

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

KUR'AN ve SÜNNETE GÖRE
KADININ EVLİLİĞİ SONA ERDİRME HAKKI
(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma YILDIZ

Danışman
Doç. Dr. Abdülaziz BAYINDIR

T 94266

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul 2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	4
-------------	---

KISALTMALAR.....	6
------------------	---

GİRİŞ

I. KONUNUN MAHİYETİ SINIRLARI VE İŞLENİŞİ.....	8
--	---

II. GÜNÜMÜZDE KADININ EVLİLİĞİ SONA ERDİRME YETKİSİNE DEĞİNER ÇALIŞMALAR.....	10
--	----

III. KUR'AN'A GÖRE EVLİLİĞİ SONA ERDİRME ŞEKİLLERİ	17
--	----

A. Kocanın Talâk Yetkisi	18
--------------------------------	----

1. Tanımı	18
-----------------	----

2. Kur'an'da Talâk Çeşitleri.....	19
-----------------------------------	----

3. Talâk Yetkisinin Erkekde Olması.....	20
---	----

4. Kocaya İddet İçerisinde Dönüş İmkânı Verilmesi	22
---	----

5. Talâkın Belli Vakitlerle Sınırlandırılması.....	23
--	----

6. Talâkın Sayıyla Sınırlandırılması	24
--	----

B. Kadının İftidâ Yetkisi	25
---------------------------------	----

C. Eşlerin Ortak Kararı (Muhâlaa).....	25
--	----

1. Tanımı	26
-----------------	----

2. Kur'an'da Hul'	26
-------------------------	----

3. Sünnette Hul'	27
------------------------	----

4. Hul'un Câiz Olduğu ve Olmadığı Durumlar.....	29
---	----

5. Hul'un Mahkemede Olması	30
----------------------------------	----

6. Hul'un Hükmüyle İlgili Tartışmalar	30
---	----

D. Mahkeme Veya Hakem Heyetinin Tefriki	32
---	----

1. Mahkeme.....	32
-----------------	----

2. Hakem	33
----------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

KADININ İFTİDÂ YETKİSİ

I. KUR'AN'DA İFTİDÂ	38
A. Hak ve Sorumluluk Dengesi	39
1. Misl	39
2. Ma'ruf	40
3. Derece	41
B. Âyette Üç Ayrı Olay ve Hüküm Olması	42
1. Erkeğin Talâk Hakkını Kullanmasıyla İlgili Hüküm	42
2. Hul' (Karı Kocanın Anlaşarak Evliliğe Son Vermeleri) ile İlgili Hüküm	42
3. İftidâ ile İlgili Hüküm	43
C. Mehir Hakkında Açıklama	46
D. Değerlendirme	49
II. SÜNNETTE İFTİDÂ	51
A. Hadisin Farklı Rivâyetleri	51
B. Rivâyetlerin Guruplandırılması	57
C. Hadisin Açıklaması	58
D. İftidânın Hükümü	59
E. Değerlendirme	62
III. SAHABE DÖNEMİNDEKİ UYGULAMA	66

İKİNCİ BÖLÜM

İFTİDÂ ÂYETİ VE HADİSİYLE İLGİLİ YORUMLAR

I. TEFSİRLERDE İFTİDÂ ÂYETİ	69
A. Sorumluluk ve Hakta Denklik	69
B. Derece	70
C. Hul' ve İftidânın Ayırt Edilmemesi	72
1. Hul' Bedeli	72
2. Hul'de Hâkimin Müdahalesi	74
3. Hul'ün Hükümü	78
II. HADİS ŞERHLERİNDE İFTİDÂ HADİSİ	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEZHEBLERİN İFTİDA KONUSUNA BAKIŞI

I. HANEFÎ MEZHEBİ	85
A. Tanımı	85
B. Mübah Olmasının Şartı	86
C. Hâkimin Müdahalesi	86
D. Hükmü	87
II. HANBELÎ MEZHEBİ	90
A. Tanımı	90
B. Mübah Olmasının Şartı	90
C. Hâkimin Müdahalesi	91
D. Hükmü	91
III. MÂLİKÎ MEZHEBİ	93
A. Tanımı	93
B. Mübah Olmasının Şartı	94
C. Hâkimin Müdahalesi	95
D. Hükmü	95
IV. ŞÂFİÎ MEZHEBİ	97
A. Tanımı	97
B. Mübah Olmasının Şartı	97
C. Hâkimin Müdahalesi	98
D. Hükmü	99
V. ZÂHİRÎ MEZHEBİ	100
A. Tanımı	100
B. Mübah Olmasının Şartı	101
C. Hâkimin Müdahalesi	101
D. Hükmü	102
SONUÇ	104
BİBLİYOGRAFYA	107

ÖNSÖZ

Toplumumuzda İslâma göre kadının evliliği sona erdirme yetkisinin olmadığı şeklinde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Bunu tez çalışmam boyunca, konunun mevzuu edildiği çeşitli sohbet ortamlarında müşahade ettim. Pek çok kimse koca razı olmadan kadının evliliği sona erdiremeyeceğini düşünmekteydi. Ben de bu konuya dâir eski ve yeni eserlerden okuduğum kadarıyla net bir bilgiye sahip değildim. Bu eserlerin bir kısmında kadının da erkek gibi boşanma hakkına sahip olduğu ifade edilmesine rağmen kadının sahip olduğu bu hak ne söyledikleri gibi karşılıklı hak ve sorumluluk dengesine uygun görünmekte, ne de kadın bu hakkı bir engelle karşılaşmadan kullanabilmekteydi. Kadına boşanma hakkı sağladığı ifade edilen bu yollar ya kadının erkeği razı etmesi, ya da nikahta kocasından talak hakkını alması şartlarına bağlanmakta idi. Talak ise erkeğin hakkı olup bunu herhangi bir kayda bağlı olmadan kullanabiliyordu. Biz Allah'ın kullarına dâima âdil davrandığına inanmaktayız. Fakat evliliği sona erdirme şekilleri olarak çizilen bu tablo söylenildiği gibi dengeli gözükmemekte idi. Allah'ın kullarına âdil davrandığında en ufak bir şüphemiz olmadığına göre bu dengesizlik ya bizim konuyu tam idrak edemeyişimizden, ya da bu tabloda bir eksiklik olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu sebeple her iki ihtimâli de dikkate alarak konuyu araştırmayı uygun gördük. Gerek zaman ve imkan yetersizliğinden, gerekse bizden kaynaklanan hata ve eksiklikler, yapılan uyarılarla giderilecektir.

Bu çalışmaya başlamadan önce görüştüğüm bir hocam bu konunun defalarca çalışıldığını ve bir kere de benim aynı şeyleri tekrar etmek zorunda kalacağımı söylemişti. Ben de ilk başta Mâlikî mezhebini esas alan bir çalışma yapmayı düşünmüştüm. Danışman hocam konunun önemine binâen bu konuyu almam için ısrar etmiş, Kur'an ve Sünnet'e göre araştırmamı istemişti.

Tezin her safhasında yardımını esirgemeyen, teşvik ve tavsiyeleriyle büyük ölçüde yol gösteren hocam Sayın Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır'a burada teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ders yılı boyunca kendisinden istifade ettiğim Yrd. Doç. Dr. Abdüsselam Arı Bey'e, imkanlarından faydalandığımız Süleymâniye Vakfı Kütüphanesinin kurucu ve elemanlarına, İSAM Kütüphanesi görevli ve elemanlarına, çalışmam boyunca beni teşvik eden ve bana

destek olan ev arkadaşlarım Emine, Rümeysa ve Dilek'e, İSAM Kütüphanesinde kendilerinden istif de ettiğim hocalarıma, arkadaşlarıma, Süleymâniye Vakfında çalışmam esnasında bana moral veren İ. Ü. İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerine, bana bu imkanı sağlayan  ileme teőekkür ederim.

Fatma Yıldız GüllüoĐlu

Temmuz 2000

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin, İbn
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hız.	:Hazreti
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
trc.	: Tercüme eden
t.s.	: Tarihsiz
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. KONUNUN MAHİYETİ SINIRLARI VE İŞLENİŞİ

Evliliğin iradeye bağlı olarak sona erdirilmesi çeşitli şekillerde olmaktadır. Kur'an'da evlenme ve evliliği sona erdirmeye ilgili konulara ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Sünnet de bunların nasıl uygulanacağını göstermiştir. Tezimizde bu iki kaynaktan hareketle kadının evliliği sona erdirmeye yetkisi delilleriyle ortaya konmaya çalışılacaktır. Şimdiye kadar kadının evliliği sona erdirmek için başvurduğu bir takım yollar onun evliliği sona erdirmeye yetkisi olarak ifade edilmiştir. Ancak burada işleyeceğimiz konu kadının ayrılmak istediğinde başvuracağı yollar değildir. Konumuz evliliği sürdüremeyecek olan, fakat kocasının kötülüğünü, geçimsizliğini ispat etmek istemeyen veya ortada objektif olarak görülebilecek bir sebep olmamasına rağmen evliliğe devam edemeyecek olan kadının ayrılmak istediğinde kullanabileceği evliliği sona erdirmeye şeklini araştırmaktır. Asıl konu bu olmakla beraber konunun daha iyi anlaşılması için diğer ayrılma şekillerine de değinmeyi uygun gördük.

Araştırmada öncelikle konuyla alakalı ayetler tespit edilerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Daha sonra hadisler üzerinde durulmuş, çeşitli şerhlerden yararlanılarak hadisler hem sened hem metin bakımından incelenmiştir. Farklı mezheplere mensup müfessirlerin ahkam tefsirleri okunarak ayetler hakkındaki yorumları, mezheplerin konuyla alakalı görüşlerini ispatlamak için dayandıkları delilleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tefsirler seçilirken kabul görmüş ve sonraki dönemlerde görüşleri tekrar edilmiş olan tefsirler tercih edilmiştir. Özellikle Cessas, Taberî, İbn Arabî ve Kurtubî gibi âlimlerin ayetlere ve konuya bakışları ortaya konmaya çalışılmıştır. Mezheplerin konuyla ilgili görüşleri tespit edilirken ilk kaynaklara inilmeye gayret edilmiştir. Çünkü sonrakilerin görüşlerini daha çok bu ilk kaynakların üzerine bina ettikleri görülmüştür. Hanefîlerin *Mebhut*, *Hidâye*, *Binâye*, *Fethu'l-kadir*; Mâlikîlerin *Muvattâ*, *Müdevvene*, *Bidâyetü'l-müctehid*, *Temhîd*; Şâfiîlerin *Ümm*, *Muğni'l-muhtâc*, *Nihâyetü'l-muhtâc*; Hanbelîlerin, *Fethu'r-rabbânî*, *Mücemu'l-fetâvâ*,

Muğnî, Zâdu'l-meâd; Zâhirîlerin Muhallâ adlı eserleri temel alınarak görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tez giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte konunun mâhiyeti, sınırları ve işleniş hakkında kısa bilgiler verilmiş, kadının evliliği sona erdirmeye yetkisine değinen günümüz çalışmalarında konuya nasıl yaklaşıldığı ifade edilmiş, evliliği sona erdirmeye şekilleri Kur'an'a göre ortaya konmaya çalışılmıştır. Birinci Bölümde kadının evliliği sona erdirmeye yetkisi olan "İftidâ" ele alınmış, konuyla alakalı âyetler, hadisler ve sahâbe uygulamasına yer verilmiştir. İftidânın delili olan âyet ve hadislere tefsirlerde ve hadis şerhlerinde getirilen yorumları ortaya koymak için bunlara ayrıca bir bölüm açmak uygun görülmüş ve bunlar ikinci bölümde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde iftidânın delili olan âyet ve hadislere hul' içerisinde yer veren mezheplerin görüşleri ve delilleri üzerinde durulmuştur.

Tezin mâhiyetinden de anlaşılacağı üzere bu araştırmada delillerden hareketle bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Burada kadının evliliği sona erdirmeye yetkisiyle alakalı görüşler tespit edilmiş, gerektiğinde bunlar tasdik veya tenkit edilmiştir. Bu konuya dâir daha önce varılan hükümlerin toplumsal yönü üzerinde durulmamıştır. Çünkü bu, tezimizi aşan ayrı bir çalışma konusudur.

II. GÜNÜMÜZDE KADININ EVLİLİĞİ SONA ERDİRME YETKİSİNE DEĞİNEREN ÇALIŞMALAR

Günümüzde bir problem olarak karşımıza çıkan kadının tek başına evliliği sona erdirmeye yetkisinin olup olmadığı konusu çeşitli yerlerde ele alınarak çözülmeye çalışılmıştır. Bunlardan bir kitap¹, bir tez², dört makale³ ve beş ansiklopedi maddesini⁴ inceleyerek konuya nasıl yaklaşıldığını ortaya koymaya çalıştık.

1. Nihat Dalgın *Boşama Yetkisi* konulu çalışmayı boşanmada kimin ne kadar hakkı olduğunu naslardan hareketle tespit etme gayesiyle yaptığını, kadının işkence haline dönüşen bir evlilikten kocası razı olmadıkça kurtulamayacağı şeklindeki yanlış anlayışın kendisini böyle bir kitap kaleme almaya sevk ettiğini söylemiştir.

Bu kitapta Kadının Boşama Hakkı isimli bir bölüm açmış, burada Kadının Boşaması ve Kadının Kocasıyla Bir Tazminatta Anlaşarak Boşanması (Muhâlaa) başlıkları altında konuyu ortaya koymaya çalışmıştır. Kadının nikah akdinden doğan talâk yetkisinin olmadığını, dolayısıyla talâkın sadece kocanın hakkı olduğunu savunanların delillerini eleştirmiştir⁵. Kendisi âyet ve hadislerden getirilen delillerin

¹ Nihat Dalgın, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*, Samsun 1999.

² İbrahim Yılmaz, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi* (Basılmamış tez).

³ Hayri Kırbaçoğlu, “Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, V/271-283, sy. 4; İlhami Güler, “Kur’an’da Kadın Erkek Eşitsizliğinin Temelleri”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, V/311-319, sy. 4; Ş. Yüksel Şeker, “İslâm Hukukunda Yargı Yoluyla Boşanma ve Nedenleri” *Mehir Dergisi*, s. 98-104, Yaz 1998; Hüseyin Hatemi, “Modern Mahrem ve İslâmın Kadına Bakışı”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, V/328-331, sy. 4.

⁴ Hamza Aktan, “Talâk”, *İslâmda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV/238-245; Hasan Güleç, “Tefrik”, IV/314-316; “Muhâlaa”, *İslâmda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III/266-268; Afzalurrahman, “Boşanma ve Mehir”, *Siret Ansiklopedisi*, s. 68-71; Ali Bardakoğlu, *Türk Aile Ansiklopedisi*, I/201.

⁵ Kadının nikah akdinden doğan talâk yetkisinin olmadığını iddia edenler buna öncelikle nasları delil göstermişlerdir. Onlara göre boşanmayla ilgili ayetlerin tamamında erkeğin fâil, kadının ise meful olması sebebiyle talak erkeğe aittir. Kadının da talâk hakkı olsaydı Kur’an’da bunun belirtileceği görüşünü savunurlar. Onlara göre el-Bakara. 2/229. âyetinde ifade edilen erkeklerin kadınların üzerinde sahip olduğu fazla hak talâktır. Yine el-Bakara 2/237. âyetinde geçen nikah akdini elinde bulunduran kocadır. Buna göre nikah bağı tek taraflı çözüme anlamına gelen talâk erkeğe aittir. “Talâk ancak inciği tutana aittir” hadisine göre de bu hakkın sadece kocaya ait olduğunu iddia etmişlerdir. Biyolojik ve psikolojik olarak daha zayıf bir yaratılışa sahip olan kadının karar verirken duygularıyla hareket edeceği, bu sebeple evlilik bağının kadının eline verilmesinin aile için risk içerdiği görüşündedirler. Nikah akdinde tüm mali sorumlulukların erkeğe yüklenmesi sebebiyle de talâkın erkeğe verilmesinin nimet-külfet dengesi bakımından adil olacağını ifade etmişlerdir

kadının talâk hakkı bulunmadığına açık bir şekilde delalet etmediği görüşündedir. Bu görüşünü ispata geniş yer ayırmasına rağmen neticede sünnetin, talâkın erkeğin hakkı olduğuna delil teşkil ettiğini, talâkın Arap toplumundaki manasıyla bazı düzenlemeler yapılarak kabul edildiğini dile getirmiştir⁶. Ona göre kadının nikah akdinden doğan talâk yetkisinin olmaması onun mali sorumlulukları bulunmaması sebebiyledir. Koca mali sorumlulukları gereği talâk hakkına sahiptir. Nimet-külfet dengesinin ancak bu şekilde sağlanacağı görüşündedir. Konunun sonunda talâk hakkı ile boşanma hakkının birbirine karıştırılarak kadının talâk hakkı olmaması sebebiyle boşanma hakkının da olmadığı şeklinde yanlış bir sonuca varıldığını tespit etmiştir. Erkeğin talâk hakkına sahip olmasının kadının bu hakka sahip olmadığı manasına gelmeyeceğini, dolayısıyla kadının da boşama hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ona göre İslâm boşama gibi temel bir hakka sahip olmada erkek ile kadını eşit tutmuştur⁷. Fakat kendisi de İslâm'dan önce erkeğin mali sorumluluğuna mukabil talâk hakkı olduğunu, İslâmın bunu benimseyerek talâk hakkına sahip olan mevzûnda yeni bir düzenlemeye gitmediğini kabul etmektedir⁸. Kadının boşama hakkı olarak ise tefviz-i talâk⁹ ve hul'ü¹⁰ göstermiştir¹¹.

Muhâlaaya kadının kocasıyla bir tazminatta anlaşarak boşanması diyerek tefvîz-i talâk hakkı almayan kadının bu yolla boşanabileceğini savunmuş, hul' hakkının talâka mukabil olarak kadına verilmiş bir hak olduğunu belirtmiştir¹². Ancak hul' karşılıklı rızayla gerçekleştiği için koca hul' talebini kabul etmediğinde kadının mahkemeye başvuracağını ifade etmiştir¹³. Ona göre kadının hul hakkını

(bk.Nihat Dalgın, s.68-78). Müellif bu yaklaşımlardan sonuncusu haricindekileri kabul etmemektedir. Kendisi kadının akitten doğan talâk yetkisinin bulunmadığı, kadına yapısı gereği bu hakkın verilmediği yaklaşımında olanların tefviz-i talâkı kabul etmelerini çelişki olarak değerlendirir. Ona göre kadına talâk yetkisi vermek aile için risk içerir denirse tefviz-i talâk da aynı riski içerdiğinden bunu da kabul etmemelidir (bk. Nihat Dalgın, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*, s. 68-70).

⁶ Nihat Dalgın, s. 72-73.

⁷ Nihat Dalgın, s. 73-79..

⁸ Nihat Dalgın, s. 80.

⁹ Tefvîz-i talak kocanın talak yetkisini karısına temlik veya havale etmesidir. Koca karısına kendini boşa derse mutlak tefviz, kendini şu vakitte boşa derse mukayyet tefviz, ne vakit dilerse kendini boşa derse bütün zamanları kapsayan âmm tefviz olur (bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 447).

¹⁰ Hul' hakkında geniş bilgi için bk. s. 26.

¹¹ Nihat Dalgın, s. 80-88.

¹² Nihat Dalgın, s. 88, 101.

¹³ Nihat Dalgın, s. 112.

rahatça kullanabilmesi için hul' talebine itiraz eden koca, talâk hakkını suistimal etmektedir. Kadının hul hakkını rahatça kullanabilmesi için, kocanın kadının hul' talebine itiraz hakkı olmadığı kabul edilmeli yada kadın mahkeme kararına başvurabilmelidir.

Oysa muhâlaada kocanın talâkını söz konusu etmemek gerekir. Muhâlaa her iki tarafın da rızasıyla gerçekleşir. Rıza ile olmazsa ona muhâlaa ismini vermek uygun olmaz. Kocanın itiraz edemeyeceğinin delili olarak "*Talâk iki defadır. Bundan sonra ya iyilikle tutmak ya da iyilikle boşamak gerekir*"¹⁴ ve "*Kadınları haddi aşarak onlara zarar vermek amacıyla tutmayın*"¹⁵ âyetlerini göstermiştir. Ancak bu âyetler muhâlaa ile alakalı değildir. Müellif Sâbit hakkında gelen hadisi¹⁶ değerlendirerek muhâlaa konusundan ayrı sonuçlara varmıştır. Bu hadis bütün kaynaklarda ve eserlerde hul konusu içerisinde ele alınmış olduğundan hadisten muhâlaaya uymayan sonuçlar çıkarılsa bile farklı bir olay olarak ele alınmamıştır¹⁷.

2. İbrahim Yılmaz *Boşama Yetkisi* adlı tez çalışmasında daha çok kadının ayrılmak için başvurabileceği yollar üzerinde durmuş, kadının tefvîz-i talâk ile boşama, muhâlaa ve mahkeme yoluyla da boşanma hakkına sahip olduğunu açıklamaya çalışmıştır¹⁸. Ona göre koca talâk hakkını kadına verdiği takdirde kadın da erkek gibi boşama hakkına sahip olmakta¹⁹ tefviz-i talâkı almayan kadın mahkemeye başvurduğunda geçerli sebepler bulunursa takdir hakkı sınırlı da olsa mahkeme ayrılığa hükmetmektedir²⁰. Bunlar dışında kadının muhâlaa ile boşanma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada muhâlaanın karşılıklı rıza ile gerçekleştiği kabul edilmesine rağmen hul'de erkeğin rızası konusunda erkeğin kadının hul' talebini kabulünün vacip olduğu, aksi takdirde kadına bu hakkı vermenin bir anlamı olmadığı belirtilmiştir²¹. Ona göre Peygamber'in uygulaması da erkeğin kabul etmek zorunda olduğunu gösterir ve hadisten sırf sevmediği için kadının boşanma talebinde bulunabileceği, erkeğin bunu kabul etmek zorunda

¹⁴ el Bakara 2/229.

¹⁵ el-Bakara 2/231.

¹⁶ Bu hadisi ikinci bölümde "iftidâ" konusunda geniş olarak ele aldık.

¹⁷ Nihat Dalgın, *Boşama Yetkisi*, s. 109.

¹⁸ İbrahim Yılmaz, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*, s. 79.

¹⁹ İbrahim Yılmaz, s. 18.

²⁰ İbrahim Yılmaz, s. 76.

²¹ İbn Teymiyye'nin erkeğin kabulünün vacip olduğunu söylediğini zikretmiştir. Ancak gösterilen kaynakta bunu bulamadım (İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, XXXIII/152 dipnot olarak verilmiş).

olduğu anlaşılır²². Hul' ile ilgili ayette hakimlere hitap edildiğini, kadın kocasını boşamaya razı edemediği takdirde mahkemeye gideceğini söylemiştir. Kadının da erkek gibi evliliği sona erdirmeye hak ve yetkisinin olduğu iddiasına getirilen hul veya tefrik yoluyla yapacağı²³ açıklaması kadın bu hakkı erkek razı olmadığında ve mahkeme uygun görmediğinde kullanamayacağı için yeterli değildir.

3. Hayri Kırbasoğlu makalesinde kadının talâk yetkisi olmadığını iddia edenlere cevap vermiştir. Nasların talâk fiilinin erkeğe ait olduğunu tayin için değil, talâkın sonuçlarını ve sorumluluklarını açıklamak için geldiği görüşündedir. Bu nedenle âyetler kadının talâk yetkisi olmadığını göstermek için güçlü bir delil olarak ileri sürülemez. Kur'an'da erkeğin bu hakkın sahibi olarak kabul edilmesinde, onun o zamanki ataerkil yapıyı dikkate alması yatmaktadır. Üstelik ilgili âyetlerde erkeğin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerden bahsedilmekte ve boşama sadece erkeğe ait sınırsız bir hak olarak görülmemektedir. Ona göre kadının zikredilmemesi boşama konusunda ona hiçbir sorumluluk yüklenilmediği için olup boşama sınırsız bir hak olarak değerlendirilmemelidir. Kadın da erkek gibi boşama hakkına sahiptir²⁴. Makalede kadının sahip olduğu boşama hakkının ne olduğu ifade edilmemiştir.

4. Şule Yüksel Şeker kaleme aldığı makalede boşama hakkını işlerken İslâm hukukuna göre boşama hakkının prensip olarak erkeğe verildiğini, kadının bu hakka akit esnasında şart koşarak veya kadının isteği kocanın rızasıyla sahip olduğunu ifade etmiştir. Ona göre boşama yetkisinin kime verileceği düşünüldüğünde diğer yollara nazaran birey ve toplumun en az zarar gördüğü yol, erkeğin hakimiyeti ve boşamayarak kadına zulmetmesi söz konusu olsa da, erkeğin boşamasıdır²⁵. Makalesinde tefviz-i talâk yoluyla boşanmayı kadının isteğiyle meydana gelen boşanma olarak ifade etmiştir. Bununla beraber realitede kadının bu hakka sahip olmasının bir çok zararı beraberinde getireceğinden tavsiye edilmediğini söylemektedir. Yargı yoluyla boşanmanın daha çok kadının hakkını korumaya yönelik bir boşanma türü olduğunu, geçerli sebepler bulunduğu ve koca boşamaktan

²² İbrahim Yılmaz, s.102-103.

²³ İbrahim Yılmaz, s. 76 (Bu konuda Merdavi kaynak gösterilmiştir).

²⁴ Hayri Kırbasoğlu, "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, V/282-283, sy. 4.

²⁵ Şule Yüksel Şeker, *Mehir Dergisi*, s. 100-101, Yaz 1998.

kaçındığı zaman hakimin kocayı, ya boşamaya zorlayacağını ya da koca aleyhine ayrılığa karar vereceğini ifade etmektedir²⁶.

5. Hüseyin Hatemi makalesinde kadının da boşanma hakkının bulunduğunu ancak erkek boşanma tazminatı borçlusu kadın da alacaklısı olduğundan tazminat ihtilaflarına yol açmaması için kadının boşanmasının hakimin hükmüyle olduğunu ifade etmektedir²⁷.

6. İlhami Güler makalesinde Kur'an'da geçen talâk fiillerinin fâilin erkek mefulün kadın olmasına dayanarak boşama hakkının genel olarak erkeğe verildiğini Bakara 2/229 âyetinde kadına da boşanma hakkı tanındığını ifade etmiştir. Boşama hakkının erkeğe verilmesinde ileri sürülen erkeğin bu hakkı daha doğru kullanacağı, kadının ise bazı fitri yetersizlikler yüzünden suistimal edeceği şeklindeki iddiaları temelsiz bulur. Ona göre bu, boşamanın daha çok kadını mağdur edeceğine ve arap toplumunun erkek egemen yapısının yansımaları olmasına bağlanmalıdır. Ekonomik özgürlüğü olmayan kadının kocasını boşamasından bahsetmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir²⁸.

7. Afzalurrahman *Siret Ansiklopedisinde* ele aldığı muhâlaa konusunda²⁹ karısından hoşlanmadığı ve onunla yaşaması imkansız hale geldiği zaman kocaya boşama hakkı verildiği gibi aynı durumlarda kadına da bu hakkın verildiğini, bunun Allah'ın verdiği bir hak olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber hul için kadının mehrin bir kısmını veya tamamını vermesiyle kocanın onu boşaması gerektiğini, *kadının her iki tarafın anlaşmasıyla kocasına verdiği fidyede bir günah yoktur*, ifadesinin hul'ün iki tarafın rızasıyla olacağına delalet ettiğini belirtmiştir³⁰. Âyet ve hadislere göre kadın eşinden nefret ediyorsa onları ayırmak daha iyidir, demektedir³¹. Ancak kadın hul' istiyor, koca kabul etmiyorsa hakimin erkeğe kadını bırakmasını emredeceğini, Peygamber ve halifelerin bunu yaptığını ifade etmiştir. Ona göre koca hâkimin kararına uymak zorundadır. Aksi takdirde itaatsizlikten ceza uygulanacağını

²⁶ Şule Yüksel Şeker, s. 103.

²⁷ Hüseyin Hatemi, "Modern Mahrem ve İslâmın Kadına Bakışı", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, V/331, sy. 4.

²⁸ İlhami Güler, "Kur'an'da Kadın Erkek Eşitsizliğinin Temelleri", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, V/318, sy. 4.

²⁹ Afzalurrahman, s. 68.

³⁰ Afzalurrahman, s. 68.

³¹ Afzalurrahman, s. 70.

dile getirmiştir. Burada yer verdiği Hz. Ömer'in uygulamasından, hâkimin sadece kadının nefretini öğrenmesi gerektiği, nedenlerini araştırmayacağı³² sonucunu çıkarmıştır. Ancak bu ifadeleri rızayla gerçekleşeceğini söylediği hul'e uymamaktadır. Hul'ü kadının boşanma hakkı olarak ifade etmiştir. Fakat hul', kocaya da kadına da tanınan bir haktır. Kur'an, sünnet ve sahabe uygulamasından verdiği bazı sonuçlar kadının evliliği sona erdirmeye hakkına ışık tutacak niteliktedir. Ancak bunların rızaya dayanan muhâlaada gösterilmesi ve konunun yanlış yerde ele alınması sebebiyle mesele açığa kavuşturulamamıştır.

8. Hamza Aktan "Talâk" konusunda erkeğin talâkı kullanırken belli bir sebep ve kayda bağlı olmadığını, tefvîz-i talâk ile aynı hakkın kadın için de bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre kadın talâk hakkı almadığında mahkemeye müracaat edebilir. Bunların dışında kadının belli bir bedel karşılığında kocasını kendisini boşamaya razı etmesi demek olan muhâlaa hakkı bulunduğunu belirtmiştir³³.

9. Hasan Güleç de "Muhâlaa" maddesinde boşama hakkının kocaya ait olup kadına da belli kayıt ve şartlar altında istemediği bir evlilikten kurtulma imkanı verilerek hak ve sorumluluklar arasında bir denge kurulduğunu ifade etmiştir. Bu dengenin ise kadın kocasından boşama yetkisi almışsa onu kullanarak, belli durumlarda mahkemeden tefrik isteyerek ve bir de kocasını bedel karşılığı kendisini boşamaya razı ederek sağlandığını söylemiştir³⁴.

10. Yine kendisinin "Tefrik" konusunda yazdığı maddede erkeğin talâk hakkı bulunduğu için tefrikin daha çok kadına ait bir hak olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Evliliği iradi olarak sona erdirmede kadına ve hakime hak tanınmanın bir bakıma bu hakkın kocaya tanınmasıyla çelişmekte olduğunu söylemektedir. Tefrik sebepleri karşısında hakim konumunun tespitten ibaret olduğunu, geçerli sebepler bulunduğu tefrike hükmedeceğini açıklamaktadır. Talâk hakkının kocaya ait kişisel bir hak olmasına, kadına ve üçüncü şahıslara ancak kocanın rızası dahilinde yetki verileceği benimsenmesine rağmen hem hakkın kullanımında suistimali

³² Hz Ömer kendisine kocasından ayrılma talebiyle gelen bir kadını üç gün samanlık gibi bir yerde hapsedmiş, kadına nasıl olduğunu sorduğunda bunların en güzel geceleri olduğu cevabını almıştır. Kadın kocasında şikayet edebileceği bir şey olmadığını söylemesine rağmen iftîdâsına izin vermiştir (Mâlik, *Müdevvene* II/341); Afdalurrahman, s. 70.

³³ Hamza Aktan, "Talâk", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV/238-240.

³⁴ Hasan Güleç, "Muhalea", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III/266.

önlemek hem kadın ve diğer bireylerin zarar görmesini engellemek için kadına, hakim veya hakemlere gerektiğinde hukuki yetki verildiğini ifade etmiştir³⁵.

11. Ali Bardakoğlu “Hukukî ve Sosyal Açıdan Boşanma” konusunda İslâm hukukundaki klasik telakkiye göre kocanın tek taraflı iradesiyle boşama hakkına sahip olup, karısını boşarken belli bir sebebe ve kayda bağlı olmadığını ifade etmiştir. Kadın ise tefviz-i talâk ile bu hakka sahip olabilmektedir. Bu olmasa da belli haklı ve geçerli sebepleri olan kadının mahkemeye müracaat edip boşanma talep edeceğini, hâkimin de geçerli bulursa tefrike hükmedeceğini belirtmiştir³⁶.

Değindiğimiz yazılarda genellikle Kur’an’ın kadına hul ve tefviz-i talâk hakkı vermiş olduğu ifade edilmektedir. Fakat söylenildiği gibi Kur’an bunları kadına vermiş değildir. Tefviz-i talâkın verilmesiyle âyette³⁷ geçen Peygamber’in “size boşanma bedellerinizi vereyim de sizi güzellikle salıvereyim” sözündeki muhayyer bırakılma farklı şeylerdir. Peygamber hanımlarına boşama hakkını vermemekte, isterlerse onları boşayabileceğini söylemektedir. Ayrıca tefvîz-i talâkın kullanımı ve sonuçları “talâk” sûresinde anlatılan, olması gereken talâka aykırıdır. Tefvîz-i talâk kadının boşama hakkı olarak görülemez. Sonuçta talâk erkeğin hakkıdır. Bunu kadına vermesi kabul edilse bile kendisinin hakkı olmaktan çıkarıp kadına temelde verilmiş bir hak sayılmaz. Biz herhangi bir şarta bağlı olmadan kadının başvuracağı yolu ortaya koymaya çalışacağız.

Talâk hakkı almayan kadın için karşılıklı rızaya dayanan hul’ konusunda ya erkeğin kabul etmek zorunda olduğunu ya da mahkemenin boşaması gerektiğini söyleyerek kadına bu imkanı tanımaya çalışmışlardır. Oysa talâk ve hul’ün mahkemeye başvurmadan evliliği sona erdirdiği kabul edilmiştir.

Sonuçta talâk erkeğin hul ve tefrik iki tarafın baş vurduğu yöntemler olup kadının tek başına kullanma yetkisine sahip olduğu evliliği sona erdirme şekli ele alınmamış veya açıkça ortaya konulamamıştır. Talâkı öncelikle erkeğe hul ve tefriki öncelikle kadına verilmiş haklar olarak görmek yanlış bir düşüncedir. Evliliği sona erdirme şekilleri vardır. Bunları gerektiğinde şartlara göre yetkili taraf kullanır.

³⁵ Hasan Güleç, “Tefrik”, *İslâmda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV/314-316.

³⁶ Ali Bardakoğlu, “Hukukî ve Sosyal Açıdan Boşanma”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, I/201.

³⁷ Ahzab 33/28-29 (Ey Peygamber! Eşlerine de ki: “Eğer dünya hayatını ve zînetini istiyorsanız gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzellikle salıvereyim. Yok eğer Allah’ı Rasulünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız bilin ki Allah içinizde iyi davrananlara güzel bir mükafat hazırlamıştır).

III. KUR'AN'A GÖRE EVLİLİĞİ SONA ERDİRME ŞEKİLLERİ

Şimdiye kadar konu ele alınırken çeşitli tasnifler yapılmıştır. Klasik fıkıh eserlerinde evliliğin muhtelif şekillerde sona ermesi “Kitabu’t-talâk” içerisinde ele alınmış talâk, hul, zıhar, îla, lian konuları işlenmiştir³⁸. Günümüzde yazılan eserlerde de buna benzer bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bazı müellifler evliliğin sona erme yollarını talâk ve fesih olarak ayırdıktan sonra talâk, îla ve hul hâkimin hükmüne gerek kalmadan evliliği sona erdiren; lian, kusur, zarar verme, nafakayı temin etmeme, gaiblik sebebiyle hâkimin eşleri ayırmasını hâkimin hükmüyle evliliği sona erdiren durumlar olarak talâk başlığı altında ele almışlardır.³⁹ Evliliği sona erdiren durumları talâk, hul’ ve kazâî tefrik olarak sınıflandıranlar da vardır⁴⁰. Kazâî tefrik içerisinde zarar ve geçimsizlik, gaiplik, hapis, nafakayı temin etmeme ve kusur sebebiyle hâkimin tefrike hükmetmesi konuları ele alınmıştır⁴¹.

Kehhâle talâk, hul’, îla ve iki hakem yoluyla ayrılık şeklinde talâkın nevilerinin dört olduğunu belirtmiştir⁴². Burada talâk sadece erkeğin boşaması anlamında değil evliliği sona erdiren işlemler manasında kullanılmıştır.

Serîfî, eşlerin ayrılmasının talâk ve fesh ile olduğunu söyledikten sonra iki alt başlık açıp kocanın talâkı, kadının talebiyle hâkimin talâkını talâk içerisinde ele almıştır. Hul’ü iki konu arsında açıklayarak kadının bedel vermesi karşılığında hul’ veya onun yerine geçen bir lafızla evliliğin sona ermesi şeklinde tarif etmiştir. Hâkimin talâkı içerisinde nafaka temin etmeme, kocada bulunan kusur, zarar, geçerli bir özür olmadan kocanın gâip olması ve hapis sebebiyle hâkimin talâkını ele almıştır⁴³.

³⁸ Serahsî, *Mebsut*, VI/2-223; Dârimî, *Talâk*; Tirmîzî, *Talâk*; Buhârî, *Talâk*; İbn Mâce, *Talâk*; Mâlik, *Muvatta*, *Talâk*; Abdurrahman Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*, VI/2411-2718; Heyet, *Fetavây-ı Hindîyye*, II-III.

³⁹ Ahmed Ferrac Hüseyin, *Ahkâmü’l-üsra fi’l-İslâm*, s. 7-23; Ebû Zehra, *el-Ahvalü’ş-Şahsiyye*, s. 277-371.

⁴⁰ Ahmed Mahmud eş-Şâfiî, *et-Talâk*, s. 3-131; Sâbûnî, *Meda hürriyyeti’z-zevceyni fi’t-talâk*, II/493.

⁴¹ Ahmed Mahmud, s. 3-131.

⁴² Kehhâle, *et-Talâk*, III/34.

⁴³ Serîfî, *Ahkâmü’z-zevâc ve’t-talâk*, s. 273, 309.

Hayrettin Karaman evliliği sona erdiren dört durumu boşama (talâk), muhâlaa, hâkimin ayırması (fesih, tefrik), ölüm şeklinde sıralamıştır⁴⁴.

Bu tezde, ilim adamlarının görüşlerini bir tarafa bırakarak sırf âyet ve sahih hadislere dayanmak sûretiyle evliliği sona erdirme yetkisi üzerinde durulmuş ve bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Buna göre evliliği sona erdirme şekilleri kocanın talâk yetkisi, kadının iftidâ yetkisi, eşlerin ortak kararı (muhâlaa), mahkeme veya hakem heyetinin tefriki olmak üzere dört şekildir. Bunları kısaca ele aldıktan sonra asıl konu olan “iftidâ” konusuna geçilecektir.

A. Kocanın Talâk Yetkisi

Talâk tek taraflı iradeyle kocanın evliliği sona erdirmesini ifade eder. Daha sonra görüleceği gibi Kur'an'da geçen bütün talâk fiillerinin fâili erkektir. Bu âyetlerin nüzulünden önce de bu yetkiyi erkekler kullanmakta idi. Âyetlerde erkeklerin talâkı nasıl kullanacakları, bunun kendilerine ne gibi sorumlulukları yüklediği, sınırlarının neler olduğu açıklanmıştır.

1. Tanımı

Talâk “tatlik” manasına isimdir. “Bağı kaldırmak, izale etmek, çözmek” anlamlarına gelir⁴⁵. Nikah bir âyette “Ukdetü'n-nikah”⁴⁶ şeklinde kullanılmıştır. “Ukde” bağ, düğüm manasına gelir. Akd ise düğümlemek, düğüm bağlamak demektir. Bağı çözmek manasına gelen talâk ise “Nikah bağını çözmek, nikah bağını ortadan kaldırmak” anlamındadır. Terim olarak “Nikah akdini belli lafızla hemen veya daha sonra ref ve izale etmektir.” şeklinde tarif edilmiştir⁴⁷. Burada “hemen” kelimesi ile bâin talâkı “daha sonra” sözü ile dönülebilen rici talâkı kastetmişlerdir. Âyette bunun ne şekilde kullanılacağı beyan edilmiştir.⁴⁸

⁴⁴ Hayrettin Karaman, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, I/347.

⁴⁵ Elmalılı, *İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmusu*, V/207.

⁴⁶ el-Bakara 2/235.

⁴⁷ Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, II/175; Elmalılı, V/207; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 434.

⁴⁸ Talâk 65/1.

2. Kur'an'da Talâk Çeşitleri

Kocanın tek tarafı olarak evliliği sona erdirmesi olan “talâk” âyetlere göre sonucu itibariyle iki şekilde olmaktadır. Bunlardan biri dönülebilen (ricî), diğeri de dönülemeyen (bâin) talâktır.

a. Ricî Talâk

Kocaya iddet içerisinde yeniden mehir ve nikaha ihtiyaç olmaksızın dönme imkanı veren talâktır⁴⁹. Âyette “Kadınları iddetleri içerisinde boşayın”⁵⁰, “Boşanmış kadınlar üç kur’ beklerler.... Bu süre içerisinde eşleri onlara dönmeye daha hak sahibidirler...Talâk iki keredir. Ya iyilikle tutmak veya ihsan (güzellik) ile serbest bırakmaktır.”⁵¹ buyrulmaktadır. Burada geçen marife takısı “el” arapça kaidelerine göre daha önce bilinen bir talâka işaret etmektedir. Bu da Talâk sûresinde ifade edilen talâktır⁵².

Âyette kocanın talâkı kullandıktan sonra iddet içerisinde dönebileceği, yâni ayrılığın iddet bitmeden meydana gelmediği ifade edilmiştir ki burada bahsedilen talâk ricî talâktır⁵³. Bu süre içerisinde henüz evlilik sona ermediği için kadının nafaka hakkı ve eutracağı ev hakkı devam eder. Talâkın ricî olması için eşlerin fiilen evlenmiş ve kocanın iki talâkı kullanmamış olması gerekir⁵⁴.

b. Bâin Talâk

Evlilik bağına hemen ortadan kaldıran talâktır. Âyetteki “Eğer erkek kadını tekrar (üçüncü defa) boşarsa ondan sonra kadın başka bir erkekle evlenmedikçe onunla evlenmesi kendisine helal olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa Allah'ın hududunu koruyacaklarına inandıkları takdirde yeniden evlenmelerinde bir günah yoktur”⁵⁵ ifadesine göre kocanın talâkı üçüncü kez kullanmasıyla meydana gelir ve evlilik hemen son bulur. Ricî talâkta koca iddet içerisinde dönmezse iddet bittiğinde evlilik sona erer ve ayrılık gerçekleşir. Buna “Beynûnet-i suğrâ (küçük ayrılık) denir.

⁴⁹ Hayrettin Karaman, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, I/359.

⁵⁰ Talâk 65/1.

⁵¹ el-Bakara 2/228-229.

⁵² Ebî Hayyan, *el-Bahrü'l-muhît*, II/463.

⁵³ İbn Teymiye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, XXXIII/152.

⁵⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, IX/518.

⁵⁵ el-Bakara 2/230

Bu durumda isterlerse tekrar evlenebilirler. Bunun için yeni bir nikah ve yeni bir mehir gerekir. Üçüncü talâk yeniden evlenmeye imkan vermediği için “Beynûnet-i kübra (büyük ayrılık)” diye isimlendirilir⁵⁶.

3. Talâk Yetkisinin Erkekde Olması

Âyetlerde talâkın kocanın hakkı olduğu söylenmemiştir. Ancak Kur'an'daki talâk fiillerinin fâili daima koca mefulü de kadın olduğu için talâkın kocanın hakkı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Allah Teâla şöyle buyurmuştur:

*Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah'tan sakının. O kadınları evlerinden çıkarmayın. Onlar da çıkmassınlar. Ancak açık bir fuhuş yapmışlarsa o başka. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa kendi kendisine zulmetmiş olur. Bilemezsin, umulur ki Allah bunun ardından bir durum meydana getirir*⁵⁷.

Âyetin “Kadınları boşamak istediğinizde” şeklinde gelmesi fiilin erkeğe nispet edildiğini açıkça gösterir Bu durumda da her iki tarafın birbirlerine karşı yüklendiği sorumlulukları olmaktadır. Taraflardan her hangi birinin diğerinin hakkını çiğnemesi Allah'ın koymuş olduğu hududu aşmak olur. Şu âyetlerde de talâkın fâili erkek mefulü kadındır.

*Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Yeminlerinden dönerlerse şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edendir. Eğer (kadınları) boşamaya kararlı iseler şüphesiz Allah işitendir, bilendir*⁵⁸.

*(Kocaları tarafından)Boşanan kadınlar (mutallakât) kendi kendilerine üç kur (iddet) beklerler*⁵⁹.

Eğer (koca) kadını tekrar boşarsa bundan sonra kadın başka biriyle evlenmedikçe kendisine helal olmaz. Eğer o koca da onu boşarsa Allah'ın sınırlarını koruyacaklarını zannederlerse birbirlerine dönmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Bunlar bilen kavim için Allah'ın açıkladığı yasalarıdır.

⁵⁶ İbn Teymiye, *Mecmuu'l-fetâvâ*, XXXII/313-314.

⁵⁷ Talâk 65/1.

⁵⁸ el-Bakara 2/226-227.

⁵⁹ el-Bakara 2/228.

Kadınları boşadığınızda müddetleri sona ererken onları iyilik (mâruf) ile tutun veya iyilik (mâruf) ile serbest bırakın.

Kadınları boşadığınızda ve iddetleri sona erdiğinde iyilikle anlaşımlarsa kocalarıyla nikahlanmalarına engel olmak için baskı yapmayın⁶⁰.

Kendilerine temas etmediğiniz veya mehir belirlemediğiniz kadınları boşamışsanız size bir günah yoktur. Onları – zengin olan kudretince, darda bulunan da halince – iyilik (mâruf) ile faydalandırınız. Eğer onları kendileriyle temas etmeden önce boşar fakat daha önce kendilerine bir mehir tayin etmiş bulursanız o halde belirlediğiniz mehrin yarısı onlarındır. Kadınların bağışlaması veya nikah düşümü elinde bulunanın bağışlaması müstesna. Siz (erkekler) in bağışlaması takvaya daha yakındır. Aranızdaki fazlı (üstünlüğü) unutmayın⁶¹.

Ey iman edenler! Mümin kadınlarla nikahlanıp sonra onlarla birlikte olmadan onları boşadığınızda sizin için onlara karşı herhangi bir iddet saymanız gerekmez. Onlara bağışta bulunun, güzel bir şekilde serbest bırakın⁶².

Vermiş olduğumuz âyetler evliliği sona erdirmiş şekillerinden biri olan talâkı erkeklerin kullandığını göstermek için yeterlidir. Talâk Kur'an'ın belirlediği sınırlar içerisinde kocanın hakkıdır. Kur'an erkeklerin hiçbir kontrole tâbi tutulmaksızın boşama yetkisi sahibi olmaları gerektiği gibi bir hüküm getirmemiştir. Âyetler gelmeden önce de bu fiili erkeklerin kullandığı bilinmektedir. Görüldüğü gibi Kur'an bu konuda bir takım haklar belirlemiş görev ve sorumluluklar yüklemiştir⁶³.

Talâkı kullananın niçin erkek olduğu konusunda akla gelebilecek en açık sebep erkeğin nikah ile mehir borcu altına girmesi gösterilebilir. İftidâ ile ilgili âyetler incelenirken bu husus net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Talâk sonuçları itibariyle erkeğe sorumluluk yüklemektedir. Buna göre talâk yetkisinin kadına verilmesi bir haksızlık olacaktır. O taktirde bunu kötüye kullanmak isteyen kadınlar yüklü miktarda mehirle evlenir bir müddet sonra kocalarını boşayarak zengin olabilirler. Kadının ayrılmak istediğinde başvuracağı yol ve onun sonuçları bu sebepten farklı olmalıdır.

⁶⁰ el-Bakara 2/230-232.

⁶¹ el-Bakara 2/236-237.

⁶² el-Ahzab 33/49.

⁶³ Amine Vedud, *Kur'an ve Kadın*, s. 138.

4. Kocaya İddet İçerisinde Dönüş İmkânı Verilmesi

Talâkın ne şekilde yapılacağını açıklayan âyette *Müddet sona erdikten sonra kadınları iyilik (mâruf) ile tutun veya iyilikle ayırın*⁶⁴. buyrulmuştur. Talâktan sonra iddetin sayılması emredilmiştir ki burada iddet bitene kadar evlilik şona ermemekte bu süre içerisinde koca ayrılmaktan vazgeçerse karısına dönebilmektedir.

Konuyla ilgili âyet şöyledir: *Boşanmış olan kadınlar kendi kendilerine üç kur beklerler. Onların kocaları dengeleri gözetmek (ıslah) isterlerse dönmeye daha fazla hak sahibidirler*⁶⁵.

Kocaya iddet süresi boyunca düşünme payı tanınmış kararından pişmanlık duyarak vazgeçtiği takdirde dönüş imkânı verilmiştir. Aile birliğinin bozulmaması önemli olduğu için bu fırsat verilerek evliliğin devamı hedeflenmiştir. Talâk süresinin ilk âyetinde kadınları iddet içerisinde boşamak, iddeti saymak, iddet süresince kadını evinden çıkarmamak emredildikten sonra *“Bilemezsiniz, olur ki Allah bundan sonra bir durum ortaya çıkarır”* buyrulmuştur. Bu süre içerisinde ortaya çıkacak durum nefretin sevgiye dönüşmesi, pişmanlığın belirmesi ve anlaşmanın meydana gelmesi olabilir. Hamilenin iddetinin doğuma kadar olmasıyla da bu süre bir miktar uzatılmış olmakta ve eşlerin bu uzun müddet içinde anlaşmalarına fırsat verilmektedir.

Kocaya dönüş hakkı tanınırken kadının himayesine de önem verilmiştir. Erkek karısına dönmek istiyorsa iyilik (mâruf) ile dönmesi aksi takdirde güzellik (ihsan) ile ayrılması emredilmiştir⁶⁶. Kadına zarar vermek ve iddetini uzatmak için dönenlere şiddetli bir uyarı vardır.

*Kadınları boşadığınız ve bekleme sürelerini bitirdiğinde ya onları iyilikle tutun veya güzellikle bırakın. Fakat haksızlık ederek ve zarar vermek için onları nikah altında tutmayın. Kim bunu yaparsa muhakkak kendine kötülük etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek üzere gönderdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın. Allah'tan korkun. Bilesiniz ki Allah her şeyi bilir*⁶⁷.

⁶⁴ Talâk 65/2.

⁶⁵ el-Bakara 2/229.

⁶⁶ el-Bakara 2/231; Talâk 65/2.

⁶⁷ el-Bakara 2/231.

Burada kadına karşı gözetilmesi gereken adâlet, insaf ve himaye söz konusudur. Aksi takdirde koca kendi kendine zulmetmiş ve Allah'ın âyetlerini eğlenceye almış olmaktadır. Buradan kocanın her hâlükarda dönemeyeceği anlaşılır. Zarar vermek maksadıyla dönmesi durumunda kadının bu mürâacâtı kabul etmeme hakkı vardır. Yukarda geçen âyet bunu teyit eder.

5. Talâkın Belli Vakitlerle Sınırlandırılması

Talâkın belli vakitlerde yapılması gerektiğini bildiren âyette *Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde iddetleri içerisinde boşayın*⁶⁸ buyrulmaktadır.

Âyetin nüzul sebebinin Abdullah İbn Ömer'in karısını hayızlı iken boşaması olduğu söylenmektedir. Ömer Rasûlullah'a bunun uygun olup olmadığını sorduğunda Rasûlullah: "Ona söyle karısına dönsün. Temizleninceye kadar tutsun. Tekrar hayız olup temizlendikten sonra dilerse tutsun, dilerse temas etmeden boşasın. İşte bu kadınların boşanmalarında Allah'ın onlar (kadınlar) için emrettiği iddetir" buyurmuştur⁶⁹. Bu emir âyetteki talâka tamamen uygun düşmektedir.

Âyette "iddet içerisinde" denilerek iddete uygun zamanda boşanması emredilmiştir. Bu âyete göre hayızda talâkın men edilmiş, temizlik döneminde izin verilmiş olduğunda icma vardır⁷⁰. İbn Arabî bu hadisten talâkın yedi şartının olduğunu çıkarır. Bir defa boşamak, hayız görüyorsa temizlik içinde boşamak, bu temizlik içinde temas etmemiş olmak, hayız içerisinde daha önce talâk vermemiş olmak, hemen onun ardındaki talâka boşamamak ve her hangi bir bedel almamış olmak. Bazı rivâyetlerde "temizlik içinde veya hamile iken" şartı olduğu için hamile iken boşamak da câiz olur⁷¹.

Kadının durumuna göre boşama zamanını şu şekilde tasnif edebiliriz:

a) Nikahtan sonra temas olmadan talâk: Bu durumda her hangi bir vakit sınırlaması yoktur. Bir defa boşama hemen evliliği sona erdirir. Kadına iddet gerekmez. Erkeğin ricat hakkı olmaz. Ancak karşılıklı rıza ile yeni bir akit yaparak dönebilirler. Erkeğin mehir tayin edilmişse yarısını vermesi gerekir. Tayin edilmemişse mut'a vermesi gerekir.

⁶⁸ Talâk 65/1.

⁶⁹ Hazin, *Lübabût-tevil*, (Kitabu mecmuati minettefasir, içinde) VI/284; 285; Kehhale, *et-Talâk*, III/55.

⁷⁰ Kurtubî, *el Câmi ' li ahkâmi 'l-Kur'an*, XVIII/153.

⁷¹ Ahmed Muhammed Şâkir, *Nizâmu 't-talâk fi 'l-İslâm*, s. 18.

b) Birleşme vaki olup hayız gören kadını beraber olmadığı temizlik içerisinde bir defa boşaması gerekir. Bu durumda kocanın ricat hakkı vardır. iddet üç kur' olup bu süre bitene kadar kadına nafaka ve sükna hakkı vardır. Süre bitiminde koca ricat etmezse evlilik sona erer. Kadın mehrin tamamını hak eder.

c) Hamile olan kadının hamileliği açıkça anlaşılıyorsa doğumdan önce boşayabilir. İddet doğuma kadar olup süre içinde koca dönmezse evlilik sona erer.

d) Küçük olanın ve hayız görmeyenin herhangi bir vakitte boşanması geçerlidir. Bir talâk ile boşanabilir. Koca iddet içerisinde dönmezse evlilik sona erer. Böylelerinin iddeti üç aydır.

Bunlardan açıkça anlaşılır ki yukarıdaki şartlara uymayan vakitte yapılan talâk geçersizdir bunu destekleyen hadisler de vardır. Kur'an'ın prensiplerine uymayan talâkın geçerli kabul edilip edilmeyeceği meselesinde koca Kur'an'daki kaidelere tamamen uymaya davet edilmekle beraber talâkı kocanın şahsi tasarrufu olarak görüp bunu geçerli sayanlar şu hususları göz ardı etmektedirler. Koca Kur'an'daki kaidelere uymadığında sadece ibahat hududunu aşmakla kalmaz talâkın vaktini, sayısını, kadının iddetini de dikkate almayarak kendine tanınan yetkinin dışına çıkmış ve karısının haklarını çiğnemiş olur. Bu talâkı kabul etmek Kur'an'ın hükümlerine rağmen kadının haklarına tecavüz demektir⁷².

6. Talâkın Sayıyla Sınırlandırılması

Allah Telâla Talâk sûresinin ilk âyetinde talâkı tarif ettikten sonra erkeğin bu talâkı ancak iki kere yapabileceğini şu âyette hükme bağlamıştır: *O talâk iki keredir. Bundan sonra ya iyilikle tutmak (evlilik hayatına devam etmek) veya güzellik (ihsan) ile serbest bırakmak (evlilik hayatına son vermek, ayrılma) tır*⁷³.

Burada evliliği hemen sona erdirmeyerek iddet içerisinde dönülebilen talâk iki defa olmaktadır. Her defasında iyilikle tutmak veya ihsan ile serbest bırakmak söz konusudur. Üçüncü defa talâk kullanıldığında dönüş hakkı olmamakta hemen evlilik sona ermektedir⁷⁴.

⁷² Selahaddin Eroğlu, *Talâk Hakkında Kur'an'ın Genel Tutumu*, AÜİF. Dergisi 1986, XXVIII/159-165.

⁷³ el-Bakara 27229.

⁷⁴ Ahmed Muhammed Şâkir, s. 23-24.

Âyetler gelmeden önce toplumda koca karısından ayrılmak istediğinde çeşitli yollarla bunu gerçekleştiriyordu. Bu yollardan birisi de talâk idi. Fakat bu talâk kötü niyetli olan, ayrılmak istediği karısına zarar vermek isteyen kocaların bu niyetlerini gerçekleştirebilmelerine imkan verecek şekilde idi. Bu durumda zulme uğrayan kadınlar oluyordu. Kadının mağdur olmasına sebep olan durum şu şekilde gerçekleşiyordu: Koca karısını boşar, iddet bitmek üzere iken ona dönerdi. Fakat bu dönüş aile hayatını devam ettirmek için değil kadını yeniden boşayarak zulüm etmek içindi. Koca bu şekilde defalarca boşayabilir, defalarca dönebilirdi. Rasûlullah döneminde bu şekilde meydana gelen bir olay rivâyet edilmiştir.

Ensardan birisi karısını boşadı. Kadının iddeti bitmek üzere iken döndü. Sonra tekrar boşadı. Fakat yine iddeti bitmek üzere iken döndü. Kadın bu durumdan mağdur olmuştu. Kocasından artık kendisini serbest bırakmasını istedi. Buna karşılık kocası “Seni ne tutacağım ne de bırakacağım ki başkasıyla evlenesin” dedi. Kadın buna bir çözüm bulunması için Aişe (r.a.)’a giderek şikâyetini anlattı. Aişe’nin olayı Rasûlullah’a söylemesi üzerine âyet nazil olarak bu haksızlığı ortadan kaldıran hükmü bildirdi⁷⁵. Buna göre koca üç defa boşayabilmekte bunlardan ilk ikisinde iddet içerisinde dönüş hakkına sahip olmaktadır.

B. Kadının İftidâ Yetkisi

Evliliğin sürdürülememesi endişesi ortaya çıkar, mahkeme veya hakem heyeti de bu endişeye katılırsa kadın için kocasına fidye vererek evliliğe son verme hakkı tanınır. Buna iftidâ denir. Tezin asıl konusu bu olduğu için bunun üzerinde daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak durulacaktır.

C. Eşlerin Ortak Kararı (Muhâlaa)

Evliliği sona erdiren durumlardan biri de karşılıklı rıza ile gerçekleşen hul’dür. Nikah eşler arasında birlikte yaşama ve iyilikle davranma üzere yapılmış bir akit olup bunu yaparlarsa evlenmenin asıl maksadı gerçekleşir, yaşam güzelleşir. Ancak eşler birbirlerini sevemez, nefret eder ve Allah’ın sınırlarını koruyamamaktan korkarlarsa ayrılmayı isteyebilirler. Bu durumda kocanın kadından aldığı bedel

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, III/126; San’ânî, *Musannef*, VI/338.

karşılığında ayrılmak üzere anlaşmaları mümkündür. Çünkü evlilik akdi esnasında kadının kocasından aldığı bir mehir karşılığında akit yapmışlardı⁷⁶.

1. Tanımı

Hul' lügatte izale etmek, çıkarmak manasına gelir. Ebû Mansur'a göre kadın mal vererek kocasından iftidâ ettiğinde "(halea) karısını ayırdı ve onunla hul' etti, kadınla araları ayrıldı" manasına gelip buna hul' olarak ayrılık denir. Allah "Kadınlar erkekler için erkekler de kadınlar için elbisedir." buyurmuştur. Kadın kocasına verdiği mal ile kendini kurtardığında "Kocasından ayrıldı ve onlardan her biri birbirinden elbiseyi çıkardı"denir. İsmi hul', masdarı hal'dir. Bazen hul' "talâk"manasına da kullanılır. Ömer kocasına karşı nüşûz eden kadın için kocasına onu hul' et; yani onu boşadı demiştir⁷⁷.

Terim olarak hul karı-kocanın aralarında anlaşmalarına bağlı olarak kadının kocasından aldığı mehrin tamamını veya bir kısmını vermesiyle evliliği sona erdirmeleridir⁷⁸.

2. Kur'an'da Hul'

Kur'an'da konuyla ilgili olarak hul' kelimesi geçmez. Karşılıklı anlaşmayla evliliğin sona erdirilebileceğinin delili şu âyettir: *Kadınlara verdiklerinizden (mehirden) bir şey almanız size helal olmaz. Ancak karı-koca Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden korkarlarsa o başka*⁷⁹.

Eşler karşılıklı anlaşarak evliliğe son vermeye karar verirlerse koca mehirden alabilir. Koca mehirden bir kısmını almak için hiçbir şekilde kadını zorlayamaz. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: *Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız ve onlara verdiğiniz maldan birazını almak için onlara zor kullanmanız size helal olmaz. Ancak apaçık bir fuhuş yapmış olurlarsa o başka. Eğer bir eşi bırakıp*

⁷⁶ Ahmed Muhammed, s. 46.

⁷⁷ İbn. Manzur, "hl'" maddesi (Burada talâk ayrılma , evlilik bağıni çözme manasına kullanılmış olmalıdır. Çünkü bu olayda Ömer (r.a.) kadının gerçekten kocasıyla evlilik hayatını sürdürüp sürdüremeyeceğini tespit etmiş ve kocasına ayrılmalarını emretmiştir. Hadis için bk. Mâlik, *Müdevvene*, II/341; San'ânî, *Musannef*, VI/505).

⁷⁸ Sâbûnî, *Medâ hürriyetiz-zevceyni fit-talâk*, s. 495.

⁷⁹ el-Bakara 2/229(Bu ayet pek çok alim tarafından hul'un meşruiyetine delil olarak kullanılmıştır. Bkz. İbn Kudâme, *Muğni*, 7/51; İbn Rüşd, *Bidayetü'l- müctehid*, III/33; Sâbûnî, *Meda hürriyetiz-zevceyni fit-talâk*, s. 497).

*başka birini almak isterseniz öbürüne yüklerle mehir vermiş olsanız bile ondan bir şey almayın. (Kendisine hem) bir iftira ve açık bir günah (yükler, hem) onu alır mısınız. Onu nasıl alırsınız ki birbirinize karılıp katıldınız. Onlar sizden kuvvetli teminat aldılar*⁸⁰.

Bu âyetler rıza olmadığı takdirde kadını verilen mehri iade ederek ayrılmaya zorlamayı yasaklarken Bakara sûresindeki âyet eşlerin karşılıklı olarak evliliğin sorumluluklarını yerine getiremeyeceklerinden kokmaları durumunda mehirden kocaların alabileceğine izin vermiş ve bunu korkuyu karşılıklı hissetme şartına bağlamıştır. Hul'a karşılıklı anlaşmayla evliliği sona erdirmenin dememizin sebebi budur.

Hul', içerdiği hükümler ve sonuçları itibariyle talâktan farklı olduğundan buna mal karşılığı talâk denilmesi uygun değildir. Fakat talâk terim manasıyla değil de sözlük manasıyla "bağı çözme, nikah akdiyle kurulan bağı kaldırma" olarak alınırsa o zaman bedel karşılığında nikah akdine son verme manasına gelir. Fakat bu takdirde kavram kargaşası meydana geleceği için bunu kullanmamalıdır. Âyetten anlaşıldığı üzere karşılıklı olarak Allah'ın koyduğu sınırları yerine getirememe durumu söz konusu olduğunda kocanın mehirden alması helaldir. Âyete uygun düşen tanım da karşılıklı rıza ile kadının mehrinde anlaştıklarını kocasına iade ederek evlilik bağına son vermeleri olur.

3. Sünnette Hul'

Hadislerde hul' kelimesi geçmemektedir. Hul' konusunda sünnetten delil olarak *Kütüb-ü sittede* çoğu kitapta küçük farklarla yer alan Sâbit b. Kays hadisi gösterilmiştir. Bu hadiste Sâbit'in eşi Rasûlullah'a gelerek Sâbitle birlikte yaşayamayacağını, ayrılmak istediğini söylemiş, Sâbit'ten aldığı mehri iade ederek ailesinin yanına dönmüştür. Bu hadis kadının isteğiyle evliliğin sona ermesi olan iftidâ ile alakalıdır. Çünkü bu hadiste evliliğin sona ermesi eşler arasında karşılıklı rıza ile olmamıştır. Olayın Rasûlullah'a intikalinden sonra erkeğin rızası aranmadan kadının isteğiyle ayrılık gerçekleşmiştir. Hadis, âyette geçen Allah'ın hududunu yerine getirememe korkusunun eşler tarafından değil üçüncü şahıslar tarafından

⁸⁰ Nisâ 4/19-20.

hissedilmesine uygun düşmektedir. Âyetin birinci kısmı karşılıklı rızaya işaret eder. Karşılıklı olarak Allah'ın hududunu yerine getirememekten endişe ederlerse kocanın kadına verdiği mehirden alarak evliliği sona erdirmelerinde bir günah yoktur. Âyette yetkili olan kişilere hitap eden ikinci kısım bu hadisin uygun düştüğü kısımdır.

Siz (yetkililer) onların hududu yerine getiremeyeceklerinden endişe ederseniz kadının (evlilik bağından kurtulmak için)fidye vermesinde ikisi için de bir günah yoktur⁸¹.

Hadiste anlaşma karı-koca arasında olmayıp durum Rasûlullah'a intikal etmiştir. Rasûlullah Sâbite razı olup olmadığını sormamış, kadın mehri iade ettikten sonra ailesinin yanına dönmüştür. Oysa karşılıklı rıza ile olan ayrılıkta durum eşler arasında sonuca bağlanır. Her ne kadar iftidâ ve hul' kadının mehrini iade etmesiyle evlilik hayatının sona ermesi olsa da aralarında fark vardır. İftidâda karı-kocanın karşılıklı rızası söz konusu olmayıp evliliği sürdürmek istemeyen kadının durumu hâkime bildirerek mehrini iade etmesi ve bunun üzerine ayrılığın meydana gelmesi mevzu bahistir. Hul'de ise olayın hâkime intikali söz konusu olmayıp karı-koca arasında yapılan anlaşmayla evlilik sona ermekte ve burada her iki tarafın rızası bulunmaktadır.

Hul' konusuyla ilgili şu örnekleri delil olarak gösterebiliriz: Muvatta'da yer alan bir rivâyette:

a. Mâlik Nafi'den, o Safiyye binti Ebu Ubeyd'in mevlasından şöyle nakletmiştir: Safiyye binti Ebî Ubeyd kocasından kendisinin olan her şeyiyle hul' etmiştir. Abdullah b. Ömer bunu yalanlamamıştır. İmam Muhammed, İbn. Ömer'in bunu inkar etmemesinin her şeyiyle hul'ün cevazına delil olduğunu söyler⁸².

b. Osman (r.a.) zamanında da yapılan bir hul' örneği vardır: Ümmü Bekr el-Eslemiyye kocası Abdullah b. Esif'den hul' etmiştir. Daha sonra Osman (r.a.)a gelerek bunun kaç talâk olduğunu sormuştur⁸³.

Osman'a ve Abdullah b. Ömer'e intikal eden bu hul' olayları onlara ulaşmadan önce gerçekleşmiş, karı-koca ayrıldıktan sonra onlara başvurmuşlardır.

⁸¹ el-Bakara 2/229.

⁸² Mâlik, *Muvatta*, II/515.

⁸³ Mâlik, *Muvatta*, s. 279 (Hadisi Muhammed Ahmed'den, o Süveyd'den tahdisen, o Mâlik'ten, o Hişam İbn Urve'den, o babasından, o Cumhan'dan, o Ümmü Bekr el-Eslemiyye'den nakletmiştir).

c. Yine Ömer ve Osman devrinde olan iki hul' rivâyeti vardır. Ömer devrinde bir kadın kocasından bin dirheme hul' etmiş, Ömer buna cevaz vermişti.⁸⁴ Rubeyyi' binti Muavviz ve halası Abdullah ibn Ömer'e gelerek Osman zamanında kocasından hul' etmiş olduğunu haber verdi. İbn Ömer olayı Osman'a götürdüğünde o bunu inkar etmemiştir⁸⁵.

Bu rivâyetlerin tamamı sahabe uygulaması ile ilgilidir. Yukardaki âyete uygun olan bu rivâyetler karı-koca arasında yapılan hul'ün câiz olduğunu, anlaşılarak evliliğin sona erdirilebileceğini gösterir.

4. Hul'ün Câiz Olduğu ve Olmadığı Durumlar

Cumhura göre kadın verdiği şeyi kocası kendisini sıkıştırdığı için vermiyorsa, taraflar razı olduğu zaman hul' câizdir. Baskı ile yapılan hul'ün câiz olmadığının delili *"Apaçık bir hayasızlık etmedikçe, onlara verdiğinizin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayınız."* ve *"Eğer karı-koca Allah'ın kamunlarına riâyet edemeyecekler diye korkarsanız kadının fidiye vermesinde ikisine de bir günah yoktur"* âyetleridir⁸⁶.

Mâlikî alimlerin benimsediği bir görüşe göre, nüşûz kadın tarafından olmadıkça erkeğin ondan bir şey alması helal olmaz⁸⁷. Burada nüşûza kadının açıkça buğzunu ve nefretini göstermesi, kocasına kötü davranması anlamı verilmiştir. Âyette erkeklerin mehirden almaları yasaklanmış Allah'ın hududunu ikame edememe korkusu karşılıklı olarak duyulursa bu mübah kılınmıştır. Bu durumda nüşûzun kadından olması şart değildir. Fakat erkek tarafından olursa kadın razı olduğu takdirde sulh ile evliliğe devam edebilecekleri, razı değilse kocanın boşaması gerektiği görüşü yaygındır. Burada *"Kadınlara verdiğiniz şeyden bir kısmını almak için onlara baskı yapmayın"*⁸⁸ âyetine dayanmışlardır. Fakat yaratılıştan kaynaklanan sertlik, karakter farklılıkları nedeniyle uyuşamama kadından bir şeyler almak için ona baskı yapmak manasına gelmez⁸⁹.

⁸⁴ San'ânî, *Musannef*, VI/494.

⁸⁵ Mâlik, *Muvatta*, Talâk, 12 (Hadisi. Süveyd Mâlik'ten, o Nâfi'den nakletmiştir).

⁸⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III/35.

⁸⁷ Mâlik, *Müdevvene*, III/335.

⁸⁸ Nisâ 4/20.

⁸⁹ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/392.

Evlilik hayatını sürdüremeyecek olan kadın ise ayrılma talebini o ortaya koyar. Evlilik tek taraflı yürüyen bir hayat olmadığı için bir tarafın sorumluluklarını yerine getirememesi iki tarafı da etkiler. Nikahta Allah'ın kadına vermiş olduğu mehir hakkı akdi sağlamlaştıran bir unsurdur. Özellikle kocayı bağlayıcı sağlam bir teminat niteliğindedir. Koca boşamak istediğinde mehri alamaz. Ancak kadın da ayrılmak istediğinde bunu iade etmesi gerekmektedir. Çünkü hul'de kocanın zarar vermesi ve kadını zorlaması söz konusu değildir. Hul' kadının sevmediği halde hatta buğz ederek kocasıyla kalma zararını kaldırır⁹⁰.

Bu durumda hul'un ikinci şartı kocanın kadına zarar vermiyor olmasıdır. Koca zarar verdiği için kadın hul' etmek zorunda kalmışsa hâkime durumu götürdüğünde hâkim ayrılığa hükmeder ve bedeli kadına iade eder⁹¹.

5. Hul'un Mahkemede Olması

Hul'un hâkim önünde olması gerektiği ve hâkim olmadan da geçerli olduğu hususunda ihtilaf vardır. Ali, Osman, Ömer, ibn Ömer, Şureyh, Tavus, Zühri gibi daha bir çok alim karı- koca arasında yapılan hul'un geçerli olduğunu kabul etmişlerdir. Talâk ve nikah gibi hul'de hâkim olmadan geçerlidir. Karı-koca razı olduktan sonra hâkim olmadan bunu geçersiz saymak manasızdır. Bunun delili şu ayettir⁹²: *Sizin kadınlara verdiğiniz şey (mehir) den almanız helal değildir. Ancak eşler karşılıklı olarak Allah'ın sınırlarını koruyamamaktan korkarlarsa o başka*⁹³. Âyette eşlerin rızayla evliliğe son verebileceklerine işaret edilmiştir.

6. Hul'un Hükmüyle İlgili Tartışmalar

Hul'un talâk mı yoksa fesih mi olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Böyle bir tartışma hul' talâk kabul edildiğinde kocaya verilen üç talâktan birinin eksileceği, fesih kabul edildiğinde ise böyle bir eksilmenin olmayacağı sebebiyle ortaya çıkmıştır⁹⁴.

⁹⁰ İbn Kudâme, *Muğni*, VII/52.

⁹¹ İbn. Kudâme, VII/52; Mâlik, *Muvatta*, Talâk, 31.

⁹² Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an*, III/138; Serahsî, *Mebhut*, VII/173.

⁹³ el-Bakara 2/229.

⁹⁴ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/195.

Sevrî, Osman el-Bettî, Ebû Hanîfe, Şâfi, Mâlik gibi bir çok fakihe göre hul bâin talâktır⁹⁵.

Cumhur hul'ü bâin talâk sayarken ibn Abbas'tan gelen rivâyete dayanırlar. İbn Abbas'tan gelen rivâyetin delil olamayacağı daha sonra anlatılacaktır. İlk dönemlerde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de hul'un talâk olmadığını kabul etmeyen alimler tutarlı deliller sunmuşlardır.

a. Hul talâk olsaydı talâkta gerekli olan şartlar hulde de olurdu. Yani birlikte olunmayan temizlik içinde yapılması gerekirdi. Oysa talâkın câiz olmadığı hayız, lohusa iken ve birleşme olan temizlik içerisinde hul yapmak câizdir⁹⁶.

b. Koca tarafından olup kadının rızasının aranmaması gerekirdi.

c. Âyette talâkın iki defa olduğu söylendikten sonra hul' zikredilmiş sonra iftidâ sonra da üçüncü talâk zikredilmiştir. Hul' talâk olsaydı talâkın sayısı dörde yükselmiş olurdu. Eşler yeni bir nikah olmadan dönemezlerdi. Bu delili ibn Abbas ileri sürmüştür⁹⁷.

d. Osman ve İbn Abbas hul' iddetinin bir hayız olduğunu söylemişlerdir. Delilleri Rasûlullah'ın Habîbe hakkındaki hükmüdür⁹⁸. Buna göre hul' talâk olsaydı hu'l iddeti talâk iddetiyle aynı olurdu. Mâlik, Ebû Hanîfe ve Şâfi ise onun talâk iddetiyle aynı olduğunu söylemişlerdir⁹⁹. Ancak Peygamberden gelen böyle bir rivayet bulunmamaktadır.

Hul'u nikah akdinin feshi olarak görenlere karşı, bu durumda nikahta verilen bedelden fazlasının alınmaması gerektiği, çünkü bunun ikâleye benzeyip ikâlenin de verilen bedelden aزیyla veya çoğıyla geçerli olmayacağı, şeklinde fikir beyan edenler vardır. Fakat burada hul'ü ikâle işlemine kıyas etmek doğru olmaz. Çünkü hulde bedel mehirden az olabilir. Bunun cevazında ittifak vardır¹⁰⁰. Bu durumda nikahı bey'e benzettikleri için hul'ü bunun feshi olarak görmüşlerdir. Oysa nikah da hul' de kendine has birer akittir.

⁹⁵ Mâlik, *Müdevvene*, III/338; İbn Abdilber, *İstizkâr*, XVII/186.

⁹⁶ Assaf, *el-Ahkâmü'l-fikhiyye fi'l-mezâhibi'l-İslâmiyyeti'l-erbeati*, II/375.

⁹⁷ İbn Abdilber, *İstizkâr*, XVII/173.

⁹⁸ Hâkim, *Müstedrek ales-sahih*, II/224 (Burada Habîbe'nin iddetinin bir hayız olduğuna hükmeden hadisin sahih olduğunu söylemiştir).

⁹⁹ İbn Abdilber, *İstizkâr*, XVII/190; Assaf, *el-Ahkâmü'l-fikhiyye*, II/376.

¹⁰⁰ Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I/395.

Hul‘de ricat olmadığının delili âyetten değil hadisten alınmıştır. Sâbit b. Kays hakkında gelen hadiste hemen ayrılığın gerçekleşmesi bunu gösterir¹⁰¹. Daha sonra görüleceği gibi bu hadis hul ile ilgili olmayıp iftidâ ile alakalıdır.

D. Mahkeme Veya Hakem Heyetinin Tefriki

Bu başlık altında eşler arasındaki anlaşmazlığı çözmek veya evliliği sona erdirmek için mahkemenin veya hakemin devreye girmesi üzerinde durulacaktır. Talâk kocanın fiiliyle, muhâlaa eşlerin ortak kararıyla mahkemeye gerek kalmadan evliliği sona erdirmektedir. İftidâ ise kadının isteği ve fiili ile evliliği sona erdirmek için baş vurduğu bir yoldur. Ancak kadının bu hakkı kullanabilmesi için hakem veya mahkemenin kararına ihtiyaç vardır. Burada bu durumlardan hiç birine girmeyen boşanma sebeplerine dayanarak mahkemenin ve hakemlerin ayrılığa karar vermesinden bahsedilecektir.

1. Mahkeme

Evliliğin sona ermesi söz konusu olduğunda mahkemenin müdahale edebileceğine delalet eden âyet şöyledir:

*Karı-kocanın aralarının açılmasından korktuğunuzda bir hakem koca tarafından ve bir hakem de kadın tarafından gönderin. Eğer aralarının düzelmesini isterlerse Allah aralarında uyuşma sağlar*¹⁰².

Âyette karı-kocanın aralarında şikak (çekişme, anlaşamama) çıkmasından korkulması eşlerin dışındakilere nispet edilmiş, böyle bir durum olduğunda hakem gönderilmekle emrolunmuştur. Âyette geçen hakem gönderme emrini yerine getirecek yetkili bir merciye ihtiyaç vardır. Cumhur burada şikak olma korkusu ve hakem göndermede muhatabın hâkimler ve emirler olduğu görüşündedir. Bu merciin mahkeme olması tabiidir¹⁰³. Âyetteki “Aralarının açılmasından korktuğunuzda” ifadesinde korkunun fâili karı-koca olmadığından burada hakem tayin etme emri karı-kocaya değil müslümanlara verilmiştir. Bu emir konunun bir başka yönünü

¹⁰¹ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/198.

¹⁰² Nisâ 4/35.

¹⁰³ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, VI/175.

ortaya koymaktadır ki karı-koca ihtilafı sadece tarafları ilgilendirmemekte aynı zamanda toplumu da ilgilendirmektedir.

Hanefî ve Şâfiî mezhepleri hâkimin veya hakemlerin eşlerin anlaşamaması durumunda boşamaya yetkili olmadıkları görüşündedirler. Onlara göre hâkim iki tarafa veya haksız olan tarafa nasihat eder, gerekirse tazirde bulunur. Hâkim kocanın yetkisinde olan talâkı onun izni olmadan kullanamaz. Kadın kocasının kendisini haksız yere dövdüğünü, tahkir ettiğini söyler, bu kocanın ikrarı veya kadının delil getirmesiyle ispatlanırsa hâkim kocayı tâzir eder ve evlilik hukukunu yerine getirmesini emreder. Ancak ayırmaya karar veremez¹⁰⁴.

Hanefî ve Şafiîler bu konuda hâkimin ve hakemin kocanın yetkisinde olan talâkı, onun izni olmadan kullanamayacağı görüşüne dayanırlar. Oysa talâk Kur'an'da evliliği sona erdirmeye yollarından sadece bir tanesidir. Evliliği sona erdirmeye yolunu talâktan ibaret görmek yanlıştır. Bu konuda en ayrıntılı bilgi Mâlikî mezhebinde bulunmaktadır.

Kadın kocasından zarar gördüğünü, mesela kendisiyle konuşmadığını, yüz çevirdiğini, dövdüğünü, hakaret ettiğini hâkime ispat ederse kendini boşama hususunda muhayyer olur. Buna göre kadın kendini bir bâin talâk ile boşayabilir.

Kadın ayrılmayı istemeyerek kocasının zulmünden dövmesinden şikâyetle bulunursa kocanın zulmü ikrarı veya bir delil ile anlaşıldığında hâkim ona nasihat eder. Fayda vermezse koca şiddetli olmayacak bir şekilde dövülür, cezalandırılır. Her ikisi de bir birine zulmediyorsa hâkim ikisine de öğüt verir. Fayda vermezse şiddetli olmayacak şekilde ikisi de dövülür. Zulümleri hakkında delil yoksa hâkim sadece öğüt verir. Kadın kocasının zulüm ve zararını iddia eder fakat ispat edemezse hâkim kendisini iyi komşular arasında değilse iyi komşular arasına oturtur. Yine de durum açıklığa kavuşmazsa iki taraftan hakem tayin edilir¹⁰⁵.

2. Hakem

Hakem aralarında anlaşmazlık bulunan iki kişinin bu anlaşmazlığını çözmesi için görevlendirdiği kişidir¹⁰⁶. Karı-koca arasındaki anlaşmazlıkta ise hakemi onların

¹⁰⁴ Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, II/363; Şâfiî, *Ümm*, VI/286.

¹⁰⁵ Bilmen, II/363-365.

¹⁰⁶ Bu tarif Mecelle md. 1790'dan çıkarılmıştır.

görevlendirmesi gerekmemektedir. Bu husus “*Bir hakem koca tarafından bir hakem kadın tarafından gönderin*” ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Karı-koca arasında şikak olup anlaşılmadıklarında hakem yoluyla olay çözüme kavuşturulmaya çalışılır. Allah bunu açıkça beyan etmiştir.

*Karı-kocanın aralarının açılmasından korktuğumuzda bir hakem koca tarafından ve bir hakem de kadın tarafından gönderin. Eğer aralarının düzelmesini isterlerse Allah aralarında uyuşma sağlar*¹⁰⁷.

Kurtubî buradaki *hakem gönderin* ifadesinden hakemlerin tevkile ihtiyacı olmadığını anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Ona göre hakem ve vekil ayrı manalarda olduğu için birbirinin yerine kullanılamazlar¹⁰⁸. Bu konuda Hz. Ali’nin uygulaması da hakemin yetkisini ortaya koymaktadır:

Hiz. Ali’ye bir adam ve bir kadın gelmişti. Her ikisinin yanında bir grup insan vardı. Ali oradaki topluluğa bir adamın tarafından bir de kadının tarafından hakem seçmelerini emretti. Hakemlere hitaben: Üzerinize düşeni biliyor musunuz? Size düşen aralarını bulabilerseniz bulursunuz, ayrılmaları gerektiği kanaatine varırsanız ayırırsınız, dedi. Kadın Allah’ın kitabına, lehine veya aleyhine olacak hükme rıza gösterirken adam ayrılığa karar verirlerse razı olmayacağını söyledi. Ali adamı ikaz ederek kadının yaptığı gibi rıza göstermesi gerektiğini açıkladı. Bu durum hakemlerin, kocanın vekaleti veya rızası olmadan ayırma hususunda yetkili olduklarını gösterir¹⁰⁹.

Hakemlerin aileden seçilmesi aileden olan birisinin yabancıya nazaran onlar üzerinde daha tesirli olması, onların durumlarına vakıf olması, onlara uygun düşen üslupları bilmesi, karı-kocanın yabancılar önünde ifşa etmek istemedikleri şeyleri daha rahat açabilmeleri gibi faydalar sağlar.

Hâkimin ve hakemin kararıyla meydana gelen ayrılmada eşler isterlerse yeni bir nikah ve mehirle evlenebilirler¹¹⁰.

Mezhebler içerisinde Mâlikî mezhebi hâkime ve hakeme geniş yetki vermiştir. Hâkim veya hakem eşler arasındaki durumu tespit ederek delillere göre bir

¹⁰⁷ Nisâ 4/35.

¹⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi l-Kur’an*, V/177.

¹⁰⁹ Mâlik, *Müdevvene*, II/372; Beyhakî, *Marifetis-sünen-i ve l-âsar*, XI/293.

¹¹⁰ Mâlik, *Müdevvene*, II/369.

karara varmaktadırlar. Rabia hakemlerin yetki ile gönderilip hâkim gibi hükümlerinin geçerli olduğunu söylemiştir. Eşler anlaşamaz da yetkili makama başvurulursa o makam iki hakemi yetkiyle gönderir. Onların hükümleri ayırmada ve birleştirmede geçerlidir¹¹¹. Hakemin müdahale ettiği bu konuda eşler arasında görülebilir ve ispat edilebilir somut bir durum bulunmaktadır.

Hanefî ve Şâfiîlere göre hakemler eşlerin arasını düzeltmeye çalışırlar. Kocanın vekaleti olmadan aralarını ayıramazlar. Halbuki hükme yetkili olmayan kişiye hakem değil muslih (ara bulucu) denir. Bu husus ayrı bir çalışma konusudur.

Hanbelî mezhebinde iki görüş vardır. Hakemler vekil gibi olup kocanın izni olmadıkça eşleri ayıramazlar. İkinci görüşe göre hakemler hâkim gibidir. Uygun gördüklerini yaparlar. Onların tevkil ve rızalarına ihtiyaçları olmaz. Bu Ali, İbn Abbas ve Evzai'ye dayandırılır.

Zahiriye mezhebinde hakemler ancak gördüklerini hâkime bildirirler. Hâkim haksız tarafı men eder ve alınması gereken hakkı alır. Ancak ayrılığa hükmedemez¹¹².

Mâlikî mezhebi hâkim ve hakemlere evliliğe son verme yetkisi verdiği için zulüm gören kadın delil varsa bu hâkimin kararıyla, yoksa hakemlerin olayı tetkiki ile ortaya çıktığında kocasından ayrılabilir. Bu durumda bir talâka hükmedilir. Onda kocanın ricat hakkı olmaz¹¹³.

Burada ayrılma talebinde bulunan kadının kocasının zulmünü ispatlaması gerekmektedir. Bu sebeple kadının kullandığı evliliği sona erdirme yetkisi olan iftidâ bu konudan farklıdır. Onda kocasının zulmü olmamasına rağmen, evlilik hayatını sürdüremeyecek olan kadının mehrini iade ederek ayrılmayı istemesi söz konusudur. Mahkeme veya hakem konusunda ise ayrılmada kadının talebi olsa da ayrılık mahkemenin kararıyla gerçekleşmekte ve kararı etkileyen somut bir durum bulunmaktadır.

Osmanlı devletinde Hukuk-ı Aile Kararnamesine kadar Hanefî mezhebinin hükümlerinin dışına çıkılmadığı için geçimsizlik durumunda koca talâkı kullanmadığı sürece hâkim ve hakemlerin evliliğe son vermesi mümkün olmamıştır.

¹¹¹ Mâlik, *Müdevvene.*, II/367, 371.

¹¹² Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, II/363.

¹¹³ Mâlik, *a.g.e.*, II/371.

Kararnamede Mâlikî mezhebinin görüşü esas alınmıştır. Hukuk-ı Aile Kararnamesinin 130. maddesine göre “Zevceyn beyninde niza ve şikak zuhûr edip de tarafeynden biri hâkime müracaat ederse hâkim tarafeyn ailelerinden birer hakem tayin eder. Bir veya iki taraf ailesinden tayin olunacak kimse bulunamaz veya bulunup da hakem olacak evsafı haiz olmazsa hariçten münasiplerini tayin eyler. Bu suretle teşekkül eden aile meclisi tarafeynin ifâdât ve müdâfâatını tedkik ile aralarını ıslaha çalışır. Kâbil olmadığı sûrette kusur zevcede ise beynlerini tefrik eder. Ve zevcede ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzerine muhâlaa eyler. Hakemler ittifak edemezlerse hâkim evsaf-ı lâzimeyi hâiz diğer bir heyet-i hakemiyye veya tarafeyne karabeti olmayan üçüncü bir hakem tayin eyler. Hakemlerin verecekleri hüküm kat’i ve nâ kâbil-i itirazdır¹¹⁴.”

¹¹⁴ Bk. M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 204, 214, 260, 280.

BİRİNCİ BÖLÜM
KADININ İFTİDÂ YETKİSİ

Karşılıklı anlaşma ile kurulan ailenin eşlerden birisi veya her ikisi tarafından devam ettirilemeyeceği ortaya çıkabilir. Bu durumda erkek kendisine verilen talâk yetkisini kullanabilir. Erkeğin bu yetkisi âyetlerle sınırlandırılmış ve belli kurallara bağlanmıştır¹¹⁵. Evliliği sürdürmeyecek olan kadın ise onun evliliğe son vermek için baş vuracağı yolu da Kur'an ortaya koymuştur. Peygamber, uygulaması ile âyete açıklık getirmiş daha sonra sahabe de bu hükmü uygulamaya devam etmiştir.

Eşlerin evliliği sürdürememe endişesi ortaya çıkar mahkeme veya hakem heyeti de bu endişeye katılırsa kadın için kocasına fidye vererek evliliğe son verme hakkı tanınır. Âyetin ifadesine uyarak buna iftidâ demeyi uygun gördük. Bu konunun fıkıh mezhepleri tarafından ihmal edildiği anlaşılmaktadır. Bu bölümde ilgili âyet hadisler ve sahabi uygulaması ele alınarak konuya açıklık getirilmeye ve ihmal edilmiş önemli bir hükmün yeniden ortaya çıkarılmasına çalışılacaktır.

I. KUR'AN'DA İFTİDÂ

Bakara suresinin bir âyetinde boşanma ile ilgili hükümler anlatılırken kadın ile erkeğin bu konuda da karşılıklı haklarının bulunduğu, ama erkeğin hakkının bir derece farklı olduğuna işaret edilerek...*Mâruf ölçüler içerisinde o kadınların erkekler üzerindeki hakkı, onların bunlara karşı olan hakkına denktir. Erkeklerin onlara karşı bir dereceleri vardır. Allah azizdir hâkimdir*¹¹⁶ buyrulmaktadır.

Bunu takip eden âyette kadının evliliğe son vermesi ve bunu nasıl kullanacağı şu şekilde açıkça ifade edilmektedir:

...*Karılarınıza verdiğinizden bir şey almanız size helal değildir. Ancak eşler Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden korkarlarsa o başka. Eğer onların Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız kadının kendini kurtarmak için fidye verdiği şeyde (iftidâ) her ikisi için de bir günah yoktur. Bunlar*

¹¹⁵ Bk. Birinci bölüm.

¹¹⁶ el-Bakara 2/228. Burada "hakkı" diye tekil olarak yaptığımız tercüme "hakları" şeklinde çoğul olarak da yapılabilir. Çünkü lehünne ve aleyhinne kelimeleri bu anlamları vermeye müsaittir. Biz konumuz itibarıyla tekil olanı tercih ettik.

*Allah'ın koyduğu sınırlardır. Onları çiğneyip aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa onlar zalimlerin ta kendileridir*¹¹⁷.

Bu âyet, erkeğin talâk hakkına karşılık, kadına iftidâ hakkı vermiştir. Fakat erkek talâk hakkını, hiç kimseye danışmadan kullanabildiği halde kadının iftidâ hakkını kullanması şarta bağlanmıştır. Bu şart, evliliği sürdürememe endişesinin ortaya çıkması ve bunun mahkeme veya hakem heyeti tarafından kabul edilmesidir. Erkeğin evliliği sona erdirmesinin şarta bağlanmaması erkeğin kadına karşı bir derece farklılığıdır. Şimdi konunun ayrıntılarına geçelim.

A. Hak ve Sorumluluk Dengesi

Yukarıda dikkat çekildiği gibi boşanma ile ilgili hükümler anlatılırken kadın ile erkeğin bu konuda da karşılıklı haklara sahip olduğuna ama erkeğin hakkının bir derece farklı olduğuna işaret edilerek şöyle buyurulmaktadır:

*...Mâruf ölçüler içerisinde o kadınların erkekler üzerindeki hakkı, onların bunlara karşı olan hakkına denktir. Erkeklerin onlara karşı bir dereceleri vardır. Allah azizdir hâkimdir.*¹¹⁸

Bu âyette geçen misl (denk), mâruf ve derece kelimeleri üzerinde durmak gerekmektedir.

1. Misl

Misil iki şey arasındaki denkliliği ve aynılığı ifade eder. Arapçada benzerliği göstermek için “kâf” harfi ve “şibh” kelimesi kullanılır. *Lisânü'l-Arab* “misil” kelimesiyle ilgili şu bilgileri verir.

İbn Berri dedi ki; mümaselet (denk olmak) ile müsâvât (eşitlik) arasında fark vardır. Müsâvât farklı cinsler arasında olabileceği gibi aynı cinsler arasında da olabilir. Çünkü müsâvât miktar bakımındandır. Biri diğerinden fazla da olmaz noksan da¹¹⁹.

Arapçada iki şey arasındaki ortak noktaları ifade için kullanılan bir çok kelime vardır. Râgıb el-İsfehânî bu konuda şu bilgileri vermektedir:

“Nid” yalnızca cevherde yani özdeki ortaklığı ifade eder.

¹¹⁷ el-Bakara 2/229.

¹¹⁸ el-Bakara 2/228.

¹¹⁹ İbn Manzur, “msl” maddesi.

“Şibh” yalnızca keyfiyet yani nitelik ve vasıf yönünden ortaklığı ifade eder.

“Müsâvî” yalnızca kemiyet yani sayı ve miktar bakımından ortaklığı ifade eder.

“Şekl” sadece ölçü ve boyutlar yönünden ortaklığı ifade eder.

Misil kelimesi bunların hepsini içine alır. Allah Teâlâ hiçbir şeyin hiçbir konuda kendine benzemediğini misil kelimesi ile ifade etmiş ve şöyle buyurmuştur:

“*Omın misli gibi bir şey yoktur.*” (Şûrâ 42/11)¹²⁰

Buna göre kadınların erkeklere karşı hakları, erkeklerin kendilerine karşı olan haklarının misli, yani dengidir. Bu hüküm, talâkla ilgili bir âyet içerisinde geçtiği için dengeyi, öncelikle evliliği sona erdirmeye hakkı konusunda kurmak gerekir. Koca, kendine tanınan talâk hakkını kullanarak evliliği sona erdirebildiğine göre kadının da buna denk bir hakkı olmalıdır.

2. Ma'ruf

Ma'ruf “örf” kökünden “bilinen, tanınan anlamına gelir. Aklen ve şer'an iyi olduğu bilinen her fiil mâruftur¹²¹. Münkerin zıddı olup örf gibidir. İnsanların ve şer'in iyi gördüğü her şeyi kapsar¹²².

Mâruf insanların örf haline getirdiği şey diye de tarif edilir. İnsanlar bunu birbirlerine karşı yapmayı uygun görür vücubunu veya cevazını, lüzumunu veya iyiliğini kabul ederek redde kalkışmaz. Burada iki nokta önemlidir. Her ilahi emir bir mâruftur. Ancak her mâruf emredilmemiş olabilir. İkincisi insanların arasında yayılan her âdet örf demek değildir. Alışılmış bir takım kötü âdetler vardır ki haddi zâtında batıl çirkin ve nehyedilmesi gereken münkerattandır. Hatta bunların çoğu sahiplerine göre de münkerdir¹²³.

Adaletli ve ölçülü olmak, hakkı gözetmek, iyilik etmek, cömertlik, iyi davranış gibi güzel görülen adetlere ma'ruf denir. Ma'rufa uygun olarak, tanınması ve korunması gereken bir hukuk vardır¹²⁴. Âyetteki kullanımda marife olarak geldiğinden buradaki marife takısı “el” ahd için olabilir ki Kur'an dışında muhatabın

¹²⁰ İsfehâni, “msl” maddesi.

¹²¹ İsfehâni, “arf” maddesi.

¹²² İbni Manzûr, “arf” maddesi; Nesefî, *Medarikut-tenzil ve Hakâiku't-te'vil*, I/343; Zemahşerî, *Keşşaf*, I/267.

¹²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/2357, 2358.

¹²⁴ Elmalılı, II/106

önceden bildiği olursa örfte belirtilen manasına, Kur'an'da bildirilmiş ise Kur'an'da belirtilen bilinen haklar manasına gelir. Kur'an'da ise bir çok âyette karşılıklı haklardan bahsedilmektedir.

Onlara (kadınlara) iyi (mâruf ile) davranın.

Kadınlara iyi davranılması¹²⁵, mehirlerinin gönülden verilmesi¹²⁶, boşama durumunda veya başkasıyla evlenme durumunda mehirden alınmaması¹²⁷, iddet içerisinde nafaka ve meskenlerinin sağlanması¹²⁸ kadınların hakları olarak açıklanmıştır.

3. Derece

“Derece” yüksek yer, merdiven, makam ve mertebe manalarına gelir.¹²⁹

Bu kelimenin geçtiği âyetin bağlamı boşanmadır¹³⁰. Âyette karı kocanın karşılıklı haklarının birbirine denk olduğu ifade edildiği için erkeğe verilmiş derecenin bu denkliği bozmaması gerekir. Çünkü “*ve lehünne mislüllezi aleyhinne bil-mâruf*” isim cümlesidir. İsim cümleleri sübut ve devamlılık anlamı taşır. Erkeğe verilen derece denkliği bozarsa sübut ve devamlılık ortadan kalkar. Bu da âyete aykırı olur. Bu hüküm, talâkla ilgili âyet içinde geçtiğine göre bu farklı derecenin, evliliği sona erdirmeye hakkının kullanılması ile ilgili olması gerekir. Bundan sonraki âyet, hem erkeğin talâk hakkına hem de kadının iftidâ hakkına yer vermiştir. Erkek talâk hakkını, hiç kimseye danışmadan kullanabilir. Aşağıda görüleceği gibi âyet kadının iftidâ hakkını kullanmasını şarta bağlamıştır.

Âyetin sonunda “*Allah azizdir, hakîmdir.*” buyrulmuştur. Aziz hiç kimsenin karşı gelemediği, gâlip, karşısında durulamayandır. Hakîm hüküm ve fiilleri isabetli, ve yerli yerinde olan demektir¹³¹. Bu âyetteki hükümler isabetli ve en doğru hükümlerdir.

¹²⁵ Nisâ 4/19.

¹²⁶ Nisâ 4/4.

¹²⁷ Nisâ 4/20; Bakara 2/229.

¹²⁸ Talâk 65/6.

¹²⁹ İbn Manzûr, “drc” maddesi.

¹³⁰ Âmine Vedûd Muhsin, *Kur'an ve Kadın*, s. 119

¹³¹ Râzi, *Tefsir-i kebîr*, V/202; Beyzâvî, *Envârut-tenzîl* I/342; Hâzin, *Lübâbüt-te'vîl*, I/342.

B. Âyette Üç Ayrı Olay ve Hüküm Olması

Âyet çeşitli açılardan değerlendirildiğinde üç ayrı olay ve hüküm içerdiği görülecektir.

1. Erkeğin Talâk Hakkını Kullanmasıyla İlgili Hüküm

Âyetin başı şöyledir :*O talâk iki keredir. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak (evlilik hayatına devam etmek) veya güzellik (ihsan) ile serbest bırakmaktır*¹³².

Âyette geçen et-talâk kelimesi “O talâk” diye tercüme edilmiştir. Çünkü et-talâkın başında bulunan el takısı kelimeye marifelik kazandırır. Bilinen talâk demek olur. Türkçede kelimeler marife ve nekre diye ayrıldığından talâk kelimesinin başına koyduğumuz “o” zamiri talâkı marife hale getirmiş, yani kelimeye bilinen talâk anlamı kazandırmıştır. O bilinen talâk, Talâk suresinde tarif edilen talâktır¹³³.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

*Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah’tan sakının. O kadınları evlerinden çıkarmayın. Onlar da çıkmasınlar. Ancak açık bir fuhuş yapmışlarsa o başka. Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’ın sınırlarını aşarsa kendi kendisine zulmetmiş olur. Bilemezsin, umulur ki Allah bunun ardından bir durum meydana getirir*¹³⁴.

*Sürelerinin sonuna erdikten sonra kadınları iyilik (mâruf) ile tutun veya iyilikle ayırın*¹³⁵.

Burada geçen talâk fiilinin fâili erkek, mefulu da kadındır. “O talâk iki keredir.” ifadesi, erkeklerin Talâk suresinde belirtilen şekilde karılarını ancak iki kere boşayabileceklerini göstermektedir.

2. Hul’ (Karı Kocanın Anlaşarak Evliliğe Son Vermeleri) ile İlgili Hüküm

Âyette buna delalet eden bölüm şöyledir:

Kadınlara verdiğinizden geri almanız size helal değildir. Ancak eşlerden ikisi de Allah’ın sınırlarını yerine getirememekten korkarsa o başka.

¹³² el-Bakara 2/229.

¹³³ Ebî Hayyan, el-Bahru ’l-muhît, II/463.

¹³⁴ Talâk 65/1.

¹³⁵ Talâk 65/2.

Alimler âyetin bu bölümünün hul'ün cevazına delalet ettiğinde müttefiktirler. Hul konusu daha önce anlatılmıştı.

3. İftidâ ile İlgili Hüküm

Âyetin üçüncü bölümü şöyledir: *Karı-kocanın Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız kadının fidye vermesinde her ikisine de bir günah yoktur.*

Âyette geçen “iftedet” fiilinin fâili kadındır. İftidâ fiilini yapan kadın olduğundan bunun kocanın hul'e razı olmadığı durumla ilgili olmaması gerekir. Evliliğin sorumluluklarını yerine getirememe endişesine kapılan kadın durumu yetkili bir makama bildirir¹³⁶. Âyetten bu husus açıkça anlaşılır. Âyetteki “..Siz korkarsanız...” ifadesi eşlerin Allah'ın hududunu yerine getirememe korkusunu başkalarının da duymasını gerektirmektedir. İşte bu başkaları ya mahkeme ya da hakem heyetidir¹³⁷. Bu korkunun tespitinden sonra kadına iftidâda bulunabileceği bildirilir. Bundan sonrası kadına kalmıştır. İster iftidâ da bulunarak evliliğe son verir isterse evliliğe devam eder.

Burada kocaya her hangi bir yetki verilmemektedir Çünkü âyetin bu bölümünde “*Karı kocanın Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız kadının fidye vermesinde her ikisine de bir günah yoktur*” buyrulmuştur.

Talâkın geçtiği ayetlerde de kadına her hangi bir yetki verilmemiştir. Talâkın gerçekleşmesi nasıl kadının onayına bağlı değilse iftidânın gerçekleşmesi de kocanın onayına bağlı değildir. Böylece bir önceki âyette belirtilen haklardaki denklik sağlanmış olur. Daha sonra konuyla ilgili Hz. Peygamberin ve sahabenin uygulamalarından bahsedilecektir. Orada bu husus daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Burada hul' ile iftidânın aynı şey olmadığını gösteren bazı hususlar üzerinde durmak istiyoruz.

¹³⁶ Abdulhalim Ebûş-Şakka, *İslâm Kadın Ansiklopedisi*, IV/197; Nihat Dalgın, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*, s. 112.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, III/91; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I/347.

a. Hul ve İftidâ Bedelleri

Âyette hul bedeli ile iftidâ bedelleri farklı şekilde ifade edilmiştir. Hul ile ilgili âyette “*Verdiğinizden (mehirden) almanız size helal değildir*” denilerek mehrin bir kısmı veya tamamı konu edilmektedir.

Âyetin “*Kadınlara verdiğinizden bir şey almanız (min mâ âteytümûhunne şey'en)*” ifadesindeki “min” harfi, arapça gramer kâidelerine göre beyâniye olursa “*verdiğinizizi almanız*” olup mehrin tamamı anlamına gelir. Ba’ziyye olursa “*Verdiğinizden bir kısmını almanız*” manasına gelir. Bu da mehrin bir kısmı demektir.

Âyetin iftidâ ile ilgili kısımda kadının fidye olarak verdiği şey hususunda herhangi bir sınırlama yapılmamış; “*Karı-kocanın Allah’ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız kadının fidye olarak verdiği şeyde her ikisine de bir günah yoktur.*” şeklinde genel bir ifade kullanılmıştır. Bu husus “*fî meftedet bih*” de mâ harfi ile ifade edilmiştir. Arapçada “mâ” nekredir ve umum ifade eder. Yani kadının fidye olarak vereceği şey konusunda her hangi bir sınırlama getirilmez.

Kadı İsmail sondaki kısmın baştaki mehre matuf olmadığını şöyle açıklamıştır: “Fidye olarak kadının verdiği şey ona verilen mehirle sınırlı (âyette verdiğinizden almayın denilmiştir) olsaydı devamında âyetin “*fî meftedet bihi minhu*” ya da “*min zâlike*” (kadının o mehirden fidye olarak verdiği şey de ikisine de bir günah olmaz) şeklinde gelmesi gerekirdi¹³⁸. Bu ifadelerle göre de âyette iki türlü bedelden söz edilmiştir. Birisi hul bedeli diğeri de iftidâ bedelidir.

b. “İftidâ” Kelimesinin Delaleti

Fidye ve fidâ kelimelerine sözlükte esirin kendisini kurtarmak için verdiği bedel ve o bedelle kendini kurtarması manaları verilmiştir¹³⁹. Mal verip kendisini kurtarmaya “iftidâ” denir. Bakara 229.âyetteki iftidâ ise kadının mal vererek kendisini evlilik bağından kurtarması demek olur¹⁴⁰. Ancak fidye sadece esirin kurtulmak için verdiği bedel manasına gelmez. Bu kelime Kur’an’da bir çok âyette farklı manalarda kullanılmıştır.

¹³⁸ İbn Abdilber, *Temhid*, XXIII/369.

¹³⁹ Cürcânî, *Târifât*, “fdy” maddesi.

¹⁴⁰ İsfahânî, *Müfredât*, “fdy” maddesi.

İsmâil (a.s.) hakkında babası İbrahim'e hitaben: *...Biz oğluna fidyе olarak (fedeynâhü) büyük bir kurban verdik*¹⁴¹ buyrulmaktadır. Kafirler hakkında: *İnkar edip kafir olarak ölenler dünya dolusu altını fidyе olarak verseler (iftedâ) bile hiç birinden kabul edilmeyecektir*¹⁴² buyrulmuştur.

Oruç keffareti hakkındaki âyette: *Oruç tutmaya güçlü yetmeyenlere bir fakiri doyuracak kadar fidyе (fidyetün) gerekir*¹⁴³ buyrulmuştur.

Hacda tıraş olma emrini yerine getiremeyenler için *“Oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidyе (fidyetün) gerekir.”*¹⁴⁴

Bu âyetlerin hepsinde bir bağ, sorumluluk veya cezadan kurtulma vardır. Demek ki fidyе sadece esirden alınan bir bedel değildir.

Kur’anda evliliği sona erdirmе hakkında kadının fâili olduğu kelime sadece “iftidâ”¹⁴⁵ dır. Bu kelime kadının fidyе verip kendini evlilik sorumluluğundan kurtarması demektir. Bunun için aranan şart eşlerin Allah’ın sınırlarını koruyamayacakları korkusunu hâkim veya üçüncü şahısların hissetmesidir¹⁴⁶. Burada hudud iyi geçinme ve nikah haklarını yerine getirmedir¹⁴⁷. Bunları yerine getirip getirmediğinin ispatı değil, yerine getiremeyeceğinden korkulması esastır. Bu tespit edildikten sonra kadın fidyе vererek kendisini kurtarabilir. Kelime kurtulma manasını içerdiği için kadının istemediği evlilikten kurtulabileceği bu kelimedен de anlaşılır.

¹⁴¹ es-Sâffât 37/107.

¹⁴² Âli İmran 3/91.

¹⁴³ el-Bakara 2/184.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/196.

¹⁴⁵ “iftial” babının beş manası vardır. 1. ittihaz (edinme). İftidâ için sözkonusu değildir. 2. İctihad ve talep (gayret ve istek) İftidâda fail olan kadının gayret ve isteği söz konusudur. 3. Müşareket. İki fail zikredildiğinde müşareket olur. Ayette tek fâil söylenmiştir. 4. Mutavaat. Fidyе verip kurtulması söz konusudur. (e’ş-Şamilü’l- mucem, s. 144)

¹⁴⁶ Buna Taberî müslümanların korkması demektir (bk. Taberî, Tefsir-i Taberî, II/488).

¹⁴⁷ Cessas, Ahkâmu’l-Kur’an, I/392.

C. Mehir Hakkında Açıklama

Burada mehir hakkında birkaç söz söylemek gerekir. Kur'an'da mehir "saduka" olarak geçmektedir. Âyette "*Kadınlara mehirlerini gömül rızası ile verin*"¹⁴⁸ buyrulmuştur. Burada "mehirler" olarak tercüme ettiğimiz kelime "saduka"nın çoğulu "sadukât"tır. "Sadâk", "sıdâk" kelimeleri de aynı manadadır. Kelime sıdk kökünden alınmıştır. "Sıdk" doğru sözlü olmak, sözü özüne uygun olmaktır¹⁴⁹.

Erkekler evlendikleri kadınlara bağlılık sözü verir, onlara değer verdiklerini söylerler. Böylece "sıdk" kelimesinde olduğu gibi sözlerinin özlerine uyduğu ortaya çıkar. Onlar için mallarından feda etmeleri eşlerine verdikleri değer sembolik bir ifadesidir. Mehrin hikmetleri arasına bunu da koymak gerekir. Ancak fukahanın mehirle ilgili çok farklı değerlendirmeleri görülmektedir.

Fukaha içerisinde nikahı alım-satıma benzetip mehri mal bedeli gibi görenler vardır. Bu anlayış kadına bir köle gibi bakılmasına ve evliliği sona erdirebilmesi için kocanın izninin zorunlu görülmesine sebep olmuştur. Evlenme ve boşanmayla ilgili bir çok konuda bunun önemli etkileri görülür. Bu ayrı bir araştırma konusudur. Bu anlayışın iftidâyâ etkisi ayetlerdeki iftidânın ya hiç görülmeysi yada hul ile iftidânın aynı şey sayılması olmuştur. Mezhepler konusunda da görüleceği gibi bunu fakihlerin büyük çoğunluğu yapmıştır.

Hanefiler'in önde gelen fakihlerinden Cessas, iftidada bedel konusuna değinirken şunları söylemiştir: Kadın mehirden az veya fazla vererek iftida edebilir. Mesela köle azadı az mal vererek de fazla vererek de caizdir. Talâk da böyledir, nikah da. Çünkü nikah, mehr-i mislin azıyla da çoğuyla da caizdir. Mehr-i misl ise kadının bedelidir. Böylece kocanın kadını mehr-i mislin fazlasıyla borçlandırması da caiz olur. Çünkü her iki durumda da mehir kadının bedelidir¹⁵⁰.

Şâfiîler diğer üç mezheb gibi hul ile iftidâyı aynı görmüşlerdir. Onların önde gelen alimlerinden Şirbînî bu konuda şöyle demiştir: Erkek, bir bedel karşılığı kadından yararlanma hakkına sahip olunca bu hakkı bir bedel karşılığı elinden

¹⁴⁸ Nisâ 4/4.

¹⁴⁹ İsfahânî, *Müfredât*, "sđk" maddesi.

¹⁵⁰ Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I/395 (Burada "kadının bedeli" olarak tercüme ettiğimiz ibarenin arapçası "bedelü'l-bud" olarak geçmektedir).

çıkabilir. Hul'un câiz olmasının sebebi budur. Bu tıpkı alım-satım gibidir. Nikah satın almaya, hul ise satmaya benzer¹⁵¹.

İbn Teymiye kadının bir bedel vererek kocasından ayrılmasının yani iftidânın talâk olmadığını ispat için şöyle demiştir: İftidâ, kadının kendisini kocasından kurtarmasıdır. Tıpkı esirin kendisini esaretten kurtarmasına benzer. Bu üç talâktan sayılmaz... Dört mezhebin imamlarına ve cumhura göre esir için fidye vermekte olduğu gibi bu işlemi kadının dışında bir başkası yapabilir. Yabancı bir kişi köleyi azat etmesi için köle sahibine onun bedelini verebilir. Bu sebepten dolayı kişinin maksadı esire fidye öder gibi kadını kocasının boyunduruğundan kurtarmaksa ödeme yaparken bunu şart koşması gerekir... Çünkü iftidâdan maksat kocasına köle olmaktan kurtarmak için kocanın kadın üzerindeki hakimiyetini ortadan kaldırmaktır. Yoksa kadının, kendi üzerindeki hakimiyeti kendi eline alması değildir¹⁵². Bu köle azadına ve esirin kurtulmasına benzer. Bu yüzden beydeki ikâle gibi olmaz¹⁵³.

Burada İbn Teymiye iftidâyı fidye verip esiri kurtarmaya benzetmektedir. Esirin sahibi razı olmayınca bu işlem gerçekleşmeyeceğinden iftida için kocanın rızasını şart koşturur. Nitekim tam iftida konusu olan aşağıdaki olay karşısındaki hükmü onun bu anlayışını ortaya koymaktadır.

İbn Teymiye'ye kocasını sevmeyen bir kadının durumu soruldu. Kadın kocasından kurtulmak istemiş ve şöyle demişti: Ya o benden ayrılır ya da kendimi öldürürüm. Kadının velisi ayrılması için kocaya baskı yaptı. Ayrıldıktan sonra kadın başkasıyla evlendi. İlk kocası kadını istedi ve onu baskı altında (ikrah ile) boşadığını söyledi. Ama kadın ikinci kocasından başkasını istemiyor. Bu durumda ne yapmak gerekir? İbn Teymiye buna şöyle cevap vermiştir:

Eğer ilk koca haklı bir sebeple boşamaya zorlanmışsa, mesela karısına karşı görevlerinde kusur ediyor söz veya fiiliyle ona zarar veriyorsa boşama geçerli ikinci nikah sahih olur. O ikincinin karısıdır. Ama koca karısıyla iyi geçindiği halde karısını boşayınca kadar dayak atmak veya hapsetmek suretiyle baskı altında

¹⁵¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtac*, III/262.

¹⁵² Bilindiği gibi Şâfiî Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri kadının tek taraflı iradesiyle evlenmesini kabul etmemekte, velisinin onayını şart koşturur. Kocanın boyunduruğundan kurtulan kadın velisinin boyunduruğu altına girdiği için İbn Teymiye burada bu ifadeyi kullanmış olsa gerektir. Çünkü bu konuda İbn Teymiye'nin görüşü de aynıdır. Evlilikte velayet konusu da Kur'an ve Sünnete göre yeniden araştırılması gereken önemli konulardandır.

¹⁵³ İbn Teymiye, *Mecmûu fetâvâ*, XXXII/306-307.

tutulmuşsa boşama geçersizdir. Yok eğer kadın kocasına kin duyuyor ancak kocası ona iyi davranıyorsa kocadan zorunlu tutmaksızın kadını boşaması istenir. Boşarsa boşar. Koca boşamaz, ortada da feshi mübah kılacak bir şey olmazsa kadına sabretmesi emredilir¹⁵⁴.

Eğer İbn Teymiye iftidayı esirin bir bedel karşılığı kurtarılmasına benzetmeseydi bu olayı farklı yorumlayacaktı. Çünkü iftida ile ilgili ayette kocaya bir yetki verilmemektedir. Âyet şöyledir: *Eğer onların Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız kadının kendini kurtarmak için fidye olarak verdiği şeyde (iftidâ) her ikisi için de bir günah yoktur.* İbn Teymiye'ye sorulan olayın benzeri Peygamber'e geldiğinde o kocanın onayına gerek görmeksizin kadının fidye verip ayrılabilceğine hükmetmiştir. Bu konu hadiste iftida konusunda anlatılacaktır.

İbn Kayyim hul'un bedelli bir akit olduğunu fidye tabirinden çıkarmaktadır. Ona göre fidye tabiri hul'un bir çeşit bedelli akit olduğunu göstermektedir. Bu yüzden iki tarafın rızası aranmaktadır¹⁵⁵.

Mehir her hangi bir şeyin ücreti olmaz. Nikahı bey akdine, mehri de bedele benzetmek uygun düşmez. İki şey arasındaki benzerliklere değil farklılıklara bakılarak onlara farklı isim verilir. Yoksa nikah veya hul'de bedel olması sebebiyle onları diğer bedelli akitlere benzetemeyiz.

Nikah akdiyle mâlik olunduğu söylenilen şey veya kadın satılan bir mal olamayacağı için mehri mal bedeli gibi görmek, kabul edilemez bir durumdur. Bunun İslâmla bağdaşmayacağı ortadadır. Allah ...*Mâruf ölçüler içerisinde o kadınların erkekler üzerindeki hakkı, onların bunlara karşı olan hakkına denktir*¹⁵⁶ buyurduğu halde kadını kocasının kölesi gibi görmek mümkün değildir. Çünkü köleyle efendi arasında denk haklardan bahsedilemez.

*Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin*¹⁵⁷ ayetinde geçen “*saduka*” kelimesi yukarda anlatılmış mehrin kocanın karısına verdiği değerın sembolik bir ifadesi olduğuna dikkat çekilmişti. Âyette bir de “*nihle*” kelimesi vardır. Bu kelime

¹⁵⁴ İbn Teymiye, XXXII/283.

¹⁵⁵ İbn Kayyim, *Zâdu'l-meâd*, V/297.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/228.

¹⁵⁷ Nisâ 4/4.

tercümeye “gönül rızası” olarak ifade edilmiştir. “Nihle” karşılıksız ikramda bulunma manasına gelir¹⁵⁸. Buna göre mehir herhangi bir şeyin bedeli olamaz.

Âyette devamla, *“Onlar mehrin bir kısmını size gönülden bağışarlarsa siz de onu ağız tadıyla güzelce yiyin”* buyrulmaktadır. Oysa alışverişte satıcının aldığı bedeli bağışlaması konu edilmez. Nikahta böyle bir şeyden bahsedilmesi mehrin bedel olmadığına bir başka göstergesidir. Yoksa birisinin diğerine hibede bulunmasının helal olduğunu herkes bilir. Burada bunun özellikle belirtilmesi nikahın diğer akitlerden farklı bir konumda olduğunu gösterir. Buna göre mehir herhangi bir şeyin bedeli olamaz. O koca açısından zorunlu fakat gönülden vermesi gereken bir hediye, kadın bağışladığında ise zorunlu değil gönüllü bir hediye özelliği taşımaktadır. Ayrıca kadının zifaktan önce boşandığında mehrin yarısını alması da onun bedel olmadığını açıkça göstermektedir. Bedelli akitlerde böyle bir şey söz konusu değildir.

D. Değerlendirme

Bakara sûresinin 229. âyetine göre koca, talâk fiilini kullanarak evliliği sona erdirdiğinde verdiği mehirden alması yasaklanmıştır.

Karşılıklı olarak evliliğin devam edemeyeceğine karar vererek anlaşmalarında mehirden alınması ve verilmesinin mübah olduğu açıklanmıştır.

Arada anlaşma olamadığında durum üçüncü şahıslara intikal ettirilebilir. Onlar evliliğin devam edemeyeceğini tespit ettiklerinde kadının evlilik bağından kurtulmak için fidye verebileceği beyan edilmiştir. Burada üç durum ortaya çıkmıştır.

Kocanın talâkı kullanarak evliliğe son vermesi durumu ve bu durumda mehirden alınamayacağı. Karşılıklı bir karara vararak eşlerin birlikte evliliğe son vermesi ve mehirden alınabileceği. Eşlerin karşılıklı anlaşarak bir karara varamaması durumunda hâkimin müdahalesi ve kadının iftidâ etmesi.

Âyette belirtilen *...Mâruf ölçüler içerisinde o kadınların erkekler üzerindeki hakkı, onların bunlara karşı olan hakkına denktir. Erkeklerin onlara karşı bir*

¹⁵⁸ Müfredât, “nhl” maddesi.

*dereceleri vardır. Allah azizdir hâkimdir*¹⁵⁹ ifadesinin anlamı burada açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Koca evliliğe son vermek istediğinde talâkın fâili olarak bunu hem kadının rızasını aramaksızın hem de her hangi bir yetkili mercie başvurmadan yapabilmektedir. Kadın evliliği sürdüremeyeceğine karar verdiğinde o da kocasından ayrılabilir. Ancak arada bir fark vardır. Kadının evliliği sona erdirmesi ya karşılıklı rıza ile olmaktadır ya da rıza olmadığında hâkime başvurarak gerçekleşmektedir. Burada hududu ikame edemeyeceği endişesiyle ayrılmak isteyen kadındır. Hâkim ise korkunun tespitini yapmaktadır. Son kararı yine kadın vermektedir. Eşlere eşit olarak yetki verilmesine rağmen bu yetkinin kullanımında aralarında farklılık olmasının sebebi âiledeki mali sorumlulukta tarafların farklı oluşları olabilir¹⁶⁰. Allah bunların kendi çizdiği sınırlar olduğunu bildirerek bunları çiğneyenleri zalimler olarak nitelemektedir.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/228.

¹⁶⁰ Nihat Dalgın, *Boşama Yetkisi*, s. 67.

II. SÜNNETTE İFTİDÂ

Âyette “Eğer karı-kocanın Allah’ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız kadının fıdye vererek kendini kurtarmasında (iftidâ) her ikisi için de bir günah yoktur”. buyrulmuştur. Hz. Peygamber uygulaması ile bu ayeti şüpheyne mahal bırakmayacak şekilde açıklamıştır. Malik’in rivayet ettiği hadisi Şâfiî Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce tahrir etmiştir. İbn Huzeyme ve İbn Hibban da sahih olduğunu söylemişlerdir¹⁶¹.

Amra’dan gelen rivayete göre Sâbit’in eşi olan Habibe’yi Peygamber alaca karanlıkta kapısının önünde bulmuş ve ne olduğunu merak ederek durumunu sormuştu. Bunun üzerine Habîbe eşi Sâbit’le bir arada bulunmasının mümkün olmadığını evliliğe devam edemeyeceklerini söyledi. Sâbit geldiğinde Rasûlullah ona: “İşte Habîbe. Söyleyeceğini söyledi.” dedi. Habîbe: Sâbit’in verdiği her şeyin yanında olduğunu ifade ettiğinde Rasûlullah Sâbit’e onu ondan almasını emretti. Bunun üzerine Sâbit Habibe’ye verdiğini aldı ve Habîbe ailesinin yanında oturdu.

Konumuzda bu hadisi esas almakla birlikte lafız farklılıkları sebebiyle çeşitli hükümlerin delili olarak gösterilen diğer rivayetlerin hepsini ele almamız gerekmektedir.

A. Hadisin Farklı Rivâyetleri

Rasullullah’a gelerek Sâbitten ayrılmak istediğini söyleyen kadın bazı rivâyetlerde Habîbe binti Sehl¹⁶² bazılarında Cemile binti Selül veya Cemile binti Abdullah bin Ubey bin Selül¹⁶³ olarak gelmiştir. Kadının ayrılma talebinin

¹⁶¹ Ahmed Abdurrahman el-Benna, *Fethu’r-rabbâni li tertîb-i müsne-i Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, XVII/16 (Hadisi Muhammed ibn Seleme ibn Kâsım’dan, o Mâlik’ten, o Yahya b. Said’den, o Amra binti Abdurrahman’dan nakletmiştir).

¹⁶² Mâlik, *Muvatta*, Talâk 11; İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübra*, VIII/326; Buhârî, Talâk 12; Ebû Dâvud, Talâk 17-18; Ahmed b. Hanbel, Hul 27; Beyhakî, *Marifetis-süneni ve’l-âsâr*; XI/7.

¹⁶³ İbn Mâce, Talâk 21; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, VII/309; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, VII/277. (Habîbe binti Sehl b. Salebe b. el-Haris b. zeyd b. Salebe b. Ganem b. Mâlik ibn Neccar. Annesi Mâlik b. Neccar oğullarından Amra binti Mesud b. Kays b. Amr b. Zeyd’dir. Rasûlullah Habîbe ile evlenmeyi düşünmüş fakat daha sonra bunu bazı sebeplerden dolayı istememiştir. Sonra Habîbe ile beni Haris b. Hazrec’den olan Sâbit b. Kays b. Şemmas b. Mâlik b. İmriulkays b. Mâlik

Peygamber'in uygulamasında ne şekilde gerçekleştiğini doğru bir şekilde tespit etmek hadisin hem sened hem de metin bakımından farklılık arz eden tüm versiyonlarını inceleyerek mümkün olacaktır.

I. Buhârî "Talâk" kitabında "hul' ve hul'de talâk nasıldır" isimli babda yer verdiği hadisi zikretmeden önce konuyla alakalı olan el-Bakara 2/229. âyetinin şu bölümünü başa koymuştur: ...*Karılarınıza verdiğinizden bir şey almanız size helal değildir. Ancak eşler Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden korkarlarsa o başka.* Daha sonra hadisin altı rivayetine yer vermiştir.

1. İbn Abbas'ın bildirdiğine göre Sâbit b. Kays'ın eşi Rasûlullah'a geldi ve Sâbit'in ahlaken ve dinen kötü olmadığını (lâ e'tibu) fakat İslâm'da küfrü (nankörlük etmeyi) istemediğini söyledi. Rasûlullah, "Ona bahçesini iade eder misin?" diye sorduğunda Habîbe bahçeyi vermeyi kabul etti. Rasûlullah (Sâbit'e): "Bahçeyi kabul et ve onu bir talâk olarak boşa" dedi¹⁶⁴.

2. İkrime'nin bildirdiği hadiste kadın Abdullah b. Ubey'in kız kardeşidir. Mehir olarak aldığı bahçeyi iade etmeyi kabul etmiş ve bahçeyi iade etmiştir. Rasûlullah Sâbit'e onu boşamasını emretmiştir¹⁶⁵.

3. İkrime'nin Rasûlullah'dan bildirdiğine göre Peygamber Sâbit'e: "Onu boşa" demiştir¹⁶⁶. ("Boşa" emri yalnızca bu rivâyetlerde geçmektedir. Buhârî İbn Abbas rivâyetini iyi bulmamıştır "lâ yutâb". İkrime'den gelen hadisler ise mürseldir. Peygamber'den nakleden sahâbi yoktur.)

4. İbn Abbas Sâbit'in eşinin Rasûlullah'a geldiğini "Sâbit'in ahlaken ve dinen kötü olduğunu söylemiyorum (lâ e'tibu). Ancak elimde değil" dediğini Rasûlullah "o zaman bahçesini iade eder misin?" diye sorduğunda bunu kabul ettiğini bildirmiştir¹⁶⁷. (Bu sened daha sağlamdır ve burada boşa emri geçmez.)

5. İbn Abbas'ın bildirdiğine göre Sâbit'in eşi "Ya Rasulellah. Sâbit'e ne din ne ahlak hususunda kin duymuyorum (nefret etmiyorum). Ancak küfür (nankörlük)

evlenmiştir. Habîbe müslüman olup Rasûlullah'a biat edenlerdendir (Bk. İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/326).

¹⁶⁴ Hadisi Ezher ibn Cemil, Abdulvehhab es-Sekafi'den tahdisen, o Halid'den tahdisen, o İkrime'den, İkrime İbn Abbas'tan naklen bildirmiştir.

¹⁶⁵ Hadisi İshak el-Vasî'nin Halid'den tahdisen o Halid el-Huzzai'den, o İkrime'den naklen bildirmiştir.

¹⁶⁶ Hadisi İbrahim ibn Tuhman Halid'den, o İkrime'den nakletmiştir.

¹⁶⁷ Hadisi İbn Ebi Temime İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir.

den korkuyorum dedi. Rasûlullah: Ona bahçesini verir misin? diye sorduğunda kadın bunu kabul etti ve bahçeyi ona iade etti. Rasûlullah Sâbit'e emretti ve Sâbit eşinden ayrıldı¹⁶⁸ (Burada da “boşa” emri geçmemekte bahçeyi verdikten sonra “fârekahâ ondan ayrıldı” geçmektedir).

6. İkrime kadının isminin Cemile olduğunu söylemiştir¹⁶⁹.

Buhârî'de yer alan rivâyetlerden İkrimedden gelenler mürseldir. İbn Abbas'tan gelen ilk hadisi Buhârî güzel bulmamıştı. Geriye dört ve beşinci hadis kalmaktadır. Bunlarda da boşa emri geçmez.

II. Nesâî'de “Hul’ hakkında gelen” isimli babda hadis şöyledir:

7. Amra'dan gelen rivayete göre Sâbit'in eşi olan Habibe'yi Peygamber alaca karanlıkta kapısının önünde bulmuş ve ne olduğunu merak ederek durumunu sormuştu. Bunun üzerine Habîbe eşi Sâbit'le bir arada bulunmasının mümkün olmadığını, evliliğe devam edemeyeceklerini söyledi. Sâbit geldiğinde Rasûlullah ona: “İşte Habîbe. Söyleyeceğini söyledi.” dedi. Habîbe: Sâbit'in verdiği her şeyin yanında olduğunu söylediğinde Rasûlullah Sâbit'e onu ondan almasını emretti. Bunun üzerine Sâbit Habibe'ye verdiğini aldı ve Habîbe ailesinin yanında oturdu¹⁷⁰.

Nesâî'de yer alan diğer bir hadis Buhârî'deki ilk hadisle senet ve metin itibariyle aynıdır¹⁷¹.

III Muvatta'daki hadis Nesâî'deki ilk hadistir. Nesâî hadisi zaten Mâlik'ten almıştır¹⁷². Ahmed b. Hanbel aynı hadise “Kitabu'l-hul”de yer vermiştir. Şâfiî Ebu Dâvud, Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce bu hadisi tahrir etmiştir. İbn Huzeyme ve İbn Hibban da sahih olduğunu söylemişlerdir¹⁷³.

IV. İbn Mâce hadisi “muhtelianın verdiği şeyin alınması” isimli bab altında zikretmiştir.

¹⁶⁸ Hadisi Muhammed ibn Abdulah ibn Mübarek el-Muharramî Kurâd Ebu Nuh'dan tahdisen, o Cerir İbn Hazim'den tahdisen o Eyyub'dan, o İkrime'den, İkrime İbn Abbas'tan naklen bildirmiştir.

¹⁶⁹ Buhârî, Talâk, 12. Altıncı hadisi Süleyman Hammad'dan tahdisen o Eyyub'dan, o İkrime'den nakletmiştir.

¹⁷⁰ Hadisi Muhammed ibn Seleme ibn Kâsum'dan, o Mâlik'ten, o Yahya b. Said'den, o Amra binti Abdurrahman'dan nakletmiştir.

¹⁷¹ Nesâî, Talâk, 34. (Burada ikinci hadiste yer alan “İslâmda küfrü istemiyorum” sözü “müslüman olduğum halde küfür ahlakını istemiyorum” veya “İslâma girdikten sonra küfre dönmeyi istemiyorum ve kocamla aramdaki uyumsuzluk ve aradaki düşmanlık belki buna götüreceği için hul’ istiyorum” demektir, şeklinde yorumlanmıştır.)

¹⁷² Mâlik, Muvatta, Talâk, 11.

¹⁷³ Ahmed Abdurrahman el-Benna, *Fethu'r-rabbânî*, XVII/16.

8. İbn Abbas'ın bildirdiğine göre Cemile binti Selul Rasûlullah'a gelmiş: Sâbit'i ne dini ne de ahlakı hususunda kötölememiş(lâ e'tibu), İslâm'da küfre düşmek istemediğini, fakat nefret etmekten kendisini alamadığını söylemiştir. Hadiste diğerlerinden farklı olarak "Rasûlullah Sâbit'e bahçeyi almasını emretti ve artırmadı" kısmı bulunmaktadır¹⁷⁴.

Hadisin râvileri sahih olup hadisi Nesâî ve Beyhakî de tahrir etmişlerdir¹⁷⁵. Kurtubî bu hadise yer verdikten sonra kadın kocasından olabildiğince nefret ederken kocasının onu çok sevmekte olduğunu, Rasûlullah'ın aralarını hul yoluyla ayırdığını¹⁷⁶ söylemiştir.

9. Abdullah b. Amr b. el-As'ın bildirdiğine göre Habîbe binti Sehl çirkin birisi olan Sâbit b. Kays'ın eşi idi. Habîbe Peygamber'e gelerek: Allah korkusu olmasaydı geldiğinde yüzüne tükürürdüm, dedi. Peygamber: Bahçesini iade eder misin? dediğinde Habîbe bunu kabul etti. Râvi Habîbe'nin bahçeyi verdiğini ve aralarını Rasûlullah'ın ayırdığını söylemiştir¹⁷⁷.

V. Dârimî hadisi hul' babında zikretmiştir.

10. Amra'nın bildirdiğine göre Habîbe binti Sehl ile Sâbit b. Kays evlenmişti. (Râvi Rasûlullah'ın onunla evlenmeyi düşünmüş olduğunu söylemiştir.) Habîbe Peygamber'in komşusu idi. Sâbit onu dövdü. Bunun üzerine alaca karanlıkta Rasûlullah'ın kapısının önünde sabahladı. Rasûlullah çıktığında Habîbe Sâbitle beraber olamayacağını söyledi. Sâbit geldiğinde Rasûlullah: "Ondan al ve ona yol ver" buyurdu. Habîbe Sâbit'in verdiği her şeyin yanında olduğunu söyledi. Bunun üzerine Sâbit ondan onu aldı ve Habîbe ailesinin yanında oturdu¹⁷⁸.

VI. Ebu Dâvud, Nesâî ve Mâlik'in yer verdiği hadisi hul' babı altında zikretmiştir. Ebu Dâvud'un ikinci rivâyeti şöyledir:

11. Aişe'nin bildirdiğine göre Habîbe Sâbit'in eşi idi. Sâbit onu dövdü ve bazı yerlerini kırdı. Habîbe sabahleyin Rasûlullah'a geldi (ve ona şikâyet etti). Rasûlullah

¹⁷⁴ Hadisi Ezher ibn Mervan, Abdula'la b. Abdila'lâdan, o Said ibn Ebû Urve'den tahdisen, o Katade'den, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan naklen bildirmiştir.

¹⁷⁵ Şevkânî, VI/277.

¹⁷⁶ Kurtubî, III/95.

¹⁷⁷ İbn Mâce, Talâk, 22 (Hadisi Ebu Kurayb, Ebu Halid b. Ahmer'den tahdisen, o Haccac'dan, o Amr İbn Şuayb'dan, o babasından, o dedesi (Abdullah b. Amr b. el-As) dan nakletmiştir. Zevaid'de hadisin senedinde yer alan Haccac'ın müdelles olduğu söylenmiştir).

¹⁷⁸ Darimi, Talâk, 7 (Hadisi Yezid b. Harun Yahya ibn Said'den, o Amra'dan haber vermiştir).

Sâbit'i çağırdı, Habibe'nin malının bir kısmını alıp ondan ayrılmasını emretti. Sâbit bunun uygun olup olmayacağını sorduğunda Rasûlullah uygun olduğunu söyledi. Sâbit bunun üzerine: Ben ona şu an elinde bulunan iki bahçeyi mehir verdim, dedi. Rasûlullah Sâbit'e onları almasını ve ondan ayrılmasını emretti. Sâbit öyle yaptı¹⁷⁹.

VII. İbn Sa'd'ın rivâyetinde biraz farklılık görülmektedir.

12. Yahya b. Said'in bildirdiğine göre Habîbe mizacı sert olan Sâbit'in eşi idi. Habîbe alaca karanlıkta Peygamber'e geldi. Peygamber çıktığında Habîbe kendisini tanıtip Sâbitle birlikte devam edemeyeceğini söyledi. Râvi o anda Sâbit'in geldiğini ve Rasûlullah'ın Sâbit'e: "Habîbe'den onu al" dediğini zikreder. Bunun üzerine Habîbe "Ya Rasulellah, verdiğinin hepsi yanımdadır" dedi. Peygamber onu Sâbit'e gönderdi. Habîbe ailesinin yanında oturdu¹⁸⁰.

13. Hadisin Ebu Zübeyr'den gelen rivâyetinde Sâbit'in eşi Abdullah b. Ubey b. Selül'ün kızıdır. Sâbit ona mehir olarak bir bahçe vermişti. Rasûlullah ona "Sana verdiği bahçeyi iade eder misin?" dediğinde fazlasını dahi verebileceğini söylemiştir. Rasûlullah: "Fazlasına hayır. Fakat bahçesini verirsin" dediğinde kadın bahçeyi vermeyi kabul etmiştir. Bunun üzerine Rasûlullah onu Sâbit adına aldı ve karısını serbest bıraktı. Bu hâdise Sâbit'e ulaştığında: Şüphesiz Rasûlullah'ın hükmünü kabul ettim, demiştir (Şevkani Dârekutnî'nin bu hadisi sahih isnadla zikrettiğini söylemiştir)¹⁸¹.

VIII. Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî hadisin farklı rivâyetlerine "fidâ" babında yer vermiştir.

14. Said b. Müseyyeb'in bildirdiğine göre Sâbit evli olduğu bir kadına mehir olarak bir bahçe vermişti. Kendisi sert mizaçlı birisiydi ve ona vurup kolunu kırdı. Kadın Peygamber'e şikâyetle bulunarak ona bahçesini iade edeceğini söyledi. Kadının bunu yapacağını teyit etmesi üzerine Peygamber Sâbit'i çağırarak "Bahçeni sana iade ediyor" buyurdu. Sâbit'in "Bunu yapmam olur mu" sorusuna Rasûlullah "evet" dedi. Bunun üzerine Sâbit kabul ettiğini söyledi. Peygamber "Gidin. O birdir"

¹⁷⁹ Ebû Dâvud, Talâk, 17-18 (Hadisi Muhammed ibn Ma'mer Ebu Amir Abdülmelik b. Amr'dan, o Ebu Amr es-Sedûsi el-Medenî'den tahdisen, o Abdullah b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan, o Aişe'den naklen bildirmiştir).

¹⁸⁰ İbn Sa'd, VIII/326 (Hadisi Ârim b. Fadl Hammad ibn Zeyd'den tahdisen, o Yahya b. Said b. Kays b. Amr b. Schl'den naklen bildirmiştir).

¹⁸¹ Şevkânî, VI/277 (Hadisi Dârekutnî'de bulamadım. IV/44'te iddetin bir hayız olduğu var).

buyurdu. Daha sonra kadın Rufae el-Âbidi ile evlendi. Rufae onu dövdüğünde Osman'a gelerek mehrini ona iade edeceğini söyledi. Osman Rifae'yi çağırdı ve bunu Rifae kabul etti. Bunun üzerine Osman kadına "Git. O bir dir" dedi. (İbn Cüreyc bu hadisi Amr ibn Şuayb'dan da aldığını söylemiştir)¹⁸².

15. Amra'nın bildirdiğine göre Habîbe Sâbit'in kendisini dövdüğünü söylemiştir. Bunun üzerine alaca karanlıkta Peygamber'e gelerek olanı söylemiştir. Peygamber Sâbit'e ondan (mehrini) almasını emretmiş Habîbe Sâbit'in verdiğinin aynen yanında olduğunu söyledikten sonra Rasûlullah emrini tekrarlamıştır. Sâbit onu ondan almıştır. Amra bunun üzerine Habîbe'nin ailesinin yanında oturduğunu bildirmiştir¹⁸³.

IX. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde:

16. Sehl b. Hasme'nin bildirdiğine göre Habîbe binti Sehl Sâbit'le evliydi. Sâbit çirkin birisi idi Habîbe onu sevmedi. Peygamber'e gelerek onu gördüğü zaman Allah korkusu olmasa yüzüne tükürecek kadar sevmediğini söyledi. Peygamber sana mehir olarak verdiği bahçeyi iade eder misin? dediğinde Habîbe bunu kabul etti. Peygamber ona haber gönderdi. Habîbe bahçeyi verdi ve onların aralarını ayırdı. Bu İslâm'da ilk hul' idi¹⁸⁴.

Hadis iki senedle gelmiştir. Râvilerden Haccac müdellis olup hadisi Buhârî'nin İbn Abbas hadisi teyit eder¹⁸⁵. İbn Mâce'nin ikinci hadisi (9 nolu hadisimiz) olan bu hadisi İbnü'l-Esir yukardaki gibi Haccac'dan itibaren değişen iki ayrı senedle rivâyet ettikten sonra bunun İslâm'daki ilk hul' olduğunu söylemiştir¹⁸⁶.

X. Beyhakî Ebu Asım'ın Abbad b. Kesir'den o, Eyyub'dan, o İkrime'den, İkrime'nin İbn Abbas'tan rivâyet ettiği hadise yer vermiştir.

Burada Peygamber'in hul'ü bir talâk saydığı rivâyet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Muin ve Buhârî ravilerden Abbad'ın zayıf olduğunu ifade

¹⁸² San'ânî, VI/482 (11757. Hadis. Hadisi Abdürrezzak ibn Cüreyc'den, o Dâvud ibn Ebi Asım'dan, o Said ibn Müseyyeb'den haber vermiştir).

¹⁸³ San'ânî, *Musannef*, VI/484 (11762. Hadis. Hadisi Abdürrezzak ibn Cüreyc'den, o Yahya b. Said'den Amra binti Abdurrahman'dan tahdisen haber vermiştir).

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Hul'* 39 (Hadisi Süfyan Abdulkuddus b. Bekir'den ona Haccac Amr b. Şuayb'den haber verdi. O babasından, babası Abdullah ibn Amr'dan nakletmiştir. Ayrıca yine Haccac Muhammed ibn Süleyman İbn Ebi Hasme'den o amcası Sehl b. Ebi Hasme'den naklen bildirmiştir).

¹⁸⁵ Ahmad Abdurrahman el-Benna, XVII/15.

¹⁸⁶ İbn Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII/61.

etmişlerdir. Şûbe İbn Abbas ve İkrime'nin hul'ü talâk saymamalarına rağmen böyle bir rivâyette bulunmalarının kabul edilemeyeceğini, hadisin sahih olamayacağına delil getirir. Ya da buradaki "talâk-ı bâin" bunun talâk olduğunu değil hul'de ricat olmadığını erkeğin tek taraflı isteğiyle karısına dönemeyeceğini belirtmek için söylenmiştir, der¹⁸⁷.

B. Rivâyetlerin Guruplandırılması

Hadis'in râvilerine baktığımızda 1, 4, 5 ve 8 nolu hadisler İbn Abbas'tan İkrime yoluyla rivâyet edilmiştir. Birinci hadise Buhârî ve Nesâî yer vermiş Buhârî bu hadisi güzel bulmadığını söylemiştir. Bunlarda Sâbit'in eşinin ismi Cemile olup İkrime'nin Rasûlullah'dan rivâyet ettiği 2, 3 ve 6. hadislerde de ismin Cemile olması sebebiyle İkrime'nin hadisi İbn Abbas'tan nakletmiş olabileceği muhtemeldir. Fakat bu belirtilmediği için İkrime'den gelen hadisler mürsel olmaktadır. Bu durumda İbn Abbas'ın rivayet ettiği 4, 5, ve 8 nolu hadislerin Cemile hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Dördüncü hadis Rasûlullah'ın "Bahçeyi verir misin" sorusuna Cemile'nin verdiği "Evet" cevabı ile, beşinci hadis bahçe verildikten sonra Sâbit'in karısıyla ayrılması ile, sekizinci hadis bahçeyi verip fazla bir şey vermemesi ile biter. Bunların hiçbirinde boşa emri ve Sâbit'in kadını dövdüğü yer almaz.

Kadının isminin Abdullah b. Ubey b. Selûl'ün kızı olarak geçtiği Ebu Zübeyr'den rivâyet edilen 13. hadiste de dövme olayı yer almaz. Burada farklı olarak Sâbit'e olay sonradan ulaşır ve Sâbit Rasûlullah'ın kararını kabul ettiğini söyler. Bu guruptaki hadisler Cemile ile ilgilidir.

7, 10, 11, 12 ve 15 nolu hadislerde kadının ismi Habîbe'dir. Habibe'nin adı geçen 11, 12 ve 15 nolu hadislerde Sâbit'in eşini dövdüğü yer almaktadır.

14 nolu hadiste kadının ismi zikredilmeyip Sâbit'in onu dövdüğü geçmektedir. Bunlar, söylendiği gibi Sâbit'in iki eşiyle hul ettiği kanaatini vermektedir.

9 ve 16 nolu hadislerde rivâyet zincirinde yer alan Haccac müdellis olduğu için bunlar esas alınmayacaktır. Kadının Sâbit'in çirkinliğinden şikâyet ederek "Allah korkusu olmasaydı yanıma girdiğinde yüzüne tükürürdüm" ifadesi yalnızca bu rivâyetlerde yer alır.

¹⁸⁷ Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, VII/316.

Bu durumda 4,5, 8 ve 13 nolu hadisler Sâbit'in hul ettiği Cemile hakkında 7, 10,11, 12 14ve 15 nolu hadisler de Habîbe hakkındadır

Hadislerde erkek ismi olarak sadece Sâbit geçer. Kadın olarak ise dört farklı kadın ismi geçmektedir. Ama bu dört isim ikiye inmektedir. Çünkü İbn Hâcer'in bildirdiğine göre Ebu Zübeyr rivâyetinde geçen Zeynep ismi muhtemelen Cemile'nin lakabı idi¹⁸⁸. İbn Mâce ve Nesâî'de Meryem el-Meğâliye olarak gelmiştir¹⁸⁹. Meryem isminde bir yanılma olmuştur. Ya da Cemile'nin üçüncü ismi de olabilir. Muvatta rivâyetinde Habîbe binti Selûl geçer. Sünen sahipleri hadisi tahrir etmiş İbn Cüzeyme ve İbn Hibban da tashih etmişlerdir. İbn Abdilber Basralıların Cemile binti Ubey, Medinelilerin Habîbe dediğini söylemiştir. Burada rivâyet edilen bir hâdis olabileceği gibi iki ayrı olay olduğu da söylenmektedir. Hafız'a göre her iki tarik de doğru ve iki haber de meşhur olduğuna göre iki kıssa var diyebiliriz. Sâbit iki defa hul etmiştir. İslâm'da ilk hul hadisesinin Habîbe'nin hul'ü olduğu söylendiğine göre Sâbit önce Habîbe binti Sehl, sonra Cemile binti Ubey b. Selûl ile hul etmiştir¹⁹⁰.

C. Hadisin Açıklaması

Birinci gurupta (4,5,8 nolu) hadislerde geçen “lâ e'tibu”, “mâ e'tibu” ve “mâ enkımu” kelimeleri delillerle kötü olduğunu açıklayarak kötülemiyorum, ona karşı bir delil getirmiyorum manasında olup Cemile'nin, kocasının kötü olduğunu söylemediği anlamına gelir. Kadının, kocasının kötü ahlakı ve dininin noksanlığına dair söyleyecek bir sözü yoktur. Ayrılmayı bu sebeple istememektedir. Bu Sâbit'in kadının şikâyet etmesine sebep olacak bir şey yapmadığını gösterir. “Ve lâkin lâ utîkuhu (ancak elimde değil, dayanamıyorum)”derken niçin dayanamadığını söylememiştir.

“İslâm'da küfrü istemiyorum” sözündeki “küfür”den maksadı küfrân-ı aşır (ailesine nankörlük)dir. Kocasından hiçbir şikâyeti olamadığı halde onu sevmediği için üzerine düşen görevde kusur etme, kocasının hakkını yerine getirememe korkusudur¹⁹¹. Kocasının dininin noksanlığından şikâyetinin olmaması onu küfre zorlamasının söz konusu olmadığını gösterir. Bunun sevgisizliğinin şiddetinden

¹⁸⁸ İbn Hâcer, *Fethul-bâri*, IX/398.

¹⁸⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI/277.

¹⁹⁰ İbn Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII/61; Şevkânî, VI/278.

¹⁹¹ İbn Hâcer, IX/399; Şevkânî, VI/279.

nikahın fesh olması için irtidat etme korkusu olabileceği¹⁹² şeklinde de yorumlanabileceği söylenmiştir. Ancak ayrılmasının önünde bir engel olmayıp Peygamber bunda her hangi bir mahzur görmediği için böyle bir şey kastedebileceği düşünülemez. Bu ancak erkeğin boşamasından başka yolla evliliğe son verilemeyeceği görüşünde olanların söyleyebileceği bir sözdür.

Hadise göre ayrılma isteği sadece kadından gelmiştir. Kocaya ayrılmayı isteyip istemediği sorulmamıştır. Bu da olayın hul' ile ilgili olmadığını göstermektedir. Hadis kitaplarının olayı hul başlığı altında vererek onu rızâ bir akit saymaları hadise uygun düşmez. Rasulullah'ın erkeğe "bahçeyi al ve ondan ayrıl" ifadesi bunu daha açık şekilde gösterir. Peygamber bu emri karı-koca ihtilafını çözmesi sırasında vermiştir. Bu durumda o hâkim konumundadır. Hakimin bu durumdaki emri karar bildirme niteliğinde olduğu için bağlayıcıdır. Onun hakim durumunda olduğunu ayetten de rahatlıkla anlayabiliriz.

Peygamber'in kadına "Bahçesini iade eder misin?" sorusu son kararı kadına bıraktığını gösterir. Burada Peygamber karı-kocanın Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceği endişesini duymuştur. Bu endişe yalnız kadının ifadesinden ortaya çıkıyor olsa da kocayı da kapsamına alır. Eşlerden birinin diğerine olan sevgi ve saygısının ortadan kalkması diğerini de etkiler.

İkinci grupta esas aldığımız (7, 10, 11, 12, 14, 15 nolu) hadislerde Habîbe'yi Sâbit'in dövdüğü, bazı yerlerini kırdığı rivâyet edilmiştir. Bu Sâbitin kötü huylu olduğunu düşündürebilir. Fakat hiç birinde Habîbe bundan dolayı şikâyetçi olmamıştır¹⁹³. Kocasının zulmü ve kötülüğünden şikâyet ederek ayrılmayı istemesi söz konusu değildir.

D. İftidânın Hükümü

Birinci bölümde de belirtildiği gibi iftidâ evliliğe son verme yollarından biridir. İftidâ ile sâbit olan ayrılığa talâk demek Kur'an'da kocanın fiili olarak geçen talâkı, evliliği sona erdirmenin tek yolu olarak görmek olur ki bu Kur'an'a uymaz. Bununla ilgili ayetler birinci bölümde geçmişti. Hadisler de bunun talâk olmadığını açıkça gösterir.

¹⁹² İbn Hâcer, *Fethu'l-bârî*, IX/400.

¹⁹³ İbn Hâcer, IX/400.

Hadiste iftidanın talâk olmadığını gösteren deliller bulunmaktadır.

1. Talâk emri İbn Abbas ve İkrime hadislerinde geçmektedir. Bunların delil alınamayacağını bir iki ve üçüncü hadislerde hadisin farklı rivâyetlerini verirken açıklamıştık. Mezheplerin delilleri ele alınırken bu konuya tekrar dönülecektir. Diğer hadislerde boşama emri geçmemiştir.

2. Âyet de bunu destekler. Bakara 229. âyette “*O talâk (dönülebilen talâk) iki defadır.*”denmiş ardından hul‘, sonra iftidâ zikredilmiş sonra üçüncü talâk gelmiştir. İftidâ ve hul‘ talâk olsaydı kadın başka biriyle evlenmedikçe tekrar evlenilemeyen talâk beşinci talâk olurdu.

3. Talâk erkeğin fiili olduğu için burda talâk fiili kullanılamaz. Bu ayrılığı ne bâin ne de rici talâk saymak mümkün değildir.

4. Talâkta koca tek başına evliliği sona erdirir. Karının veya hâkimin müdahalesi gerekmez. Oysa iftida ayetinde olduğu gibi iftida hadisinde de kocaya bir yetki tanınmamıştır. Bu yüzden o ne fesih ne talâktır. O iftida yoluyla evliliğe son vermektir.

İbn Abbas, İkrime, Ahmed b. Hanbel, Tavus, Ebu Sevr, bir kavlinde Şâfiî ve ibn Münzir bunun fesih olduğu görüşündedirler¹⁹⁴. Ancak onlar da karşılıklı rıza ile akdin feshedilebileceğine dayanarak fesih demişlerdir. Oysa hadiste ayrılığın meydana gelmesi eşlerin karşılıklı rızasıyla olmamıştır. Bu yüzden onu fesih sayamayız.

Hadisteki ayrılığın bain talâk olduğu görüşünde olanlar da vardır. Elimizdeki kaynaklara göre sahabeden Ali, Osman, Ömer (daha sonra Ömer ve Osman’la ilgili gelecek sahih rivayetler onların bunu talâk saymadığını gösterir), ibn Mesud, fukahadan Zeyd b. Ali, Ebu Hanife, ibn Ebi Leyla ve bir kavlinde Şâfiî bâin talâk olduğu görüşündedirler¹⁹⁵. Bunların Buhârî’nin naklettiği ibn Abbas rivayetinde yer alan “tallikhâ (onu boş)” emrine dayandıkları ifade edilmektedir. Buna göre koca talâk sözünü söylemedikçe hul‘ gerçekleşmez Çünkü hul‘ün kendisi talâk olsaydı Peygamber’in bu emri vermesine gerek kalmazdı¹⁹⁶

¹⁹⁴ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, VI/280-281.

¹⁹⁵ Şevkânî, VI/280-281.

¹⁹⁶ Hamza Muhammed Kasım, *Menaru 'l-kâri*, V/130.

Cumhur'un dayandığı diğer hadis de yine İbn Abbas'tan gelen "Hul' bir bâin talâktır" hadisidir¹⁹⁷.

Ancak her iki hadis de delil olamaz. İbn Abbas iftidâyı talâk saymadığı için Peygamber'den buna aykırı rivayette bulunması düşünülemez. Çünkü o zaman İbn Abbas'ın bile bile Peygamber'e muhalif olduğunu kabul etmek gerekir. Peygamber'e muhalefet edenin de hiçbir sözü kabul edilmez. Râvi zincirinde bulunan Abbad b. Kesir rivâyetinde tek kalmıştır. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Muin ve Buhârî onu zayıf bulmuşlardır¹⁹⁸.

Onlar çoğunluğun rivayet ettiği hadisleri bırakarak Buhari'nin de iyi bulmadığı İbn Abbas'ın tek kaldığı rivayeti almışlardır. Çoğunluğun rivâyeti ise bir kişinin rivâyetine tercih edilir.

Cumhur "Muhtelianın iddeti mutallakanın iddetidir" hadisine de dayanır. Talâk sayanlar bu yüzden cumhurun tercihini esas alırlar. Ancak çoğunluğun görüşü delil olamaz. Deliller kitap, sünnet, icma ve kıyastır. Talâk iddeti üç kur olup bütün talâkları kapsar. Hul'ü buna dahil edemeyiz¹⁹⁹.

İbn Kayyim iftidâyı talâk saymaz ve görüşünü şöyle açıklar: Allah birleşmeden sonra meydana gelen talâka üç hüküm koymuştur. Bunlar hadisteki ayrılıkta bulunmaz.

1. Talâkta koca iddet içerisinde dönme hakkına sahiptir. Buradaki ayrılıkta ricat hakkı olmadığı nas ve icma ile sâbittir.

2. Talâk üç defa yapılabilir. Her yapılan talâk sayıyı eksiltir. Üçüncü talâktan sonra kadın başkasıyla evlenip boşanmadıkça helal olmaz.

3. Talâkta iddet üç kur'dur²⁰⁰.

İbn Kayyimi muhtelianın iddeti hususunda şunları söylemektedir: Ahmed ve İshak hul iddetinin bir hayız olduğunda Peygamber'den gelen iki sahih rivayete dayanırlar. Osman ve İbn Abbas da bu görüştedir. Bu konuda sahabenin de icma ettiği söylenmiştir. Peygamber'in sünneti ona açıkça delalet eder. Bu sünnete muhalefet edenlere ya hadis ulaşmamış, veya onu sahih bulmamışlar, ya da icmanın

¹⁹⁷ Hamza Muhammed Kasım, V/130; Beyhakî, *Süneni kübra*, VII/316 (Bu hadisi "Hadisin Farklı Rivayetleri" konusunda son hadis olarak vermiştik).

¹⁹⁸ Beyhakî, VII/316.

¹⁹⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI/283.

²⁰⁰ Şevkânî, VI/280-281.

sünnetin aksine oluştuğunu sanmışlardır. Hem akıl hem nas hul iddetinin bir hayız olduğunu tercihi gerektirir. Nassa göre Peygamber muhteliaya asla üç kur' iddet emretmemiştir. Aksine sünen sahipleri Rubeyyi'in naklettiği hul' iddetinin bir hayız olduğunu bildiren hadise yer vermişlerdir. Ebû Davud ve Nesai'de yer alan İbn Abbas'tan gelen hadiste "Sâbit'in eşi kocasından hul etti. Peygamber ona bir hayız beklemesini emretti" veya "Bir hayız beklemesi emredildi" denmiştir. Tirmizi de "Bir hayız beklemesi emredildi" demiştir. Bu hadisler bir birini tasdik eder.

İddetin bir hayız olduğunu bildiren hadiste iki illet bulunabilir. Biri mürsel olması ki muttasıl olarak da gelmiştir. İkincisi emretme fiilinin meçhul olarak fâili söylenmeden gelmesi. Ancak emredildi, ile ona emretti, arasında bir fark yoktur. Çünkü Peygamber hayatta iken ondan başkası emretmiş olamaz. Ayrıca açık olan lafız kapalıyı açıklar. Böylece iki illetin de bir etkisi olmaz. Bunun dışında ahabın hul iddeti konusundaki fetvası da delil olarak yeterlidir. Ebu Cafer en-Nehhas "*Nâsih ve mensuh*" adlı kitabında bu konuda sahabenin icması olduğunu nakletmiştir.

İbn Kayyim'e göre bunun akli delili ise şudur: Hul'de kocanın ricat hakkı olmaz. Hamile olmadığı anlaşıldıktan sonra kadın istediği ile evlenebilir. İddet de sırf hamile olmadığı anlaşılın diyedir. Şeriat bunun için sadece bir hayız koymuştur²⁰¹.

Burada getirilen delillere göre kadının iradesiyle evliliğe son vermeyi talâk saymamak ve onu talâk hükümlerinden ayrı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bunu bâin talâk ile bir tek ortak yönü vardır. O da kocanın iddet içerisinde dönüş hakkı olmamasıdır.

E. Değerlendirme

Sâbit hadisi fakihlerin hul'un cevazı konusunda temel dayanaklarından. Kütüb-ü sittenin tamamında "talâk" kitabında "hul'" bâbı altında zikredilmiştir. Abdurrezzak San'ânî ise hadise "fidâ" babında yer vermiştir.²⁰²

Daha önce anlatıldığı gibi hul', karı-kocanın aralarında anlaşmalarına bağlı olarak kadının kocasından aldığı mehrin tamamını veya bir kısmını vermesiyle evliliği sona erdirmeleridir²⁰³. Sâbit b. Kays hadisinde karşılıklı anlaşma söz konusu

²⁰¹ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkâ'in*, II/69-70.

²⁰² San'ânî, *Musannef*, VI/380-381 (Abdurrezzak Sevri'den, o Muğire'den, o İbrahim'den nakletmiştir.)

²⁰³ Sâbûnî, *Medâ hürriyetiz-zevceyni fit-talâk*, s. 495.

değildir. Bu sebeple bu hadisin hul'un temel dayanaklarından sayılması yapılan hul' tariflerine de uymamaktadır. Ayrıca hul kelimesi ne Kur'an'da ne de hadislerde geçer. Alimler ayette geçen iftida kelimesini bırakarak hul kelimesini kullanmışlar, buradaki olaya uymayan durumlara bu hadisi delil getirerek hüküm vermişlerdir.

Hadiste geçen olay değerlendirildiğinde evliliği sürdüremeyen ve eşinden ayrılmak isteyen bir kadının bu durumda ne yapabileceği hususunda bazı sonuçlara varılacaktır.

1. Süresiz bir akit olan nikah akdiyle kurulan evlilik bağı eşlerin anlaşamaması, birbirini sevememesi ve şiddetli geçimsizlik gibi durumlarda ayrılmayı gerektirebilir. Eğer koca evliliği sona erdirmek istiyorsa talâk ile bunu gerçekleştirmesine müsâde edilmiştir. Ayrılmayı isteyen kadın olursa bu talebini yetkili mercie bildirir. Yukarıda verdiğimiz hadisin tüm rivâyetlerinde bu durum söz konusudur. Habîbe binti Sehl ve Cemile'nin Rasûlullah'a gitmesi bunu gösterir. Burada Peygamber yetkili merci (devlet başkanı, kadı, hâkim) konumundadır. Bu iftidanın hükmüdür. Ulema bu hâdiseyi hul' kabul etmişlerdir. Hul'un meydana gelmesi kocanın onayına bağlı olduğundan ulema bu konuda kadının önünü tıkamış ve çıkmaza sokmuştur. Çünkü onlara göre koca, kadının talebini kabul etmediğinde yapılacak bir şey olmaz. Maliki mezhebi geçimsizlik ve kocanın zulmü mevzu olduğunda hakime ve hakeme yetki vermiştir. Ancak hadiste geçimsizlik ve kocanın zulmünden şikâyet yoktur. Bu sebeple kadının kocasını sevememesi haline Maliki mezhebinde de bir çözüm getirilmemektedir.

2. Ayrılmak isteyen kadının kocasını sevememesi sebebiyle veya açıklamak istemediği bir sebepten dolayı evliliği sürdüremeyeceği kesinse yetkili merci bunun nedenlerini araştırarak somut delillere ulaşmaya çalışmaz. Peygamber Sâbit'e Habîbe'nin şikâyetini söylememiş²⁰⁴, Sâbit herhangi bir itirazda bulunmamıştır.

3. İftidâda kocanın rızası aranmaz. Karşılıklı rızaya dayanan ayrılma hul' konusu içinde ele alınmıştır. Hadise göre kadın, kocası Sâbit'le anlaşarak ayrılseydi Peygambere gelmesine gerek kalmazdı. Kocanın rızası aranacak olsaydı Rasûlullah Sâbit'e râzı olup olmadığını sorardı. Bir rivâyette Sâbit'e Rasûlullah'ın Habîbe'den

²⁰⁴ Ahmed Abdurrahman el-Benna, *Fethu'r-rabbâni*, XVII/15.

bahçeyi alıp onu serbest bıraktığı haberi sonradan ulaşmıştır²⁰⁵. Burada rızâsı aranan kadındır. Çünkü Rasûlullah Habîbe'ye "Sana verdiği bahçeyi iade edermisin" diye sormuş, Habîbe buna râzı olunca Sâbit'e onu ondan almasını emrederek aralarını ayırmıştır.

4. Burada Rasûlullah ayrılığa hükmeden değil kadının ayrılmasına izin veren konumundadır. Çünkü ayrılığın gerçekleşmesi kadının kararına bağlıdır. Âyette, *Eğer onların Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız kadının kendisini kurtarmak için fidye verdiği şeyde (iftidâ) her ikisi için de bir günah yoktur*²⁰⁶, buyrulmuştur. Peygamber'in burada yaptığı eşlerin hududu yerine getiremeyeceklerinin tespitini yapmaktan ibarettir. İftidâ kadının fiilidir. Sâbit'le birlikte yaşayamayacağını ifade eden kadının iftida için eşine mal vermesi gerektiğinden Peygamber ona "Bahçeyi verir misin?" diye sormuştur. O da bahçeyi vermeye razı olmuş ve iftidâda bulunmuştur.

5. İftidâdan sonra ayrılık hemen gerçekleşmiştir. Rivâyetlerde Habîbe mehrini iade ettikten sonra Peygamber aralarını ayırmış²⁰⁷ Habîbe âilesinin yanına dönmüştür²⁰⁸. İbn Abbas'ın rivayetine göre Peygamber Sâbit'in eşine bir hayız iddet emretmiştir²⁰⁹. Rubeyyi' binti Muavviz b. Afrâ hul' ettikten sonra Osman (r.a.)'a gelerek ne kadar iddet beklemesi gerektiğini sorduğunda iddet gerekmediğini ancak bir kez hayız oluncaya kadar beklemesini söylemiştir²¹⁰. Rubeyyi' onun bu konuda Peygamber'in hükmü gibi hükmettiğini bildirmiştir²¹¹. Tirmîzî Rubeyyi'in Peygamber devrinde hul' edip bir hayız iddetle emrolunduğu veya Peygamber'in emrettiğini bildirmiştir²¹². Buna göre kadın açısından bir hayız oluncaya kadar beklemesi gerekmektedir.

²⁰⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI/277; Sâbûnî, *Medâ hürriyetiz-zevceyni fit-talâk*, s. 502. (Dârekutnî sahih isnadla rivayet etmiştir.)

²⁰⁶ el-Bakara 2/ 229.

²⁰⁷ Ebû Dâvud, *Talâk*, 17;

²⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-kübrâ*, VIII/326; Nesâî, *Talâk*, 34; Mâlik, *Muvatta*, *Talâk*, 11.

6. Hadise göre iftidadan sonra kadının kocasının evinde kalması gerekmez. Çünkü Habîbe mehrini iade ettikten sonra hemen ailesinin yanına dönmüştür²¹³. Halbuki Talâk suresinin birinci ayeti boşanan kadının iddet bitinceye kadar kocasının evinde kalması gerektiğini belirtir. Âyette şöyle buyrulmuştur: *Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah'tan sakının. O kadınları evlerinden çıkarmayın. Onlar da çıkmasınlar.*

8. Şiddetli geçimsizlik, kusur, gâiblik, nafakayı temin edememe, cünun gibi sebeplerden dolayı ayrılma talebi tamamen bu konunun dışında kalır. Bunlar mahkeme veya hakemin yetki alanına girer. Hadiste kadının yukarıdaki konularla ilgili bir şikayeti yoktur. Hâkimin veya hakemin tefrikinde ise ortada şikak yani anlaşamama ve uyuşamama vardır. Mahkemenin tefrikinde eşlerin arasındaki durum tahkik edildikten sonra karara varılır.

²¹³ Beyhakî, *Marifetis-sünen-i ve 'l-âsar*, XI/7.

III. SAHABE DÖNEMİNDEKİ UYGULAMA

Bu konuda sahabe dönemine ait elimizde bulunan birkaç rivayet şunlardır:

1. Hz. Ömer'e kocasını şikayet eden kadınla ilgili rivayetler:

a. Muhammed ibn. Sîrin'in bildirdiğine göre Ömer b. Hattab'a kocasını şikâyet eden bir kadın geldi. Kadın, içerisinde saman (çer-çöp) bulunan bir eve hapsedildi ve geceyi orada geçirdi. Sabah olduğunda Ömer gecesinin nasıl olduğunu sordu. Kadın böyle aydınlık (güzel) bir gece geçirmediğini ifade etti. Ömer kocası hakkındaki düşüncesini öğrenmek istedi. Kadın onu hayırla övdü ve ardından "O yok mu o! Fakat elimden başka bir şey gelmiyor." dedi. Bunun üzerine Ömer iftidâ hususunda kadına izin verdi²¹⁴.

b. Kesir bu hadisin benzerini nakletmiş, orada Ömer kadının kocasına bir küpesine de olsa onunla hul' etmesini emretmiştir²¹⁵.

c. Aynı hadisi Abdürrezzak Mamer'den, o Kesir'den nakletmiştir. Buna göre Ömer kadını üç gün hapsedmiştir²¹⁶.

Burada Ömer kadının kocasıyla gerçekten evliliği sürdürüp sürdüremeyeceğini, yani eşlerin Allah'ın hududunu yerine getirip getiremeyeceğini tespit etmek istemiştir. Çünkü kadının kocasından nefret ettiğini ortaya çıkarırsa onların birlikte yaşamayacakları da ortaya çıkmış olur. Ömer'in uygulaması aynı zamanda nefretin nedenini öğrenmenin de gerekmediğini göstermektedir²¹⁷. Ömer kadını hapsederek eşini gerçekten sevmediğini öğrenmek istemiştir. O, delil aramamış kadının psikolojik durumunu tespit etmiştir.

2. Kocasından bin dirheme hul' eden bir kadının davası Ömer'e götürülmüş o buna cevaz vermiştir²¹⁸.

3. Osman devrindeki birkaç uygulama şu şekildedir:

²¹⁴ Mâlik , *Müdevvene*, II/341 (Hadisi İbn Vehb Eşhel b. Hâtim'den, o Abdullah İbn. Avn'dan, o Muhammed İbn Sîrinden nakletmiştir).

²¹⁵ Mâlik , *Müdevvene*, II/341 (Hadisi İbn Vehb Süfyan es-Sevri ve Haris'den, onlar Eyyub b. Ebu Temime es-Suhtayani'den, o Kesir'den nakletmiştir).

²¹⁶ San'ânî, *Musannef*, VI/505 (11851. Hadis).

²¹⁷ Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, s. 70.

²¹⁸ San'ânî, *Musannef*, VI/490 (11851. Hadis).

Sâbit b. Kays'ın eşi Sâbit'ten ayrıldıktan sonra Rufae el-Âbidi ile evlenmiş, o kendisini dövdüğü zaman Osman'a gelerek "Ben ona mehrini iade ediyorum" demiştir. Osman kocasını çağırması, kocası da kabul etmiştir. Bunun üzerine Osman kadına "Git. O birdir" demiştir²¹⁹.

Abdurrezzak bu kısmı yukarda verdiğimiz on beşinci hadisin devamında zikretmiştir. Buna göre Osman, Rasûlullah'ın uygulamasının aynısını tatbik etmiştir. Kadın mehrini iade ederek ayrılmak istediğinde her hangi bir engelle karşılaşmamıştır. Osman'ın "O birdir" sözü bir talâk şeklinde yorumlanmıştır. Bu yorum onun muhteliaya iddet olmadığını bildiren sözüyle çelişir. Yukarda hadis geçmişti. Eğer buradaki olay talâk olsaydı iddetinin üç kur' olması gerekirdi.

4. a. Rubeyyi' kocasından hul' etmiş daha sonra pişman olmuştur. Dava Osman'a götürüldüğünde o buna cevaz vermiştir²²⁰.

Bu örnek karı-koca arasında gerçekleşmiş olan hul hakkındadır. Bunu hul konusunda örnek olarak vermiştik.

b. Osman devrinde meydana gelen Rubeyyi'in hul'ü Rubeyyi binti Muavviz b. Afra'nın anlattığına göre şöyledir: Yanıma geldiğinde fazla bir hayrı olmayan, kayb olduğunda beni mahrum bırakan bir kocam vardı. Bir gün bir hata yaptım ve ona "Sahip olduğum her şey karşılığında senden hul' ediyorum" dedim. O bunu kabul etti ve hul' ettim. Amcam Muaz b. Afra durumu Osman'a götürdü. Osman hul'e cevaz verdi ve ona saç tokasına varıncaya kadar almasını söyledi²²¹.

Görüldüğü gibi sahabe döneminde de kadın kocasından ayrılmak istediğinde zorlukla karşılaşmamıştır. Verdiğimiz birinci örnek iftidâ meselesinde hâkimin konumu açısından yol göstermektedir. Ayrılmak isteyen kadının kocasından şikâyeti bulunmamaktadır. Bu sebeple hakem görevlendirme, eşler arasındaki durumu tespit etme gibi girişimlere gerek kalmamıştır. Bu, olayı mahkeme veya hakem kararıyla tefrikten ayırmaktadır.

²¹⁹ San'ânî, VI/482 (11756. Hadis).

²²⁰ San'ânî, VI/494 (11811. Hadisi Abdürrezzak Mamer'den, o Abdullah ibn Muhammed ibn Ukayl'den, o Rubeyyi'den nakletmiştir. Aynı hadisi Mamer Eyyüb'den, o Nafi'den rivayet etmiştir.).

²²¹ San'ânî, VI/504 (11850. Hadisi Abdurrezzak Mamer'den, o Abdullah ibn Muhammed b. Ukayl ibn Ali'den rivayet etmiştir). Bk. İbn Kaysim, *Zadü'l-mead*, V/295.

İKİNCİ BÖLÜM
İFTİDÂ ÂYETİ ve HADİSİYLE İLGİLİ
YORUMLAR

I. TEFSİRLERDE İFTİDÂ ÂYETİ

Kadının evliliği sona erdirmek istediğinde başvuracağı ayrılma şeklinin delili olan el-Bakara 228 ve 229. âyetlerine tefsirlerde farklı yorumlar getirilmiştir.

A. Sorumluluk ve Hakta Denklik

Kur'an'da İftidâ konusunu işlerken âyette işaret edilen denklik üzerinde durmuştuk. Âyette şöyle buyrulmuştur:

*...Mâruf ölçüler içerisinde o kadınların erkekler üzerindeki hakkı, onların bunlara karşı olan hakkına denktir. Erkeklerin onlara karşı bir dereceleri vardır. Allah azizdir hâkimdir*²²².

Bu hüküm talâkla ilgili âyetler içerisinde geçmesine rağmen okuduğumuz tefsirler içerisinde bunun talâkla ilgisini kuran bir yoruma rastlayamadık. Bu olay devam eden evlilik içerisinde eşlerin hakları olarak açıklanmıştır. Halbuki âyette devam eden evlilikten değil evliliğin sona erdirilmesi ile ilgili haklardan bahsedilmektedir. Burada söyleyeceklerimizin bir çoğu daha önce geçmiş olmakla birlikte müfessirlerin konuya yaklaşımlarını ifade ederken tekrar etmemiz kaçınılmaz olacaktır.

Kurtubî tefsirinde buna iki yorum getirmiştir:

1. Erkeğin kadın üzerinde olduğu gibi kadının da erkek üzerinde zevciyet hakkı vardır²²³.

2. Süslenme bakımından her ikisi de bir birine karşı hak sahibidir. Bu yorum İbn Abbas'ın yukarıdaki âyet için söylediği kadının erkek için süslenmesi gibi erkeğin de kadın için süslenmesi gerektiği, görüşüne dayandırılır²²⁴.

Âyet boşanma ile ilgili hükümlerin bildirildiği bölümde geçmektedir. Buralarda erkeğin boşaması konu edilmekte boşanmış olan kadınlar hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Ardından sorumluluk ile hakkın denk olduğundan

²²² el-Bakara 2/228.

²²³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, III/82.

²²⁴ Kurtubî, III/82; Taberî, *Tefsir-i Taberî*, II/466.

bahsedilmektedir. Bu sebeple âyetteki hak ve sorumluluk dengesini zevciyet hakkı ve süslenme ile sınırlayarak yorumlamak yeterli bir yorum olmaz.

Taberî Dahhak'ın bunu kocasının kendisiyle iyi geçinmesi (hüsn-ü sohbet) kadının hakkı, Allah'ın vacip kıldığı hususlarda kocasına itaat ise görevi olarak değerlendirdiğini söylemiştir.

Taberî ayeti talâkla ilgi kurarak şöyle açıklamıştır: Eğer talakı kullanan koca durumu düzeltmeyi (ıslah) istemiyorlarsa iddet içerisinde ricati engellemek kadının hakkıdır. Buna karşılık kadının hamile olduğunu veya hayız olduğunu gizlememesi de kocanın hakkıdır. Böylece âyette eşlerin birbirlerine zarar vermemeleri istenmiştir²²⁵.

Bu durumda kadının hakkı sadece evlilik veya iddet bekleme sırasındaki davranışlarla sınırlandırılmış olmaktadır.

B. Derece

el-Bakara 2/228. âyetin içinde geçen “*ve li'r-ricali aleyhinne derece (erkekler için kadınlar üzerinde bir derece vardır)*” ifadesi de çok farklı yorumlara sebep olmuştur.

Mücâhit dereceyi miras ve cihatta erkeklerin kadınlara üstün kılınması olarak yorumlamıştır. Katâde de dereceyi erkeğin kadından üstünlüğü olarak ifade etmiştir²²⁶.

Âyetteki derece tüm erkekler için söz konusu bir üstünlük olarak anlaşılmıştır. Miras ve cihat derece anlamına gelemmez. Mesela miras meselesinde karı- koca arasında mirasın olabilmesi için onlardan birinin ölmesi gerekir. Ölümle beraber karı-koca olma durumu ortadan kalkacağı için onlar arasında bir dereceden bahsetmek manasız olacaktır.

Derecenin üstünlük (fazilet, tafdil) olarak yorumlanması ve bu konuda Nisâ 4/34. âyetle bağlantı kurulması da buraya uygun düşmez. Çünkü bu âyette “derece” diğer âyette “faddale” lafzı kullanılmış, birisi boşanmayla ilgili âyette geçerken diğeri devam eden evlilikle ilgili âyette geçmiştir.

²²⁵ Taberî, *Tefsir-i Taberî*, II/466.

²²⁶ Taberî, II/467.

Zeyd b. Eslem ve İbn Zeyd, derecenin erkeğin reis olması kadının ona itaat etmesi olduğu görüşündedirler²²⁷.

Derecenin ev reisliği olduğu da Nisâ 4/34. âyete dayandırılır. Aynı açıklama burası için de geçerlidir. İbn Zeyd dereceyi kadının erkeğe itaat etmesi erkeğin kadına itaat etmemesi şeklinde yorumlamıştır. Âyet erkeğin reis olmasını nafaka ile sorumlu olmasına ve işleri yürütmesine bağlamıştır. İtaatin sebebi budur. Burada erkeğin kadına itaat etmemesi gibi bir hükme de varılamaz.

Şâbî'ye göre derece erkeğin mehir vermesi, kadın kazifte bulunduğu had uygulanması, erkek kazifte bulunduğu mülaaneyeye başvurulmasıdır²²⁸.

Oysa mehir vermek derece değil derecenin sebebi olabilir. Kazifte söz konusu olan farklı uygulamanın ise derece ile bir ilgisi olamaz. Eşinin başkasıyla ilişkisi olduğu kanaatinde sahip bir erkek, bunu dört şahitle ispat etmek zorunda kalırsa ispat edemediğinde başkasının çocuğuna baba olmak gibi bir durumla yüz yüze gelir. Erkeğe tanınan lian hakkı onu bu sıkıntıdan kurtarır. Kocasının zina ettiği kanaatinde olan kadın onun başka kadından olan çocuğunun annesi olamayacağından bu sıkıntı ile karşılaşmaz.

Taberî İbn Abbas'ın; kadındaki tüm hakkımı almak istemem, sözüne katılarak erkeğin kadındaki bazı haklarına göz yummasını ama kadına haklarını vermesini derece olarak görür²²⁹.

Eğer derece bu olsaydı tüm erkeklerin kadınlar üzerindeki bazı haklarına göz yummaları gerekli olurdu. Bütün erkekler buna göz yummayacağından dolayı derecenin böyle anlaşılması mümkün değildir.

Erkeklerin üstün olması şeklinde anlaşılan dereceyi Kurtubî "racul" kelimesinin manasıyla alakalandırarak şöyle açıklamıştır:

Derece "menzile" demektir. "Yolun üst kısmı, üzerine çıkılan şey" manalarında. Racul ise kuvveti açık olan, kavî olandır. Ayaklar için yürümedeki kuvvetinden dolayı "ricl" denmiştir. İşte erkek akıl sebebiyle, nafakaya, cihada, mirasa ve diyetle kuvveti dolayısıyla derece sahibi gösterilmiştir.

²²⁷ Taberî, a.g.e, II/467.

²²⁸ Taberî, *Tefsir-i Taberî*, II/467.

²²⁹ Taberî, II/467-468.

Maverdi dereceyi talâkla ilgilendirerek erkeğin akdi kaldırma hakkının olup kadının böyle bir hakkının olmamasını derece olarak ifade etmiştir²³⁰.

Âyette karı kocanın karşılıklı haklarının birbirine denk olduğu ifade edildiği için erkeğe verilmiş derecenin bu denkliği bozmaması gerekir. Çünkü ”ve *lehünne mislüllezi aleyhinne bil-mâruḥ*” isim cümlesidir. İsim cümleleri sübut ve devamlılık anlamı taşır. Erkeğe verilen derece denkliği bozarsa sübut ve devamlılık ortadan kalkar. Bu da âyete aykırı olur. Bu hüküm, talâkla ilgili âyet içinde geçtiğine göre bu farklı derecenin, evliliği sona erdirmeye hakkının kullanılması ile ilgili olması gerekir. Bundan sonraki âyet, hem erkeğin talâk hakkına hem de kadının iftidâ hakkına yer vermiştir. Erkek talâk hakkını, hiç kimseye danışmadan kullanabilir. Daha önce görüldüğü gibi âyet kadının iftidâ hakkını kullanmasını şarta bağlamıştır.

C. Hul’ ve İftidânın Ayırt Edilmemesi

Âyette hul’ ve iftida şeklinde iki farklı durum yer alır. Ancak tefsirciler ve fakihler ikisini bir olay, sadece hul’ saymışlardır. Bu durum özellikle hul’ bedeli, hakim mûdahalesi ve hul’ün hükmü konusunda görülmektedir. Hul’ konusunda bazıları ayetin hul’le ilgili bölümünü bazıları da iftida kısmını esas alarak hüküm vermişlerdir. Bu durumda çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

1. Hul’ Bedeli

Ayetin hul’ bölümü şöyledir: *Karılarınıza verdiğinizden bir şey almanız size helal değildir. Ancak eşler Allah’ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden korkarlarsa o başka.*

Burada eşlerin karşılıklı anlaşma ile evliliğe son vermeleri durumunda kadınlara verileden bir şey almak konu edilmektedir.

Âyetin iftida ile ilgili bölümü şöyledir: *Eğer onların Allah’ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız kadının kendini kurtarmak için fidye verdiği şeyde (iftidâ) her ikisi için de bir günah yoktur*²³¹.

²³⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi l-Kur’an*, III/83.

²³¹ el-Bakara 2/229.

Görüldüğü gibi âyetin bu bölümünde eşler dışındakilere hitap edilmektedir. Hakimin eşlerin hududu yerine getiremeyeceklerini tespit etmesinden sonra fidye olarak verilen şeye sınır koyulmamıştır.

Kurtubî bedel konusunda âyetin iftidâ ile ilgili bölümünü esas almıştır²³². Âyetteki “*fimeftedet bihi(kadının fidye olarak verdiği şeyde)*” ifadesini hul’ün verilen mehirden fazlası ile câiz olduğuna delil getirmiştir. Mâlik, Şâfi, Ebû Hanîfe, Ebû Sevr’in hul’ün mehirden az veya çok eşlerin anlaştıkları kadarıyla câiz olduğu görüşlerini naklederek onlara katılır²³³.

Taberi de hul’ bedeli için âyetin iftidâ kısmını esas almış ve şöyle demiştir: Eşlerin hududu yerine getiremeyeceklerinden korkulursa kadının kocasından kendini kurtarmak için mehrinden az veya fazla fidye vermesinde bir beis yoktur. Çünkü âyette iftidâ edilen şey mutlak bırakılarak sınırlanmamıştır²³⁴.

Cessas bedel konusunda âyette, *verdiğinizden bir şey almanız Allahın hududunu yerine getirememe korkusu olmadıkça helal değildir*, buyrulmasından yola çıkarak şöyle bir kıyas yapmıştır: Anne babaya öf demenin haram olması hükmünden bundan fazlasının (dövmek gibi) evleviyetle haram olduğu anlaşılır. Kadına verileden almak ancak Allah’ın hududunu yerine getirememe korkusuna bağlandığına göre kadına verilmeyenden asla alınamayacağı anlaşılır. Buna göre iki tarafın birbirini sevmemesi veya kadının kocasını sevmemesi ve kötü huylu olması durumunda koca fazla alamaz. Ancak âyetin (*fimeftedet bihi*) “kadının fidye olarak verdiği şeyde” bölümü kadın kendini kurtarmak için kocasına ne vermişse hepsinin alınabileceğini gösterir. Kadın mehirden az veya fazla vererek iftida edebilir. Mesela köle azadı az mal vererek de fazla vererek de caizdir. Talâk da böyledir nikah da²³⁵. Çünkü nikah mehr-i mislin azıyla da çoğuyla da caizdir. Mehr-i misl ise kadının bedelidir. Böylece kocanın kadını mehr-i mislin fazlasıyla borçlandırması da caiz olur. Çünkü her iki durumda da mehir kadının bedelidir²³⁶.

Bu yorumlar âyeti kendi içerisinde tutarsız gibi göstermektedir. Çünkü âyetin bir bölümünde kadının kocasından aldığı mehrin bir kısmı veya tamamını vermesi

²³² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi ’l-Kur’an*, III/90.

²³³ Kurtubî, *a.g.e.*, III/92-93.

²³⁴ Taberi, *Tefsîr-i Taberî*, II/485.

²³⁵ Cessas hul’ü talâk saydığı için bu ifadeyi kullanmıştır.

²³⁶ Cessas, *Ahkâmu ’l-Kur’an*, I/393-395.

konu edilirken aynı ayet içerisinde bu sınırın kaldırıldığı ifade edilmiştir. Âyetler farklı olsaydı nesih iddia edilebilirdi ama burada böyle bir iddiaya da imkan yoktur. Âyette farklı durumlardan bahsedildiği halde bunlar ayırt edilmeyerek âyetin bütünü bir olaya göre değerlendirilmiş olduğundan verilen hükümlerle gösterilen deliller uyum arz etmemektedir.

2. Hul' de Hâkimin Müdahalesi

Âyetin hul' ile ilgili bölümünde hâkim konu edilmemekte, durum eşler arasında sonuca bağlanmaktadır. İftidâyla ilgili bölümünde ise hâkim (üçüncü şahıslar) devreye girmektedir. Alimlerin bir kısmı birinci bölüme bir kısmı ikinci bölüme bakarak farklı sonuçlara varmışlardır. Bazıları nüşûz durumuna bakarak eşler arasında anlaşmazlık çıktığında hâkime veya hakeme başvurulması yolunda görüş belirtmişlerdir.

Cessas'sa göre büyük fakihler Ali, Osman, Ömer, İbn Ömer ve Şureyh yetkili makama başvurmadan hul'un câiz olduğunda ittifak etmişlerdir. Said Katade'den ilk defa hul'ü yetkiliye götürmeyi gerekli gören kimsenin Ziyad olduğunu nakletmiştir. Cessas'a göre âyetlerden²³⁷ hul'un yetkili bir merciye götürülmeyeceği sonucu çıkar. Peygamber de Sâbit'in karısına, bahçeyi verir misin, diye sormuş Sâbit'e de, ondan al ve onu ayır, buyurmuştur. Bu da hul'un rızayla olduğunun delilidir²³⁸. Ona göre eğer hul' yetkiliye kalsaydı burada Peygamber taraflar istesin istemesin eşlerin hududu ikame edemeyeceklerini bildiğinde kadına bir şey sormaz, kocaya da onu hul' etmesini söylemezdi. Kadını kendisi hul ederek kocaya bahçesini verirdi. Eşlerden biri veya her ikisi kabul etmese de aralarını ayırması gerekirdi. Bu, yetkili olmadan hul'un câiz olduğunu gösterir. Zaten Peygamber müslümanın malının müslümana ancak gönül rızasıyla helal olacağını söylemiştir²³⁹.

Bize göre burada olayın hakim konumunda olan Peygamber'e götürülmüş olması zaten onun hakim önünde gerçekleştiğini göstermektedir. Cessas'ın iddia ettiği gibi Peygamberin kocanın rızasını aradığına dair bir ifade bulunmaz. Karşılıklı

²³⁷ el-Bakara 2/229 "Eşlere kadının fidiye vererek kendini kurtarmasında bir günah yoktur" Nisâ 4/19 "Kadınlara verdiğinizden bir kısmını almak için baska yapmayın. Ancak açık bir fahişe (Cessas bunu zina ve nüşûz olarak yorumlar) yaparlarsa o başka.

²³⁸ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/395-396.

²³⁹ Cessas, I/395-396.

rıza söz konusu değildir. Ayrılmayı talep eden kadın olup Peygamber onun rızasını aramıştır. Yetkiliyi tefrike salahiyyetli görseydik Cessas'ın itirazı doğru olabilirdi. Oysa Peygamber ayrılmalarına hükmetmemiş, eşlerin Allah'ın hududunu yerine getiremeyecekleri korkusunu o da duyduğu için kararı, ayrılmayı talep eden kadına bırakmıştır. Malın ancak rıza ile helal olacağına gelince, zaten yetkili kadını fide vermeye zorlamaz. Peygamber'in uygulaması iftidâ ayetinin açıklamasıdır. Bu husus ilgili hadiste ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Cessas'ın, İbn Abbas'tan rivâyet ettiği bir olayda karı-koca aralarındaki anlaşmazlığı Peygamber'e götürmüşlerdir. Peygamber kadına "Aldığın mehri iade eder misin" diye sormuş, kadın fazlasıyla iade edeceğini söylediğinde fazlasına müsaade etmemiştir. Cessas "*Siz onların Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden korkarsanız kadının fide olarak verdiği şeyde ikisine de bir günah yoktur*" âyetinin buradaki olayla açıklandığını söyler²⁴⁰. Olayın Peygamber'e götürülmesinden ve bu olayın ayete kıyas edilmesinden iki delilin de mahkemeye işaret ettiği anlaşılır. Burada iki husus göze çarpmaktadır. Cessas âyetin "*Siz onların Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden korkarsanız*" bölümü hakkında neredeyse hiç açıklama yapmamıştır. İkincisi de kadının davayı Peygamber'e götürmesi üzerinde hiç durmamıştır. Peygamber'in aynı zamanda bir devlet başkanı ve hâkim sıfatını taşıdığını değerlendirmemiştir. Âyetin tefsirinde ve hadisin yorumunda hul'un yetkili olmadan gerçekleşeceğini söylemiştir.

Hul'un yetkili önünde olması gerektiğini savunanlar ise karşılıklı rızayla evliliğin sona erdirilmesini göz ardı ederek hakimin önünde olmasını zorunlu görmüşlerdir. Said b. Cübeyr bu konuda şöyle demiştir: "Hulde koca önce kadına nasihat eder, fayda vermediğinde yatağını ayırır, sonra döver. Bu da fayda vermezse yetkili bir merciye götürür. Yetkili merci iki taraftan birer hakem gönderir. Onlar tespitlerini sultana bildirirler. Buna göre yetkili evliliğin devamına veya tefrike hükmeder"²⁴¹.

Burada Nisâ sûresindeki hakem olayına kıyas yapılmıştır. İki âyette de geçen "*fein hıftum (sizler korkarsanız)*" ifadesi olayı eşlerin dışındaki şahıslara havale ediyorsa da o âyette konu hul' değildir. İki âyetteki durum birbirinden farklıdır. Nisâ

²⁴⁰ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/394.

²⁴¹ Cessas, I/395.

4/35. âyetinde anlatılan durum Bakara 2/229. âyetinden farklıdır. Eşlerin anlaşamamaları durumunda hâkim veya hakemlerin müdahalesi tahkik ve tespit yapılabilecek bir konuda olmaktadır. Bakara 2/229. âyetin yetkililere hitap eden bölümü ve Peygamber'in uygulaması iftidâda hâkimin müdahalesinin haksızlığı tespit için değil hududun yerine getirilemeyeceğini tespit için olduğunu göstermektedir.

Ebu Ubeyd hul'un yetkilinin yanında yapılması gerektiğine kıraat farklarını göz önüne alarak iki delil getirmiştir. Burada da karşılıklı rıza göz ardı edilerek olay hakimin hükmüne bağlanmıştır.

a) Hamza âyeti *yuhâfâ* (*korkulursa*), şeklinde okumuştur. Fâil valiler ve hâkimlerdir.

b) Allah "siz korkarsanız" diyerek korkuyu eşlerin dışındakilere izafe etmiştir. Eğer eşleri kastetseydi *fe in hâfâ* (*eşler korkarlarsa*), olurdu demiştir.

Hul'un yetkili yanında yapılacağı görüşü Said b. Cübeyr, Hasan ve İbn Sirin'e aittir. Said bu görüşün ilk olarak Ömer ve Ali'nin valisi Ziyad'a dayandığını ifade etmiştir. Nehhas Ziyad'a ve Ebu Ubeyd'e karşı çıkarak hul'un karşılıklı rızayla gerçekleştiğini, yetkili zorlayamayacağı için hul'ü yetkiliye götürmenin hiçbir manasının olmadığını söylemiştir. Ne irab ne lafız ne de mana böyle anlamaya müsait değildir²⁴² diyerek bunu şöyle açıklar:

a) İrab bakımından: İbn Mesud "*illâ en yehâfâ*"yı "*illâ en tehâfû*" şeklinde okumuştur. Bunun fâili söylenmediğinde "*en yuhâfe*" olur (Sizler korkarsanız sözü tekil olarak korkulursa şeklinde öznesize çevrilir).

b) Lafız bakımından: "*illâ en yehâfâ*" lafzı dikkate alınırsa daha sonra gelenin "*fe in hîfe*" olması gerekir. Sonra gelen "*fe in hiftüm*" dikkate alınırsa "*illâ en tehâfû*" olmalıdır.

c) Mana bakımından: "Sizlere kadınlara verdiklerinizden bir şey almanız helal değildir. Ancak sizden başkasının korkması müstesna" manasını vermek uygun düşmez. Öyle olsaydı âyetinde "Erkek için kadından fidye almanızda sizlere bir günah yoktur" denilirdi. Ancak o zaman hul'ü yetkiliye götürmek câiz olurdu.

²⁴² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi 'l-Kur'an*, III/91.

Kurtubî Nehhas'ın görüşüne katılmış ancak âyetin “*fein hiftüm*” bölümünü açıklarken hitabın hâkimlere, onlar olmadığında aracılara olduğunu söylemiş²⁴³ buna bir açıklık getirmemiştir.

Bize göre Kurtubi'nin yukarıda hul'ün yetkiliye götürülmesine itiraz ederken burada hâkime hitap edildiğini söylemesi ya âyetle bir tenakuz olmasını ya da âyetin farklı iki durumdan bahsediyor olmasını gerektirir.

Burada âyetin kırâatına yapılan bu tenkitler âyetle tek olay varmış gibi anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Hul'ün hâkim önünde olmasını şart görenler de âyetin bir bölümünü hakimin gereksiz olduğunu savunanlar da bir başka bölümünü almışlardır.

Taberî, eşlerin Allah'ın hududunu yerine getirememeleri korkusunun müslümanları, yani hakimleri ilgilendirdiğini ifade etmiştir. O korkunun başkaları tarafından tespit edilmesiyle kocanın fide almasının helal olacağını söylemekle birlikte fide alma olayına karı-koca arasında gerçekleşen bir olay gibi yaklaşmaktadır. Kurtubî ise fide almayı başkalarının korkması durumuna bağlamanın anlamsız olduğunu söylemiştir. Cessas hul'ü yetkiliye götürmeyi kabul etmemiş ve delil olarak da Rasûlullah'ın Sâbit'le eşinin arasını ayırmayarak onlara sormasını göstermiştir. Oysa Peygamber sadece kadının rızasını sormuştur. Bu itirazlar buradaki evliliğin sona ermesi olayının hâkimin ayırmasından farklı olduğunu gösterir. Hâkimin hükmünün bağlayıcı olması durumunda kadının fide vermesi ve erkeğin itiraz etmemesi zorunlu olurdu. Sâbit hadisinde nakledilen olayın Peygambere gitmesi Taberî'nin korkuyu müslümanlara atfetmesine uygun düşer. Peygamber'in ayrılığa hükmetmeyerek fide vermeyi kadının rızasına bırakması onu hâkim kararıyla tefrikten ayırır.

Peygamber'in uygulaması hul olarak alınmıştır. Oysa daha önce geniş bir şekilde açıkladığımız gibi Peygamber'e gelen olay hul' değil iftidâdır. Ayrılma talebi kocasını sevmemesi dolayısıyla Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceğinden korkan kadından gelmiştir.

²⁴³ Kurtubi, III/92.

3. Hul'ün Hükümü

Hul'ün hükümüyle ilgili olarak fesih ve talâk şeklinde iki ayrı hükme varılmıştır. Bu hükümlerin iftidâ ile alakalı olmadığı, iftidânın hükümü konusunda açıklanmıştı. Bu tartışma alimlerin iftidâyâ değinmediklerini göstermektedir. Öte yandan hul' talâk sayıldığında tamamen kocanın tasarrufunda bir fiil olmakta ve kullandığında talâk hakkından biri azalmaktadır. Fesih sayıldığında rızai bir akit olmakta ve erkeğin tek taraflı fiili olmadığından erkeğin talâk hakkı eksilmemektedir. Tefsirlerde de sadece bu iki durum tartışılmış iftida konu edilmemiştir.

Hul'ü talâk saymayanlardan İbn Abbas'ın şuna dayandığı ifade edilmiştir.

a. Âyetin başında ve sonunda talâk, arada ise hul zikredilmiştir. Âyette talâkın iki kere olduğu, bundan sonraki boşamada (üçüncü talâкта) kadının başka biriyle evlenip boşanmadıkça haram olduğu bildirilmiştir.

b. Rasûlullah Sâbit'in karısına bir hayz süresince iddet emretmiştir. Oysa talâk iddeti farklıdır²⁴⁴.

Cessas, hul'ü kocanın fiili kabul ederek onu talâk sayar. İbn Abbas'ın görüşüne şu delillerle karşı çıkar: Said b. Müseyyeb "Rasûlullah hul'ü bir talâk saydı" demiştir. Sâbit hadisinde bazı rivâyetlerde "Halli sebiylehâ (yolunu aç)" bazısında "fârikhâ (ondan ayrıl)" geçmektedir. Peygamber Sâbit'in karısına da "Ona bahçesini ver" demiştir. Karısına "fârektuki (seni ayırdım)" veya "halleytu sebîleki (yolunu açtım)" diyen birinin niyeti ayrılmaksa bunun talâk olacağı açıktır. Öyleyse kocanın hul'ü Şâriin emriyle talâktır. Koca, seni mal karşılığı boşadım veya işini sana bıraktım dediğinde talâk olduğu gibi malsız hul ettim diyerek ayrılmayı kastettiğinde de mal ile hul ettiğinde de talâk olur²⁴⁵.

Oysa hul'ün talâk olmadığının geçtiği rivâyetler daha fazladır. Yukarıdaki açıklamalar hul'ün talâk olduğunu ispatlamaz. Hul'de hem gerçekleşmesi açısından hem sonuçları açısından talâktan farklı bir durum olduğu açıkça ortadadır. Burada Buhârî'nin yer verdiği hadiste geçen Rasululah'ın Sâbit'e söylediği "Tallikhâ (onu boş)" lafzının hiç ele alınmayışı dikkat çekicidir. Rivâyetler çoğunlukla manen

²⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, III/95.

²⁴⁵ Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/396.

yapıldığından eşlerin ayrılmasını ifade etmek için râviler bu manaya gelebilecek farklı lafızları kullanmış olabilirler. Bu sebeple lafızlardan yola çıkarak hul'ü talâk olarak açıklamak doğru sonuca götürmez.

Cessas, hul'ü satıştaki ikâle gibi kabul edip fesih sayanlara şöyle karşı çıkmıştır: İkale olması için mehrin aynıyla verilmesi gerekir. Halbuki hul malsız da mehrin azıyla veya çoğuyla da yapılabilir. Buna göre hul ile, seni mal karşılığı boşadım, diyerek yapılan mal karşılığı talâk arasında fark olmayıp hul fesih değil talâktır.

Cessas hul'ü talâk saymanın âyetteki üç talâkı dörde çıkaracağı için onun talâk olmadığını söyleyenlere şu cevabı verir: Âyette “talâk iki keredir” denilerek ricat olan ve hükmü iyilikle tutmak olan talâk açıklanmıştır. Daha sonra bu iki talâkın hul şeklinde olması durumunda hükmü bildirilmiştir. O talâkların, mal almanın mübah veya haram olması haline göre mübah yada yasak olması ortaya konulmuştur. Üçüncü talâk ise hul' şeklinde mal ile de olabilir malsız talâk da olabilir²⁴⁶.

Cessas, bu durumda hul'ü tamamen kaldırmakta, bütün ayrılmaları talâk saymış olmaktadır.

İbn Arabî de hul'ün fesih değil talak olduğunu şu şekilde savunur: Âyette geçen şeyler üç talâka ziyade olacak diye sayılmazsa tesrih (iki talâktan sonra serbest bırakmak) de talâk sayılmaz. Burada iki talâktan sonra yapılan talâk ister fidyeye ile olsun ister fidesiz, kadın başkasıyla evlenmedikçe yeniden nikahlanmayı haram kılar²⁴⁷.

Burada İbn Arabî ricâ talâkın bir sonucu olarak iddet içerisinde dönülmediğinde meydana gelen tesrihi (serbest bırakma) üçüncü talâk saymıştır. Oysa tesrih ricâ talâkta iddet içerisinde dönülmediğinde meydana gelir. Bu hul'ün talâk olduğunu ortaya koymaz.

Kurtubî, hul'ü talâk sayarak kadı İsmail'in delilini nakleder. Ona göre kadın mal karşılığı beni boşa, dediğinde koca boşarsa elbette talâk olur. Hiçbir şey almadan durumunu tercihi kadına bırakır da kadın talâkı tercih ederse bu da talâktır. Âyette, önce mutlak talâkın hükmü sonra bedelli talâkın hükmü açıklanmıştır.

²⁴⁶ Cessas, I/396-397.

²⁴⁷ İbn Arabî, I/195.

Kurtubî, İkrime'nin rivâyet ettiği “Muhtelianın iddeti mutallakanın iddetidir” hadisini kabul ederek hul'ü talâk saymıştır²⁴⁸. Ancak bu hadis kabul edilse bile Peygamber'in mutallaka ile muhteliayı ayırdığı anlaşılır. İki farklı durum iddetleri aynı olduğu için aynı sayılamaz. Çünkü hüküm verilirken iki şey arasındaki benzerliklere değil farklılıklara bakılır.

II. HADİS ŞERHLERİNDE İFTİDÂ HADİSİ

İftidâ hadisine şerhlerde çeşitli yorumlar getirilmiştir. Şevkânî, hadise hul' babı altında geniş yer vermiş ve şu açıklamaları yapmıştır: Hul' kadının mal verip ayrılmasıdır. Hadiste kadın, kocasının dini veya ahlaki bir eksikliğinden dolayı ayrılmak istememiş ve her hangi bir delil getirmemiştir. Fakat küfrân-ı aşır, yani üzerine düşen görevleri yapamamaktan korkmuştur. Bazı rivâyetlerdeki dövme hadisesi ise şikâyetinin sebebi değildir. Bir kısım rivâyetlerde çirkinliğinden dolayı kocasını sevmemesinden şikâyeti yer almaktadır.

Şevkânî Peygamber'in Sâbit'e “boşa” emrinin irşat ve ıslah olarak değerlendirilmesi konusunda “Emrin hakikati vücuttur. Niçin emrin hakikatinden dönülerek irşad denildiği söylenmemiştir” diye sorarak bunun vücut için olduğunu üstü kapalı olarak ifade etmiştir. Ona göre hadisin zahiri şikak ve ayrılma isteği kadından ise hul'ün câiz olduğuna kafidir. Burada her iki tarafın da Allah'ın hududunu ikame edememesi gerekir, denirse Taberî'nin açıklaması bunu cevaplar. Çünkü Taberî'ye göre kadının kocasını sevmeyerek haklarını yerine getirmemesi kocasının da onu sevmemesine ve haklarını yerine getirememesine sebep olur. Peygamber'in Sâbit'e, eşini sevip sevmediğini sormayarak Habîbe'nin sevmemesini yeterli görmesi buna delildir.

Şevkânî, hul'ü talâk sayanların Peygamber'in “talikhâ (onu boşa)” emrine dayanmalarına şöyle karşı çıkar: Bu emir tek rivâyette yer alır. Çoğunluğun rivâyetini tercih etmek daha uygundur. Ayrıca hadis İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir. İbn Abbas'ın, hem hul'ü fesih kabul edip hem böyle bir rivâyette bulunması

²⁴⁸ Kurtubî, III/95(Hul'ü talâk kabul edenler Ömer, Osman, İbn Mesud, Hasan, Ebû Seleme, Şureyh, İbrahim, Şabi, Mekhul, Mâlik, Sevri, Evzai, Ebû Hanife ve ilk kavlinde Şafi sayılabilir. Ebû Sevr talâk diye isimlendirilmediğinde talâk olmayıp firkat olduğunu kabul eder. Hul'ü talâk kabul

düşünülemez. İbn Abbas'ın bu fetvasının sadece Tavus'tan rivâyet edildiği, bu sebeple kabul edilemeyeceği söylenebilir. Ama Tavus'un tek kalması, rivâyetine zarar vermez. Çünkü o sika, hafız ve fakihdir.

Şevkânî'ye göre hul' iddeti talâk iddeti gibi olmadığından hul' talâk sayılamaz. Buna karşılık hadise rağmen çoğunluğun, hul'ün iddetinin mutallaka iddeti olduğunu söylemesi sebebiyle de talâk saymak olmaz. Çünkü çoğunluk, tercih için delil olamaz. Delil kitap sünnet ve icma olabilir²⁴⁹.

Bu açıklamalarına göre Şevkânî, hadisteki olayı talâk saymamaktadır.

İbn Hâcer, hadisi şerh ederken, kadının kocasını sevmemesi sebebiyle ayrılmayı istediğini söylemiştir. Kadının "İslâmda küfrü istemiyorum" sözünün iki şekilde anlaşılabilceğini ifade etmiştir. Bunlar nefretinden dolayı nikahın fesholması için irtidat etmesi veya hiçbir şikâyeti olmadığı halde görevini yerine getirememekten korkmasıdır²⁵⁰.

Bize göre burada birinci yorum ancak kadının başka yolla ayrılması imkansız olsaydı düşünülebilirdi. Oysa Peygamber devrinde kadın ayrılmak istediğinde herhangi bir engelle karşılaşmış değildir.

İbn Hâcer, Peygamber'in Sâbit'e emrini irşad ve ıslah olarak değerlendirmiş ve şöyle demiştir: Hadiste açıkça hul' sîgası yer almaz. Peygamber "Bahçeyi verirse onu boşa" demiş olur.

İbn Hâcer, hadisten hul'ün talâk olduğunu çıkararak bunu şöyle açıklar: Peygamber'in kadına durumunu sormaması onun hayız iken hul ettiğini göstermez. Hul', sadece kocanın mâlik olduğu bir lafızdır. Bu yüzden o talâktır. Fesih olsaydı ikâledeki gibi sadece mehirle yapılabilmesi gerekirdi²⁵¹.

Âyette hul'e sebep olan havfın iki fâili vardır. Bunlar eşlerdir. Buna göre İbn Hâcer'in hul'ü kocanın sahip olduğu bir hak saymasının dayanağı yoktur.

İbn Hâcer, hul'de şikâkın şart olmadığını ifade ederek âyette yer alan korkunun, çoğunlukla meydana gelen bir durumu belirttiğini söyler. Ona göre hul'ün cevazı için her hangi bir şart yoktur. İbn Hâcerin bu görüşü ayete ters düşer. Çünkü

etmeyenler İbn Abbas, Tavus, İkrime, İshak, Ahmed, bir kavlinde Şafi sayılabilir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, III/95; Cessas, I/396; İbn Arabî, I/195).

²⁴⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI/279-281.

²⁵⁰ İbn Hâcer, *Fethul-bârî*, IX/400.

²⁵¹ İbn Hâcer, IX/394-401.

ayette, kadının malını almanın mübah olması Allah'ın hududunu yerine getirememeye şartına bağlanmıştır. Bu şart, görmezlikten gelinemez. Ama İbn Hacer eşlerin karşılıklı anlaşmalarıyla evliliğe son vermek olan hul'ü yalnız erkeğin fiiliyle sona erdirmeye olan talâk kapsamına sokunca böyle bir açıklama yoluna gitmiştir.

İbn Hâcer de, hadiste kadının ayrılmak istemesinin dövme hadisesinden dolayı olmadığını söylemiştir. Hadis, şikâk sadece kadından da olsa hul ve fidyenin câiz olduğunu göstermektedir.

Hanza Muhammed, *Menaru'l Kâri*'de kadının kocasını sevmemesi ve bu yüzden ayrılmak istemesini konu etmiştir. Hadis hul'ün cevazına delildir. Koca bedel alarak onu boşayabilir. Ancak Peygamber'in Sâbit'e emri irşat ve ıslah olarak değerlendirilmiştir.

Hamza Muhammed'e göre hadiste "boşa" emrinin geçmesi hul'ün talâk olduğunu gösterir. Talâk söylenmeden ayrılık gerçekleşseydi Peygamber'in emretmesine gerek kalmazdı. Hul kocanın ihtiyarına bağlıdır. İsterse hul eder istemezse etmez. Oysa fesih olsaydı cebri olurdu. Cumhur hul'ü talâk sayarken İbn Abbas'ın Peygamber'den "hul bir bâin talâktır" rivâyetine dayanmışlardır²⁵².

Hamza Muhammed'in bu yorumunu haklı çıkaracak delili hadiste bulmak mümkün değildir. Hadiste kocanın isterse iftidâyı kabul etmeyeceğini gösteren bir durum yer almaz. O buradaki ayrılığı talâk olarak değerlendirdiği için yorumlarını da ona göre yapmıştır.

Beyhakî şerhinde, İbn Abbas'ın Peygamber'den "hul' bir bâin talâktır" hadisinin râvilerinden Abbad b. Kesir'in, Ahmed b. Hanbel, Yahya, İbn Muin ve Buhârî tarafından zayıf bulunduğu söylemiştir. Bu, Şevkânî'nin de söylediği gibi İbn Abbas'ın fetvasına aykırı bir rivâyettir. Şube de bu görüşte olup, hadis ancak hul'de ricat olmadığı manasında düşünülürse doğru olabilir, demiştir²⁵³..

Fethu'r-rabbânî'de bu hadis, kadının kocasını sevmeyip ayrılmak istediğinde bedel almasının cevazının delili olarak gösterilmiştir. Ama peygamberin emri irşad ve ıslah olarak görüldüğü için koca bu teklifi kabul edip etmemekte serbest sayılmıştır.

²⁵² Hamza Muhammed, *Menaru'l-kârî*, V/130, 131.

²⁵³ Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, VII/316.

Ebu Dâvud, hul'ü talâk saymayıp şu açıklamayı yapar: Burada talâkın şartları bulunmamaktadır. Kadının hayızlı olarak boşanmasına Peygamber izin vermemiştir. Burada ise kadının halini sormamıştır. İbn Abbas da hul'ün talâk olmadığı görüşündedir. İddetin bir hayız olması da bunun delilidir. Hadis, koca, karısını dövmüş de olsa hul'ün câiz olduğunu gösterir. Burada kadın talâkta olduğu gibi iddetini, kocasının evinde beklemek zorunda kalmamış Hul'den sonra kadın ailesinin yanına gitmiştir²⁵⁴.

Hadisten, kadının kocasını sevmemesi sebebiyle ayrılmak istediğinde hul edebileceği sonucu çıkacağında ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak Emir esasen vücut (zorunluluk) ifade ettiği halde Peygamber'in emrini irşad ve ıslah yani nasihat anlamına alanlar bunun sebebini açıklamamışlardır.

Hadis delil getirilerek hul'ün talâk mı fesih mi olduğu çözülmeye çalışılmıştır. Bu, onlar için bu işlemin kocanın üç talâk hakkını eksiltmesi açısından önemlidir. Kadının ayrılma talebinde bulunması ve Peygamber'in buna izin vermesinden sonra gerçekleşen olay, erkeğin hakları açısından ele alınmıştır. Hatta bu hadisten "hul kocanın elinde olduğu için isterse hul eder isterse etmez" hükmüne varılmıştır. Bu sonuca nasıl varıldığını anlamak mümkün değildir.

²⁵⁴ Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebi Dâvud ve meahu kitabu meâlimu's-süneni li'l-Hattâbi*, II/669, 670.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEZHEBLERİN İFTİDA KONUSUNA BAKIŞI

İftida konusuna delalet eden ayetin ve hadislerin mezheplerin tamamında hul konusunun delili olarak gösterilmesi sebebiyle hul konusunda mezheplerin âyet ve hadisleri ne şekilde değerlendirdiklerini öğrenmek ve ortaya koymak konumuz açısından önemlidir. Bununla beraber hul‘ ile iftidâyı aynı saymaları sebebiyle ortaya çıkan problemlere de yer verilecektir.

I. HANEFÎ MEZHEBİ

Hanefilere göre evliliğe son vermek kocanın yetkisinde olan bir durumdur. Başka birinin evliliğe son vermesi kocanın talâk yetkisinin kullanılması manasına gelir. Hanefîlerin bu görüşü evliliğin sona ermesi ile alakalı her konuda etkili olmuştur. İftidâ konusuna delalet eden ayet ve hadisler de buna göre değerlendirilmiştir.

A. Tanımı

Hul‘ün şer‘î manası “nikah mülkünü hul lafzı ile bedelli olarak kaldırmak, hul lafzı ile yapılan talâktır²⁵⁵”.

Hanefilere göre nikah akdi ile koca milk-i nikâhı, yani eşiyle ilişkide bulunma yetkisini elde eder. Buna milk-i muta (yararlanma yetkisi) da denir. Koca, bu yetkiyi elde ederken eşine mehir de verir²⁵⁶. Normal talâкта mehri veya onun bir kısmını geri almaz. Hul lafzıyla yapılan talâқта ise karısından bir bedel alır. Böylece hul‘ün normal talâktan iki temel farkı ortaya çıkar. Biri kocanın hul afzını kullanması, diğeri de karısından buna karşılık bedel almasıdır. Nikah mülkü kocanın elinde olduğu kabul edildiğinden nikah ancak talâk ile kalkabilmektedir. Hul‘ün talâktan farkı ise kocanın bedel aldıktan sonra evliliğe hul‘ lafzıyla son vermesi olmaktadır.

²⁵⁵ Aynî, *Binâye*, IV/656; İbn Hümam, *Fethü'l-kadir*, IV/211.

²⁵⁶ Aynî, III/24.

B. Mübah Olmasının Şartı

Merginânî ve Aynî'ye göre eşler arasında şikak, yani karşılıklı çekişme iddialaşma olup bir birlerine karşı görevlerini yerine getiremeyeceklerini bildiklerinde “Kadının fidye verip kendisini kurtarmasında ikisine de bir günah yoktur”²⁵⁷.

Hanefiler el-Bakara 2/229. âyetteki Allah'ın hududunu yerine getirememesi endişesini Nisâ 4/35. âyetteki eşler arasında şikak (çekişme, ayrılma hususunda iddialaşma) çıkması ile aynı manada değerlendirmiş olmaktadır.

Burada Hanefiler hul'un tarifinde karı-koca Allah'ın hududunu yerine getirmekten korkarlarsa ifadesini kullanarak Bakara 2/229. âyetin hul ile ilgili kısmına dayanırlar. Alınacak mal ile ilgili hükmü ise iftidâ ile ilgili kısmın sonundan alırlar. Bu şekilde âyetten sadece hul' çıkarılabilmektedir. Yani âyet “Karılarımıza verdiğinizden bir şey almanız size helal değildir. Ancak eşler Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden korkarlarsa o başka. Eğer onların Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız kadının fidye vererek kendini kurtarmasında (iftidâ) her ikisi için de bir günah yoktur.” şeklinde iken onlar âyeti “Ancak eşler Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden korkarlarsa. kadının fidye vererek kendini kurtarmasında (iftidâ) her ikisi için de bir günah yoktur” şekline getirmiş olmaktadır.

C. Hâkimin Müdahalesi

Konuya yukarıdaki şekilde yaklaşıncı karı-kocanın Allah'ın hududunu yerine getirmeyecekleri korkusunu müslümanların veya hâkimlerin duyup gerekeni yapmaları, yani iftidâ konusu ortadan kalkmış olmakta hul'un yalnızca eşlerin rızasıyla gerçekleşen bedelli bir akit olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak İbn Hümmam âyetin “Siz hâkimler (yetkililer) korkarsanız” kısmına değinmiş, burada hâkimlere ve imama hitap edildiğini, onların karışmasının davanın onlara götürülmesi durumunda söz konusu olduğunu söylemiştir. Ona göre âyetin önce

²⁵⁷ Bakara 2/229; Aynî, Binâye, IV/657; İbn Hümmam, Fethu'l-kadir, IV/211.

eşlere hitap edip sonra hâkimlere dönmesi garip olmayıp Kur'an'da çok görülen bir üsluptur²⁵⁸.

Ona göre âyet onlara bu korkuyu duyduklarında hul'e izin vermelerine imkan sağlar. Bu korku olmadığında fetva verme ve söz söylemelerine mani olur. Yoksa hul'de imamın izni şart değildir²⁵⁹.

D. Hükümü

Hanefiler hul'ü bâin talâk kabul ederler²⁶⁰. Delilleri Dârekutnî ve Beyhakî'de yer alan Abbad b. Süleyman'ın Eyyüb, İkrime ve İbn Abbas yoluyla Peygamber'den rivâyet ettiği hul'ün bir bâin talâk olduğuna dair hadistir.

Aynî bu hadisin râvilerinden Abbad hususunda Buhârî ve Nesâî'nin zayıf ve metruku'l hadis demelerine dayanarak delil olamayacağını kabul ederken Ekmelüddin'in bâin talâk olduğu hususunda Ömer, Ali ve İbn Mesud'dan mevkuf, Peygamber'den merfu haber olduğunu söylemesini de mantıklı bulmamıştır. Aynîye göre hadis sahabeden mevkuf gelmişse merfu olmaz. Bir habere hem mevkuf hem merfu demek mümkün değildir. Buna karşılık Aynî Buhârî'de yer alan Sâbit hadisindeki "boşa" emrinin talâk olduğuna delil olacağını kabul eder²⁶¹. Fakat iddia "hul' bâin talâktır" şeklinde olduğundan bunu yeterli bulmaz. Kaki "boşa" emrinin talâk olduğuna, diğer rivâyetlerde geçen "halli sebebiylehâ (yolunu aç) ve fârikhâ (ondan ayrıl)" lafızlarının da bâin olduğuna delalet ettiğini söyler. İki taraf da ayrılmayı istediği için bâin talâk gerçekleşecektir. Etrazi İbrahim en-Nehai'nin sahabeyi görüp onlarla tartışmış olmasının kendisine uyulmasını câiz kılacağını, sözünün Peygamber'e dayanıyor olması ihtimali bulunduğunu ve âdil kimselerin zamanında yaşadığı için yalan ve uydurma sözünün olamayacağını söyleyerek onun "hul bâin talâktır" sözünü delil getirir. Bu açıklamayı da Aynî yeterli bulmaz²⁶².

²⁵⁸ İbn Hümmam, IV/215.

²⁵⁹ Serahsî, *Mebhut*, VI/173; İbn Hümmam, IV/215.

²⁶⁰ Serahsî, VI/175; Merginânî, *Hidâye*, II/301; Aynî, *Binâye*, IV/658; İbn Hümmam, IV/211.

²⁶¹ Buhârî'nin yer verdiği ilk hadis olan İbn Abbas'ın naklettiği bu hadis "onu boşa" emrinin geçtiği sahabeden gelen tek hadistir. İbn Hazm Hanefîlerin âhad haber olan bu hadisi delil olarak almalarını eleştirmiştir (bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsar*, IX/517). İbn Hazm haklıdır. Çünkü Hanefîlere göre âhad haberi nakleden râvinin rivâyetine aykırı fetva vermesi veya davranması rivâyetiyle amel edilmemeyi gerektirir. İbn Abbas'ın hul'ü talak değil fesih saydığı bilinmektedir (bk. Habbâzî, *el-Muğni fî usûlü fikh*, s. 215; Yunus Apaydın, "Haberî Vâhid", *DİA*, XV/361).

²⁶² Aynî, IV/659.

Zaten sahabeden bâin talâk olduğunu kabul etmeyenler de varken tabiinden birisinin sözü onlara tercih edilemez.

Âyetin delaletiyle hul'ün fesih veya talâk olduğu hükmüne varılırken talâk olduğunu kabul eden Hanefiler âyeti şöyle değerlendirmişlerdir: Âyette iki talâkın hükmü açıklandıktan sonra üçüncü talâkın bedelli veya bedelsiz olması durumu bildirilmiştir. Dolayısıyla hul bedelli talâk olmaktadır²⁶³. Fakat İbn Hümam bu delile "O zaman hul'ün ikinci talâktan sonra yapılması gerekirdi" diyerek itiraz eder. Ona göre Nikah talâkı da feshi de kabul ettiğine göre ikisi de tercih edilebilir. Ancak âyetin nüzul gayesi ve terkiğine bakılırsa talak değil firkat olması daha doğrudur. Âyette üç talâkın meşruluğu açıklanmakla birlikte nikah bağından kurtulmak üzere kadının bedel vermesinin ve bunun talâk veya üçüncü talâk olup olmadığına değinmeden kocanın da almasının cevazına dair hüküm bildirilmiştir. O bu anlayışı daha kabule değer bulur²⁶⁴.

İbn Hümam bâin talâk olduğuna dair getirilen bu delilleri yetersiz bulmuş, görüldüğü gibi onu talâk da fesih de saymayı uygun görmemiştir. İbn Hümam'ın bu görüşü bizim konuyla ilgili daha önce belirttiğimiz hükme uymaktadır. Onun da dediği gibi ayetten onun ne fesih ne de talâk olduğu çıkarılamaz.

Bir Hanefi fakih olan Aynî de Hanefilerin dayandıkları delillerin karşı görüştekileri iknaya kafi olmayacağını söylemiş²⁶⁵ olmasına rağmen Hanefiler hulün bâin talâk olduğunu kabul etmişlerdir.

Bir kısım ulema hul'ü fesih kabul etmiş, nikahın adem-i kefâet, buluğ muhayyerliği ve azat olma muhayyerliği ile feshedilebildiği gibi karşılıklı rıza ile de feshedilebileceğini söylemişlerdir. Hul'de tek taraflı değil karşılıklı rıza ile evliliğin sona ermesidir. Ancak Hanefiler hul ün fesih olmasını doğru bulmaz, akdin tamamlandıktan sonra feshi kabul etmediğini söylerler. Onlar da nikah akdini bey akdine benzettikleri için beyde satılan mal²⁶⁶ teslimden önce helak olursa satış feshedilebilir. Hulde ona benzer bir durum yoktur. Kefâet, buluğ muhayyerliği gibi durumlarda ise akit hükmen tamam değildir. Bu sebeplere dayanılarak akit

²⁶³ Aynî, *Binâye*, IV/660.

²⁶⁴ İbn Hümam, *Fethu'l-kadir*, IV/213.

²⁶⁵ Aynî, IV/659.

²⁶⁶ Serahsî, *Mebhut*, VI/172; Aynî, IV/660.

feshedildiğinde akdin tamamlanması engellenmiş demektir. Hulde tamamlanmış nikah akdinden sonra olduğu için böyle bir nikah akdi feshedilemez. Bu durumda ancak nikah bağının çözülmesi mümkün olabilir ki o da talâk ile olur²⁶⁷.

Hanefîlere göre fesih kabul edenlere karşı hul'un iddetinin bir hayız olması hususundaki hadisler sahih kabul edilse bile buna dayanarak hul' fesih sayılamaz. Çünkü Şâri (Allah) talâkta koyduğu üç kur müddetiyle sınırlı iddeti istediği zaman kaldırabilir. Ayrıca Muvatta'da yer alan Rubeyyi'in rivâyet ettiği hadiste İbn Ömer onu talâk iddeti saymıştır. Daha önce İbn Abbasın rivayet ettiği ilk hadiste Peygamber Sâbite boşamasını emretmiştir. Hanefiler bu rivayete dayanarak derler ki, Sâbit Peygamber'in "Boşa" emrine dayanarak boşadıysa zaten o talâk olur. "İslâm'da ilk hul bu idi" sözü de "İlk mal karşılığı talâk bu idi" manasına gelir. Ama İbn Abbas hul'ü fesih sayarak ondan yapılan bu rivayete aykırı bir görüş ortaya koymuştur. Hanefîlere göre böyle bir haber-i âhad ile amel edilemez. Hanefiler bunu kabul etmekle birlikte İbn Abbasın bu fetvasından döndüğü rivayetini kitaplarına almışlar ve onun fesih sözünün delil olamayacağını söylemişlerdir²⁶⁸. Ancak bu rivayete Hanefiler dışındakilerde rastlamadık.

Bu tartışmalar hul'un "üç talâktan biri sayılıp eşler yeniden evlenmek istediklerinde kadının başkasıyla nikahlanıp boşanması gerekir mi" meselesi etrafında dönse de talâk saymak onu erkeğin tasarrufunda bir fiil yapmakta, fesih saymak ise rızaya dayandığı için iki kişinin fiili olmaktadır. Her iki durumda da kadına iftida salâhiyeti verilmemektedir. Ama diğerlerinden farklı olarak İbn Hümmam buradaki durumu üç talâktan ayrı bir hüküm olarak görmek gerektiğini söylemiştir²⁶⁹.

Kur'an'da geçen talâk fiillerinin fâili erkek, iftidânın fâili kadındır. Bu mesele üzerinde kimse durmamıştır. Sâbit hadisinde de erkeğin bir tasarrufu görülmez. Hadisteki talâk emrine bakarak hadis değerlendirildiğinde orada evliliğin sona ermesini erkeğin tasarrufuna bırakan bir durum görülmeyecektir. Aksine hadiste kadına sorularak rızası aranmış, kocaya ise karısından ayrılması emredilmiştir.

Hanefîler evliliği sona erdirmeye yetkisini tümüyle kocaya verdikleri için hul'ü de kocanın yetkisinde görmüşlerdir. Diğer Hanefîlerden farklı olarak İbn Hümmam,

²⁶⁷ Aynî, IV/660.

²⁶⁸ İbn Hümmam, *Fethu'l-kadir*, IV/214.

²⁶⁹ İbn Hümmam, IV/213.

hâkimin müdahalesine değinmiş, ama bunu sadece hâkimin hul'e müsaade etmesi açısından ele almıştır. Peygamber'in uygulamasında da kocanın yetkisinde olan talâka dayanak aranmıştır. Peygamber'in hükmünde kocanın rızasının rolü ve kadının yetkisi üzerinde durulmamıştır.

II. HANBELÎ MEZHEBİ

A. Tanımı

Hanbelîlere göre âyette “*Kadınlar sizin elbiseniz, siz de onların elbisesiniz*” buyrulduğu için hul kadının kocasının elbisesini çıkarması manasına ve “*kadının fidyeye vermesinde her ikisine de günah yoktur*” buyrulduğu için kadının kendisini verdiği mal karşılığında kurtarması anlamına gelir²⁷⁰. Onlara göre kadın kocasını sevmediğinde ondan iftidâ etmesi (mal verip ayrılması) onun hakkıdır²⁷¹.

Bu ifadeler Hanbelîlerin iftidâyı tanıdıkları hissini verir. Ancak “fidye” tabirinden hareketle hul'un bir nevi bedelli akit olduğunu, bu yüzden her iki tarafın rızasının aranacağını söyleyerek kocanın kabulünü şart koşmuşlardır²⁷². Böyle olunca iftidâ dan söz etme ortadan kalkmaktadır. Konu tamamen eşlerin karşılıklı rızasıyla evliliği sona erdirmeleri olmaktadır.

B. Mübah Olmasının Şartı

Hanbelîlere göre kadın kocasını görünümü, ahlakı, dini, yaşlılığı, güçsüz olması gibi sebeplerle sevmeyip ona karşı Allah'ın farz kıldığı görevleri yerine getirememekten korkarsa vereceği bedel ile kendisini ondan kurtarabilir. Bu mübahtır. Böyle bir korku olmadığında hul yapmak âyette kötülenmiştir. Sebepsiz yere hul' hadislerde de kötülenmiştir²⁷³. Bunun delili âyette “*Allah'ın hududunu yerine getirememeye korkusu*”nun şart koşulmuş olmasıdır. Koca kadını hul etmesi için sıkıştırır, döver, nafakasını engellerse yapılan hul geçersiz olur ve bedel geri alınır. Ama talâk gerçekleşir. Bunun delili “*Verdiğinizden bir kısmını almak için onları*

²⁷⁰ İbn Kudâme, *Muğni*, VII/51.

²⁷¹ İbn Teymiye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, XXXIII/152.

²⁷² İbn Kayyim, *Zâdu'l-meâd*, VI/296.

²⁷³ İbn Kudâme, VII/51,54 (Buna delil olarak Bakara 2/229. ayetin “Sizler onların Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden korkarsanız kadının fidyeye vermesinde ikisine de bir günah yoktur” bölümünü gösterirler).

*sıkıştırmayın*²⁷⁴ âyetidir. Koca üçüncü kez boşamıyor ise iddet içerisinde dönme hakkı vardır. Ancak koca kadını iftida etsin diye dövmemişse Sâbit hadisinde olduğu gibi hul câizdir²⁷⁵.

C. Hâkimin Müdahalesi

Ahmed b. Hanbel, hul'un hâkim olmadan câiz olduğunu kabul eder. Ona göre nikah ve satış, sultan olmadan câiz olduğu gibi hul de câizdir. Bir satış, ikale ile yani alıcı ve satıcının rızası ile bozulup satış yapılmamış gibi oluyorsa eşler de karşılıklı rıza ile nikah akdini kaldırmış olurlar²⁷⁶. Hadisin bazı rivayetleri Peygamber Sabit'e, "onu ayır", "verdiğini al" bazı rivâyetleri de "Peygamber aralarını ayırdı" şeklindedir. Burada tefrik Peygamber'e nispet edilmiştir. Hanbelîlere göre Peygamber onları doğrudan ayırmamış, sadece emretmiştir²⁷⁷.

D. Hükmü

Hanbelîlere göre hul talâk sayılmayan bir firkat (ayrılık) tir²⁷⁸. Ahmed b. Hanbel'den bir rivâyete göre ise bâin ayrılık ve nikahın feshidir²⁷⁹. Onlar bu konuda İbn Abbas'ın görüşünü esas almışlardır. İbn Abbas ona "iftidâ, firak, hul" demiş, bunun talâk değil firkat olduğunu söylemiştir. Kitap ve sünnette de fesih geçmez. Ahmed b. Hanbel'in bazen fesih demesi sonrakilerin örfünde kullanılması sebebiyledir. İbn. Abbas "iftidâ talâk değildi. Ancak insanlar onun ismini karıştırdılar" demiştir. Ona göre âvam manalarını ayırt edemediği için bunları birbirinin yerine kullanmışlardır²⁸⁰. Bedel verilen şey talâk olmaz. Kullanılan lafız önemli değildir. Akitlerde önemli olan lafızlar değil maksat ve manalardır²⁸¹.

Hanbelîler hul'un talâk olmadığına şu delilleri getirmişlerdir:

²⁷⁴ Nisâ 4/19.

²⁷⁵ İbn Kudâme, *Muğnî*, VII/55.

²⁷⁶ İbn Kudâme, VII/52.

²⁷⁷ İbn Kudâme, VII/58.

²⁷⁸ İbn Teymiye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXIII/153; Aynî, *Binaye*, IV/658.

²⁷⁹ İbn Teymiye, XXXII/91, 289; İbn Kudâme, VII/57.

²⁸⁰ İbn Teymiye, XXII/290, 294.

²⁸¹ İbn Teymiye, XXXII/298, 302; XXXIII/156; İbn Kudâme, VII/58.

a. Âyette iki talâkın hükmü açıklandıktan sonra iftidânın hükmü bildirilmiştir. Sonra üçüncü talâkın hükmü beyan edilmiştir. iftidâ talâk olsaydı talâk sayısı dört olurdu. Buradaki iftida kelimesi hul' anlamına kullanılmıştır.

b. Hul iddetinin bir hayız olması onun firkat olduğunu gösterir. Osman'ın onun bâin talâk olduğunu söylemesi zayıf bir rivâyettir. Çünkü hem iddet olmadığını söylemesi, hem de bâin talâktır demesi düşünülemez. Talâk iddeti üç kur'dur ve tüm talâklar için geçerlidir²⁸².

c. Osman ile İbn Abbas'ın görüşü , Ömer ve Ali'ye muhalif diye kabul edilmeyecek olursa Kur'an ve sünnete bakarız. Sünnette Peygamberin kadına bir hayız sürecek kadar iddet beklemesini emrettiği ve kadının ailesine döndüğü bildirilmektedir. Eğer bu talâk olsaydı kadın hemen ailesine gitmez, onun nafaka hakkı ve iddeti kocasının evinde doldurması hakkı olur, kocanın iddet bitinceye kadar karısına dönmesine imkan vermesi gerekirdi²⁸³.

d. Hul'un bâin talâk olması mümkün değildir. Kur'an'da sadece rici talâk geçmektedir. Talâk koca karısından bedel alamaz, iddet içerisinde ricat hakkına sahiptir. Beynunet ancak fesihle mümkündür. Kadının kendisini kocasından kurtarması ise iftidâdır. Hul ile beynunet-i suğrâ olur²⁸⁴.

Buradaki beynunet evliliğin sona ermesi anlamındadır. Evliliğin sona ermesinden sonra karı-kocanın karşılıklı anlaşmayla yeniden evlenmeleri mümkünse ona beynunet-i suğrâ denir. Karısını bir veya iki talâkla boşayıp iddet bitene kadar ona dönmediği için gerçekleşen beynunet bir beynuneti suğrâdır. Bir de beynuneti kübrâ (büyük ayrılık) vardır ki, bu kocanın karısını üçüncü talâkla boşamasından sonra olan ayrılıktır.

e. Hul'de sünni talâkta aranan şartlar yoktur. Ulema hul'un her zamanda yapılacağını câiz görmüştür. Talâkta iddetin uzamaması maksadı varken hul'de kadının duyduğu nefretten dolayı ayrılığın hemen olması öngörülür Peygamberin kadına hayız olup olmadığını sormaması bundandır. Bu da bunun talâk olmadığını gösterir²⁸⁵.

²⁸² İbn Teymiye, *Mecmû'u fetâvâ* XXXII/290, 291, 293.

²⁸³ İbn Teymiye, XXXII/324, 331.

²⁸⁴ İbn Teymiye, XXXII/306, 313; XXXIII/155; İbn Kudâme, *Muğnî*, VII/59.

²⁸⁵ İbn Teymiye, XXXIII/21, İbn Kudâme, VII/52.

Talâka ait üç hüküm hul'de yoktur. Bunlar, ricat (erkeğin iddet içinde dönme hakkı), sayının üçle sınırlı olması ve iddetin üç kur' olmasıdır. Fidyе hükümleri talâk hükümlerinden farklı olduğu için bu onun talâk olmadığını gösterir²⁸⁶.

İbn Teymiye de hul'ü talâk saymamış ve şöyle demiştir: “Kur'an'da talâk, yemin, zıhar, îla ve iftidâ ayrı ayrı açıklanmış, her birine bir hüküm koyulmuştur. Bu hadleri bilmemiz, talâkı talâk, yemini yemin, hul'ü hul saymamız gerekir”²⁸⁷.

Hanbelîler iftidâyı sadece esirin kurtulması için bedel vermeye benzettiklerinden ayetteki iftidânın fâili kadın olmasına rağmen onun bu fiili yapmasını kocanın rızasına bağlamışlardır. Hanbelîlerin bu yorumu birkaç yönden tenkit edilebilir.

1. Kadın esire benzetilemez. Çünkü iftida ayetinden önceki âyet ...*Mâruḫ ölçüler içerisinde o kadınların erkekler üzerindeki hakkı, onların bunlara karşı olan hakkına denktir* şeklinde bitmektedir. Hiçbir esir sahibiyle denk haklara sahip olamaz. Hanbelîler de dahil tüm fakihler kocanın karısına esir muamelesi yapamayacağında müttefiktirler.

2. Fidyе kelimesi Kur'an'da sadece esir için kullanılmamıştır. Hz İsmail'in canına bedel olarak gelen koyun hakkında...*Biz ona fidye olarak (fedeynâhü) büyük bir kurban verdik*²⁸⁸” buyrulmaktadır.

3. el-Bakara 2/229. âyetin iftida ile ilgil bölümünde kocadan hiç söz edilmemiştir. Sâbit hadisinde de kocanın iradesinden bahsedilmemesi, bahçeyi verip vermeme konusunda kadının iradesinin aranması iftidânın kocanın rızasına bağlı olmayan bir işlem olduğunu gösterir.

III. MÂLİKÎ MEZHEBİ

A.Tanımı

Mâlikîlere göre hul kadının bedel vermesiyle yapılan talâktır²⁸⁹. İmam Mâlik evliliği sona erdirmede hepsinin aynı manaya geldiğini söylediği “mübarie”, “muhtelia”, “müftediye” kelimelerini şöyle tarif etmiştir:

²⁸⁶ İbn Kayyim, *Zâdu'l-meâd*, V/299.

²⁸⁷ İbn Teymiye, XXXIII/156.

²⁸⁸ es-Sâffât 37/107.

²⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, II/57; Hüseyin b. Abdurrahman, *Şerhi Halil b. İshak*, III/121.

Mübarie, zifaktan önce aldığı her şeyi iade edip kocasından kendisini bırakmasını isteyen kadındır. Koca bunu kabul ederse bir talâk gerçekleşir. Muhtelia, aldığı mehrin tamamını vererek hul isteyen kadındır. Müftediye, mehrinin bir kısmını vererek iftidâ eden kadındır²⁹⁰.

Mâlikîler'den İbn Rüşd farklı bir tavır ortaya koymuş iftidânın kocanın elinde olan talâka karşılık kadına verilmiş bir hak olduğunu söylemiştir. Ona göre kadınla geçinemediğinde talâk kocanın hakkı olduğu gibi erkekle geçinemediğinde iftida da kadının hakkıdır²⁹¹. Ancak kadının iftidâ hakkını ne şekilde kullanacağını, kocanın müdahalesinin ne şekilde olacağını da açıklamamıştır.

B. Mübah Olmasının Şartı

Mâlikîlerden İbn Abdilber'e göre eşler bir birlerine iyi davranma, haklarını yerine getirme hususunda Allah'ın hududunu ikame edememekten korkarlarsa kadının fidyeye vermesinde ikisine de bir günah yoktur²⁹². O da Hanefîlerde olduğu gibi ayetin bazı bölümlerini atlayıp bazı bölümlerini birleştirmiştir. Ayrıca bu olayı Nisâ 4/35. âyetle ilişkilendirmiş ve şöyle demiştir: Nüşûz ve geçimsizlik kadından olup kadın rızasıyla bedel verirse bu helaldir. Nüşûz kocadan olursa, onu boşamak için eşinden bir şey alamaz. Ancak sulh olarak tutmak üzere alabilir. Şu âyet buna delalet eder: *Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında sulh yapmalarında onlara günah yoktur*²⁹³.

İbn Abdilber'e göre Nüşûz, kadının kocasını sevmediğini ortaya koyması, kötü davranmasıdır²⁹⁴. Hul'den sonra kocanın kadına zarar verdiği ve onu sıkıştırdığı ortaya çıkarsa talâk geçerli olup kadının malı iade edilir²⁹⁵. Koca zarar vermez kötü davranmaz da kadın ayrılmayı isterse koca mehirden fazla da olsa verileni alabilir. Koca zarar verdiği halde kadın rızasıyla hul ederse yine helaldir²⁹⁶.

²⁹⁰ Mâlik, *Müdevvenetü'l-kübra*, II/346; İbn Abdilber, *İsrizkar*, XVII/182 (Bu eserde iftidâ mehrin azı veya fazlası ile yapılandır); Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, III/96; İbn Rüşd, II/57 (Fidyeye mehirden fazla vererek, sulh mehrin bir kısmını vererek yapılandır).

²⁹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II/59.

²⁹² İbn Abdilber, *İstizkar*, XVII/181.

²⁹³ Nisâ 4/128

²⁹⁴ İbn Abdilber, *Temhid*, XXIII/371.

²⁹⁵ Mâlik, *Müdevvene*, II/341; İbn Abdilber, *İstizkar*, XVII/179.

²⁹⁶ İbn Abdilber, *İstizkar*, 17/179, 180.

Bu konuda delil olarak Sâbit hadisini ve Ebu Said el-Hudri'nin kız kardeşinin kocasıyla anlaşamaması üzerine Peygamber'in hakemliğine başvurmasını gösterirler. Kadın mehrini fazlasıyla iade etmeyi teklif ederek Peygamber'in huzurunda kocasından hul etmiştir. Yine Ömer'in kocasından ayrılmak isteyen bir kadına iftida için izin verip kocasına, bir küpesine bile olsa onunla hul etmesini emretmesi buna delildir²⁹⁷.

C. Hâkimin Müdahalesi

İmam Mâlik'e göre hulde yetkili makamın izni şart değildir²⁹⁸. Ancak nüşûzun kadın tarafından olması gerekir. İbn Vehb âyetin "*Eşlerin Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerinden siz korkarsanız*" bölümünü eşlerin zulümde ortak olup iki hakem tayin etmeleriyle ilgili görmüştür. Rabia ise hakemlerin yetki ile gönderilip hâkim gibi hükümlerinin geçerli olduğunu söylemiştir. Eşler anlaşamaz da yetkili makama başvururlarsa o makam iki hakemi yetkili olarak gönderir. Onların hükümleri ayrılımda ve birleştirmede geçerli olur²⁹⁹.

Bize göre âyetin hakem ayetiyle aynı manada görülmesi doğru değildir. Sâbit hadisinden de anlaşılır ki hâkimin ya da hakemin ayrılığa hükmetmesi ile kadının iftidâ talebine izin verip gerisini onun rızasına bırakması farklı durumlardır. Hadiste kadın, kocasını istemediği için ayrılma talebiyle hâkim durumunda olan Peygambere

gerçekleştiren tek işlem hul'dür. Koca bir talâktan fazlasını kastetti ise kastettiği kadar talâk gerçekleşir³⁰². Onlar bu konuda Osman'dan gelen şu rivâyete dayanırlar: Ümmü Bekr el-Eslemiyye kocası Abdullah ibn Useyd'den hul etmiştir. Durumunu Osman'a sormuş "O bir talâktır. Ancak bir şey söylediyse söylenilen kadar talâk olur" cevabını almıştır. Ömer'e gelen bir olayda o hul'ü geçerli saymış ve kadına "seni malına karşılık boşadı (tatlik etti)" demiştir³⁰³.

İbn Abbas'tan Tavus'un rivâyet ettiği hul'ün talâk olmayıp firkat olduğu rivâyetini İbn Abdilber tenkit etmiştir. Ona göre bu rivâyet şazdır³⁰⁴. Tavus büyük bir alimdir ancak iki şaz rivâyeti bulunup birisi budur. Bu rivâyeti delil getirmek bağlayıcı değildir³⁰⁵.

Hanbelî mezhebinin hul'ün talâk olmadığını gösteren delilleri Mâlikîlere cevap niteliğindedir. Mâlikîler hul'ü de talâk saydıkları için İbn Abdilber mehirden alınmasını yasaklayan âyetin boşanan boşanmayan bütün kadınları içine aldığı, sonra gelen talâkın ise iki talâka râcî olduğunu söyler³⁰⁶.

Mâlikî mezhebi hâkim ve hakemlere evliliğe son verme yetkisi verdiği için zulüm gören kadının delili varsa hâkimin kararıyla, yoksa hakemlerin olayı tetkiki ile kocasından ayrılabilir. Bu durumda bir talâka hükmedilir. Onda kocanın ricat hakkı olmaz³⁰⁷.

Burada ayrılma talebinde bulunan kadının kocasının zulmünü ispatlaması gerekmektedir. Konumuz ise kocasının zulmü olmamasına rağmen, evlilik hayatını sürdüremeyecek olan kadının mehrini iade ederek ayrılmayı istemesi ile ilgilidir. Birincisi kadının talebi olsa da mahkemenin kararıyla gerçekleşmektedir. İftidâda ise ayrılığın kadının talebi ve kararıyla gerçekleşmesi söz konusudur.

³⁰² Mâlik, II/343.

³⁰³ İbn Abdilber, *Temhid*, XXIII/372.

³⁰⁴ Şaz, burada ravinin tek kalmasından hareketle "Sika bir râvinin kendisinin tâbiisi olmaksızın tek başına rivayet ettiği hadistir." (bk. İ. Lütü Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 143).

³⁰⁵ İbn Abdilber, XXIII/377.

³⁰⁶ İbn Abdilber, *Temhid*, XXIII/378.

³⁰⁷ Mâlik, *Müdevvene*, II/371.

IV. ŞÂFİÎ MEZHEBİ

A. Tanımı

Şafilere göre hul talâk veya hul lafzıyla bedelli ayrılıktır. Kocanın “boşadım” veya “hul ettim”, kadının “kabul ettim” demesi gibi sözlerle meydana gelir³⁰⁸. Buna göre hul‘, tamamen bedel karşılığında kocanın karısını boşaması olmaktadır. Onlara göre müşterinin satın aldığı maldan yararlanma hakkı olduğu gibi kocanın da mehir vererek evlendiği kadından faydalanması hakkı olur. O bu yetkisini bedel ile kaldırabilir. Nikah satın alma, hul‘ ise satış gibidir³⁰⁹.

Şâfiîler nikah akdinde kadına verilen mehri satıştaki bedel gibi değerlendirdikleri için hul‘ü de nikahla kocanın satın aldığı şeyi satması şeklinde görmüşlerdir. Mehrin bu manaya gelemeyeceği daha önce açıklanmıştı³¹⁰.

B. Mübah Olmasının Şartı

Şâfiîlere göre hul‘ aslen mekruhtur. Bazen talâk gibi müstehap olur. İster şikak (anlaşmazlık ve çekişme) olsun ister olmasın hul câizdir. Bunun delili “*Eğer gönül hoşluğuyla mehrin bir kısmını size bağışarlarsa onu da afiyetle yiyin*” âyeti ile “*Kadının fidyeye verip kendini kurtarmasında ikisine de bir günah yoktur*”³¹¹ âyetidir. Şâfiîye göre kadının mehrini karşılıksız olarak kocasına vermesi helal ise talâk karşılığında vermesi de günah olmaz.

Hul‘ konusunda sünnetten delil olarak Buhârî’de yer alan bir talâk ile boşama emrini içeren Sâbit hadisine dayanmışlardır. Kadın hul‘e mecbur olsun diye koca kadının nafakasını engellerse bu durumda yapılan hul‘ü geçersiz saymışlardır³¹².

Fidyenin iki yerde helal olduğu görüşündedirler. Kadın kocasını sevmez, Allah’ın hududunu yerine getirememekten korkar, koca da kadının haklarını engellemezse kocanın fidyeye alması helaldir³¹³. Çünkü eşlerden birisi hududu yerine getiremediğinde diğeri de yerine getiremez. Bu durumda “*Her ikisine de kadının*

³⁰⁸ Remlî, *Nihayetü'l-muhtac*, VI/393.

³⁰⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtac*, III/262.

³¹⁰ Bk. “Mehir Hakkında Açıklama”, s. 47.

³¹¹ Nisâ 4/4; el-Bakara 2/229.

³¹² Remlî, *Nihayetü'l-muhtac*, VI/393.

³¹³ Şâfiî, *Umm*, V/287.

fıdye verdiğinde bir günah yoktur” durumu söz konusu olur³¹⁴. Bu kocaya helal olduğunda kadına da helal olur. Burada kadının kocasını sevmemesi onun iftîdâ etmesi için geçerli bir sebep olarak görülmektedir. Bu durumda kocanın da hududu yerine getiremeyeceği kabul edilmiştir. Kadın ayrılmak istemediği halde koca onu sevmiyor da olsa kocanın boşamak üzere bir şey alması helal değildir. Yaparsa ikrarıyla veya kadının delil getirmesi ile ortaya çıktığında kadına malı iade edilir. Bu arada koca talâkı kullandı ise söylediği kadar talâk kendisini bağlar. Talâkların hepsini kullanmadı ise ricat hakkı vardır³¹⁵.

Şâfiîler hul’ün helal olmasını daha çok erkeğin bedel alıp boşamasının helal olmasına bağlarlar. Onlara göre kadın kocasının haklarını engellediği için eza ve dövmesine sebep olmuşsa bu kocaya helaldir. Buna delil olarak Sâbit’in eşini dövmesini ve onun da hul’ etmesini göstermişlerdir³¹⁶. Buna göre Peygamber Sâbit’e fıdye alması hususunda izin vermiştir.

Bize göre hadiste asıl mesele kadının ayrılmak istemesi ve Peygamber’in ona izin vermesidir. Hadiste kocanın fıdye almayı istemesi ve ona izin verilmesi söz konusu değildir.

Şâfiîler hul’ü yeminden dönmek için bir kurtuluş olarak kullanmayı câiz görmüşlerdir. Mesela birisi “Şuraya girersem karım üç talâkla boş olsun” derse oraya girdiğinde kadın üç talâkla boş olacağı için karısıyla hul yaparak bundan kurtulabilir³¹⁷. Oysa hul kocanın yaptığı bir hatayı düzeltmek için değil, kadının problemini hal için konmuştur. Şâfiî de kadının hududu yerine getiremediğinde kocanın bedel alabileceğini kabul etmiştir. Ancak onlar Kur’an’da olmayan, bir lafızla verilen üç talâkı caiz saydıkları için bunun doğurduğu problemlerden kurtulmayı da yine Kur’an’da olmayan bir yola baş vurarak gerçekleştirmeyi önermektedirler.

C. Hâkimin Müdahalesi

Şâfiî hul’ü talâk olarak gördüğü için mal ve talâkı yetkili olmadan vermek helal ve câiz olduğu gibi hul’ün de yetkili olmadan câiz olacağı görüşündedir. Hul’

³¹⁴ Şâfiî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, I/217; *Umm*, VI/287.

³¹⁵ Şâfiî, *Umm*, VI/287.

³¹⁶ Şâfiî, *Umm*, VI/290; Şirbîni, *Muğni’l-muhtac*, III/262.

³¹⁷ Şirbîni, III/262.

talâk olduğu için kimse kocanın talâk hakkını kullanamaz. Hâkim ancak koca boşaması gerektiği halde boşamadığında boşayabilir. Hul ise böyle bir durum değildir³¹⁸. Şâfiî'ye göre hakemlerin verdiği ayrılık hükmünün geçerli olması için de kocanın razı olması gerekir. Onların sadece ıslaha yetkileri vardır³¹⁹. Bunda evliliği sona erdirmenin sadece kocanın yetkisinde olan talâkla gerçekleşebileceği görüşü etkilidir.

D. Hükmü

Şâfiî'ye göre hul talâk olup talâkın gerçekleştiği lafızlarla niyete gerek kalmadan, başka lafızlarla ise niyetle gerçekleşir. Üç talâkı eksiltir. Çünkü fesih olsaydı mehirden fazlası veya azıyla câiz olmazdı³²⁰. Koca "Hale'tü (hul' ettim)", "fâdeytü" gibi lafızları kullandığında niyet etmesi gerekir. Yoksa talâk gerçekleşmez ve aldığını iade eder³²¹. Koca herhangi bir sayı söylemediyse bir talâk gerçekleşip ricat hakkı olmaz. Çünkü hul bir çeşit satıştır. İki veya üç talâka niyet ederse o kadar talâk olur. Delili Mâlik'in rivâyet ettiği Osman'ın "Hul'de bir sayı söylenmedi ise bir talâktır. Çünkü o koca tarafındandır. Söylerse söylediği kadar olur. Muhtelia mutallakadır. İddeti onunki kadardır. Kocanın ricat hakkı olmadığı için onun sükna hakkı vardır, nafaka hakkı bulunmaz. Ancak yeni bir nikahla dönebilir" sözüdür.

Hul'ü talâk saymanın sebebi Şâfi'ye göre "*O talâk iki keredir*" âyetidir. Bundan talâkın ancak kocanın vermesiyle gerçekleştiğinin anlaşılacağını ve böylece hul'un de ancak kocanın vermesiyle gerçekleşeceğini söylemektedir. Koca karısını hul ettiğinde hul' üzere talâk, firak veya serah üzere talâk denir. Bu sebeple hul' talâktır³²².

Şâfiîler nikahı satışa benzettikleri için sistemlerini ona göre kurmuşlardır. Kocanın ricat hakkı olmamasını âyette geçen "iftedet" ile açıklamıştır. Hul' işleminden sonra kadına dönülseydi müftediye olmazdı³²³. Şâfiî'nin bu sözüne

³¹⁸ Şâfiî, *Ümm*, V/290, 293 (Hâkimin koca boşamadığında boşayabildiği durum îladır. Dört ay dolduktan sonra koca boşamaktan kaçınırsa hâkim boşar ve eşleri ayırır. Bk. Halil Günenç, *Büyük Şâfiî İlmihali*, s. 366.).

³¹⁹ Şâfiî, *Ümm*, V/286.

³²⁰ Şirbînî, III/268.

³²¹ Şâfiî, *Ümm*, V/290.

³²² Şâfiî, *Ümm*, V/291.

³²³ Şâfiî, *Ümm*, V/292; Remlî, *Nihayetü'l-muhtac*, VI/409.

göre kadının iftidâsı kocanın talâkı ile gerçekleşseydi talâkı koca istediğinde kullanacağı için koca istemediğinde kadın müftediye olmazdı. Şafiî bunu hem talâk sayıp hem de kocaya ricat hakkı tanımamakla iftidânın geçtiği ayete uygun olmayan bir görüş otaya koymuştur. Çünkü o ayette “*O talak iki keredir bundan sonrası ya iyilikle tutmak yada güzellikle serbest bırakmaktır*” buyrulur her iki talâkta da kocanın ricat hakkının bulunduğu hükme bağlanmıştır. Aynı âyette geçen iftedet sözünün kocaya dönüş hakkı tanımayan bir ayrılığı hükme bağladığı da açıktır. Ayette çelişki olmayacağından iftidânın talâktan farklı bir hükümde olması gerekmektedir.

Ayrıca Şâfiî mezhebinin hul’ü kadının kocasını sevmediği ve Allah’ın hududunu yerine getirememekten korktuğu zaman başvurabileceği bir çözüm yolu olarak görüp bunu kocanın kabulüne bağlaması da çelişkidir.

Âyet tamamen kocanın bedel almasının mübah olması açısından değerlendirilmiş, hadis ise Peygamber’in Sâbit’e bedel alması için izin vermesi olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla hul kadının kocasını sevmemesi sebebiyle sürdüremeyeceği bir evlilikten kurtulması için çözüm olarak kabul edilmiştir. Ancak bunu kocanın onayına bağladıkları için onu çözüm olmaktan çıkarmışlardır.

V. ZÂHİRÎ MEZHEBİ

Zâhirî mezhebinin görüşlerini yansıtan İbn Hazm diğer mezheplerin bu konudaki görüşlerini de ele alarak ayrıntılı bir şekilde eleştirmiştir.

A. Tanımı

İbn Hazm’a göre hul ya kadın kocasını sevmediği için ona karşı görevini yerine getirememekten korktuğunda veya kocasının kendisini sevmeyerek hakkını yerine getirememesinden endişe ettiğinde iftidâ etmek (fidye vererek kendini kurtarmak) tir.

İbn Hazm tarifte hul’e kendini kurtarmak manasını vererek kadının hakkı olduğunu açıklarken buna ters olarak koca razı olursa gerçekleşeceğini

söylemektedir. Ona göre ne koca hul'e zorlanabilir ne de kadın. Hul eşlerin karşılıklı rızalarıyla gerçekleşebilir³²⁴.

Bize göre eğer iftidâ kadının hakkı ise bunu başkasının rızasına bağlı olmadan kullanabilmelidir. Karşılıklı rıza ile olması onu kadının hakkı olmaktan çıkarmakta, baş vurabileceği bir ayrılma şekli yapmaktadır. Oysa kadının hakkı ise o bu hakkı kullanmak istediğinde bir engelinin bulunmaması gerekirdi.

B. Mübah Olmasının Şartı

İbn Hazm'a göre iftidâ ancak iki durumda helal olur. Bunlar kadının ya kocasını sevmeyerek onun hakkını yerine getirememekten korkması, ya da kocasının kendisini sevmeyerek hakkını yerine getirememesinden korkması durumlarıdır. Bunun mübah olduğunu şu ayetler gösterir: *Bir kadın kocasının müşûzundan veya yüz çevirmesinden korkarsa aralarında sulh yapmalarında ikisine de bir günah yoktur. Sulh daha hayırlıdır ve onların (eşler) Allah'ın hududunu yerine getirememelerinden siz korkarsanız kadının iftidâ etmesinde ikisine de bir günah yoktur*³²⁵..

C. Hâkimin Müdahalesi

İbn Hazm Hasan Basri ve İbn Sirin'in hul'ü sultanın yanında olması gerektiği görüşlerinin delil getirilemeyecek sözler olarak değerlendirmiştir. Said İbn Cübeyr'in "hul ancak nasihat ettikten, fayda vermezse dövdükten, fayda vermezse hâkime götürüldükten sonra olur. Hâkim iki hakem gönderir. Onlar durumu tahkik ederek hâkime bildirirler. Hâkim duruma göre ayırır veya birleştirir" sözünü de aynı şekilde görür. "Eğer doğru söylüyorsanız delilinizi getirin"³²⁶ diyerek bunlara karşı çıkar. Ona göre hul sultan olmadan gerçekleşir³²⁷. O hul'ü ricî talâk olarak gördüğü için koca istediğinde ricat edebilmekte ve bu tamamen kocanın elinde olmaktadır³²⁸. Buna göre kadın mal verdiği halde kocasından kurtulamamaktadır. İbn Hazm'a göre zaten hâkimin müdahalesi söz konusu değildir.

³²⁴ İbn Hazm, *Muhallâ*, IX/511.

³²⁵ İbn Hazm, IX/511, 513.

³²⁶ Neml 27/64; el-Bakara 2/111.

³²⁷ İbn Hazm, IX/514.

³²⁸ İbn Hazm, IX/518.

D. Hükmü

İbn Hazm'a göre hul' ricî talâktır. Koca dönmek isterse kadın istesin, istemesin dönebilir. Ancak üç talâk ile boşanmış veya üçüncü talâk hakkını kullanmış veya zifaktan önce boşanmışsa ricat olmaz³²⁹.

İbn Hazm âyette hul'un talâk olmadığına da talâk olduğuna da yer almadığını, bu yüzden Peygamber'in beyanına başvurulacağını ifade eder.

İbn Hazm bu konuda gelen hadislerden Mâlik'in Amra'dan rivâyeti ile Ahmed b. Hanbel'in Rubeyyi'den aldığı rivâyeti nakletmiştir³³⁰. Bu rivâyetlerde "onda olanı al ve yolunu aç" emri ve Peygamber'in Habîbe'ye bir hayız iddet belirlemesi yer alır. İbn Hazm'a göre başka rivâyet olmasaydı bu iki rivâyet hul hakkında kesin delil olurdu. Ancak Buhârî'nin yer verdiği İbn Abbas hadisinin de³³¹ dikkate alınması gerektiğini İkrime'den gelen, hul'un bir hayız olduğu rivâyetinin mürsel olması sebebiyle alınamayacağını belirtmiştir. Ona göre böylece geriye üç rivâyet kalmaktadır. Buhârî'nin yer verdiği rivâyette "Onu bir talâkla boşa" fazlalığı bulunmaktadır. Ona göre hul talâk olduğu için bu ziyadeyi bırakmak câiz olmaz. Allah Kur'an'da talâk iddetini bildirmiştir³³². Yâni Kur'an'da talâk iddeti belli olduğu halde Peygamber hul' iddetinin bir hayız olduğunu söylemez.

İbn Hazm hul'ü kocanın boşaması olarak kabul ettiği için buna uygun olan rivâyeti almakta ve Kur'an'da talâk iddetinin belli olması sebebiyle ona uymayan rivâyetleri almamaktadır.

İbn Hazm İbn Abbas'ın hul'un talâk olmadığı hususundaki fetvasını kabul etmemektedir. Çünkü İbn Abbas bunu Peygamber'den rivâyet etmiş değildir. Ama İbn Abbas'ın "onu bir talâk ile boşa" sözüyle biten rivâyetini Peygamber'den naklettiği için esas almaktadır.

³²⁹ İbn Hazm, IX/511.

³³⁰ Mâlik, hadisi Yahya b. Said'den o Amradan rivayet etmiştir. "Habîbe Sâbit'ten hul etmiştir. Peygamber Sâbit'e "onu ondan al" demiş, Sâbit almış ve kadın ailesinin yanında oturmuştur." Diğer rivâyeti Ahmed b. Şuayb Muhammed b. Yahya'dan o Şazzân b. Osman'dan o Ali b. Mübarek'ten o, Yahya b. Ebi Kesir'den nakletmiş o Muhammed b. Abdurrahman'dan haber vermiştir. Ona Rubeyyi Sâbit'in eşinin hul'ünü haber vermiş onun kardeşi Sâbit'i Peygamber'e şikâyet etmiştir. Peygamber Sâbit'e haber göndermiş "ondakini al ve yolunu aç" diye emretmiş Sâbit "evet" demiştir. Daha sonra hanıma bir hayız beklemesini ve ailesine dönmelerini emretmiştir (İbn Hazm, IX/516).

³³¹ Bk. "Hadisin Farklı Rivayetlerinin Değerlendirilmesi" konusunda ilk hadis.

³³² İbn Hazm, IX/516, 517.

Ona göre hul'ün ricî talâk olduğunun delili hul'ün talâk olmasıdır. Allah Kur'an'da talâkın hükmünü açıklamıştır. Buna muhalefet edilmez. Ne Kur'an'da ne sünnette ricî olmayan talâk bulunmaz. Yalnız üç talkın bir arada verilmesi, üçüncü talâkın kullanılması ve zifaktan önceki boşamada ricat olmaz. Bunun dışında ricat olmamasını söylemek delilsizdir. Koca geri dönerse aldığı iade eder. Çünkü o zaman kadının muradı yerine gelmemiş olur³³³.

Hul' kadının ayrılma isteğini yerine getirmek içinse, bize göre bunu talâk sayarak kocanın istediğinde dönebilmesini caiz saymak bu amaca ve eşlerin anlaşmalarına uygun düşmemektedir. Allah talâkın, hul'ün ve iftidânın hükümlerini ayrı ayrı açıklamıştır. Bunları birbirine karıştırmamak, birini diğerinin yerine koymamak gerekir. İbn Hazm da hul'ün talâk olup olmadığının Kur'an'da geçmediğini söylemektedir. Neticede ona hul' demek, iftidâyâ da iftidâ demek, Hz. Peygamber'in açıklamalarını buna göre değerlendirmek en uygun olanıdır.

³³³ İbn Hazm, IX/518, 519.

SONUÇ

Nikah akdinde karşılıklı rıza ile aile kurulmakta, icab ve kabûl ile akit tamam olmaktadır. Daha sonra erkeğe bu akdin bir sonucu olarak kadının mehrini vermek³³⁴, nafakasını temin etmek³³⁵, evini hazırlamak³³⁶ gibi ailenin devamıyla ilgili mali sorumluluklar yüklenmektedir.

Konunun başından itibaren açıklamaya çalıştığımız âyetler, aile hayatında karı-koca arasında dengeli bir şekilde dağıtılmış hak ve sorumluluklara işaret etmektedir. “...*Mâruf ölçüler içerisinde o kadınların erkekler üzerindeki hakkı, onların bunlara karşı olan hakkına denktir*” âyeti bunu açıkça gösterir. Evliliğin sona ermesi söz konusu olduğunda da bu denge mevcuttur. Allah Teâlâ evliliği sona erdirmeye şekillerinden biri olan talâkla ilgili hükümleri beyan ederken fâilini hep erkekler mef’ulünü ise hep kadınlar olarak zikretmiştir. Bu da talâkın erkeğin fiili olduğunun açık delilidir³³⁷. Bunun için talâk tamamen erkeğin isteğine bırakılmış, bunun şekli, sınırları, riâyet edilmesi gereken kuralları, yüklediği sorumluluklar beyan edilmiştir. Talâkla ilgili âyetler mali olarak tamamen kocaya sorumluluk yüklemektedir. Boşadığı kadını iddet süresinde evinde oturtmak, bu müddet içerisinde nafakasını temin etmek, mehrini vermek gibi. Bunlar kocanın istediği zaman boşamasına mâni olan tabii engellerdir.

Kadına evliliği sona erdirmeye yetkisi veren iftidâ âyetinde ise fâil kadın olarak gelmiştir. Burada fidye verip evlilik bağından kurtulma kadının fiili olarak belirtilmiştir. Âyette eşlerin Allah’ın koyduğu sınırları koruyamamalarından endişe edilmesi durumu yetkili bir mercie nispet edilmiştir. Kadın da koca gibi evliliği sona erdirmeye hakkına sahiptir. Fakat o erkeğin tek taraflı olarak talâk filini kullanarak evliliğe son vermesi gibi ayrılamamaktadır. Kadının iftidâ edip evlilik bağından kurtulması bir mercie başvurusuyla gerçekleşmektedir. Çünkü bu hükmü koyan

³³⁴ Nisâ 4/24.

³³⁵ Talâk 65/7.

³³⁶ Talâk 65/6.

³³⁷ Bk. Birinci bölüm. “Talâk Selahiyeti”.

âyette eşlerin aile hukukunu yerine getiremeyecekleri endişesini taşıyan başkalarıdır. Bu da hâkimler veya müslümanlar olarak yorumlanmıştır. Bu hakkı kullanmada kadın ile erkek arasında bir derece farkı ortaya çıkmış olmaktadır. Ayette *erkeklerin onlara karşı bir dereceleri vardır*³³⁸ denilmiştir. Bu da kadının hakkını kullanırken ayrılığı yetkili bir mercie başvurarak gerçekleştirmesidir.

Kadın aile hayatını sürdüremeyeceğine karar verdiğinde ne Peygamber döneminde ne sahabe döneminde evliliği sona erdirmeye hususunda bir engelle karşılaşmıştır. Kocasıyla anlaşmışta hul' yoluyla ayrılmış, anlaşma olmadığı takdirde Peygamber'e, ondan sonraki dönemlerde halifelere başvurarak bunu gerçekleştirmiştir. İbn Rüşd de kadına fidyeye vererek kendini kurtarma yetkisinin, erkeğin talâk yetkisine karşılık verilmiş bir hak olduğunu söylemiştir. Ona göre erkeğe talâkı kullanma yetkisi verilince kadına da ayrılmak istediğinde kullanabileceği iftida yetkisi verilmiştir³³⁹.

Kadının, kocasını dış görünüşü, ahlakı, dini, yaşının büyük olması veya güçsüz olması gibi sebeplerle sevedemediğinde ve Allah'ın koyduğu sınırları yerine getiremeyeceğinden korktuğunda iftidâ edebileceğini kabul etmeyen kimse bulunmamaktadır. Bütün âlimler el-Bakara 2/229. âyetin buna delalet ettiğinde görüş birliği içindedir. Kur'an'da bu, iftidâ olarak isimlendirilmiştir. Çünkü kadın verdiği mal ile kendisini evlilik bağından kurtarmaktadır³⁴⁰.

Hul' Allah'ın koyduğu sınırları yerine getirememeye endişesi olduğunda karı-kocanın anlaşarak kadının mehirden vermesiyle evlilik hayatına son vermeleridir. Âyette öncelikle, eşlerin evlilik hayatını sürdürememe endişesini taşımaları durumunda mehirde anlaşabilecekleri beyan edilmiş Burada karşılıklı anlaşma ile evliliğe son verme söz konusudur. İftidâ ise karşılıklı bir anlaşma değildir. Âyete göre hâkimin eşlerin Allah'ın hududunu yerine getiremeyeceklerini tespiti şartıyla kadın fidyeye vererek evlilik bağından kurtulabilecektir. Bu iftidâyı hul'den ayırır. İftidâ ise gerekli işlemlerden sonra kadının evliliği sona erdirmesinin farklı bir yoludur. Hul', eşlerin karşılıklı rızalarıyla, iftidâ ise tek taraflı olarak evliliği sona erdirmektir. Sonuç olarak tezimizde talak, hul', mahkemenin tefriki dışında bir de

³³⁸ Bakara 2/228.

³³⁹ İbn. Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II/59.

³⁴⁰ İbn Kudâme, *Muğnî*, VII/52.

iftidâ ile evliliğin sona erdirilebileceğini ortaya koymaya çalıştık. Rızâî bir akit olan nikah akdini kendi iradesiyle yapan kadın, evliliği sürdüremeyecek olduğunda kocasının razı olmaması gibi bir engelle karşılaşmadan iftida hakkını kullanabilecektir. Aksi takdirde kadını, kocasını razı etmek veya mahkemede çeşitli yollarla kocasının haksızlığını, geçimsizliğini, ailevî problemlerini açıklayarak ispat etmek zorunda bırakmak haksızlık olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- AFZALURRAHMAN, *Sîret Ansiklopedisi* (trc. Heyet), İstanbul 1996.
- AHMED Abdurrahman el-Benna, *Fethu'r-Rabbânî li tertib-i Müsned-i Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî mea muhtasarı şerhihi Buluğu'l-emâni min eser-i fethu'r-Rabbânî*, Kahire t.s..
- AHMED Ferrac Hüseyin, *Ahkâmü'l-üsrati fi'l-İslâm*, Beyrut 1991.
- AKTAN, Hamza, "Talâk", *İslâmda İnanç ibadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (nşr. İ. Kafi Dönmez), IV/238-245.
- AMİNE Vedûd Muhsin, *Kur'an ve Kadın* (trc. Nazife Şişman), İstanbul 1997.
- APAYDIN, H. Yunus, "Haberî Vâhid", *DİA*, XIV/355-363.
- ASSAF, Ahmed Muhammed, *el-Ahkâmu'l-fıkhiyye fi'l-mezâhibi'l-İslâmiyyeti'l-erbea*, Beyrut 1988.
- AYNÎ, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *el-Binaye şerhul-Hidaye*, y.y. (Darulfikr) 1970.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Hukukî ve Sosyal Açıdan Boşanma", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991.
- BEYHAKÎ, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübra*, Beyrut 1996.
- BEYZÂVÎ, Nasruddin Ebu Said Abdullah İbn. Ömer (ö. 685 veya 692), *Envârut-tenzil ve esrârut-tevil (Kitabu mecmûati mine't-tefasir içinde)*, Beyrut t.s.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/869), *el-Câmi'u's-sahih*, İstanbul 1981.
- CESSAS, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/980), *Ahkâmu'l-Kur'an*, y.y. (Matbaati'l-Evkafi'l-İslâmiyye) 1335.
- DALGIN, Nihat, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*, Samsun 1999.
- EBÎ HAYYAN, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsir*, (Dârulfikr) y.y. 1992.

EBU DÂVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 276/888), *es-Sünen*, y.y. 1389/1969-1970.

EBU ZEHRA, Muhammed, *el-Ahvalü 'ş-şahsiyye*, Kahire t.s.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998.

EROĞLU, Selahattin, "Talâk Hakkında Kur'an'ın Genel Tutumu", AÜİF. Dergisi 1986, XXVIII/159-165.

GÜLEÇ, Hasan, "Muhâlaa", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (nşr. İ. Kafi Dönmez), III/266-268.

_____, "Tefrik", IV/314-316.

GÜLER, İlhamî, "Kur'an'da Kadın Erkek Eşitsizliğinin Temelleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ekim 1991, V/311-319.

HABBÂZÎ, Celaledin Ebi Muhammed Ömer b. Muhammed b. Ömer (ö. 691/1291), *el-Muğni fî usûlü fıkıh* (nşr. Muhammed Mazhar Beka), Mekke 1403.

HÂKİM, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullah Neysâburî, *Müstedrek ale's-Sahih*, Beyrut 1990.

HAMZA Muhammed Kâsım, *Menâru'l-kârî şerhi muhtasarı Sahihul-Buhârî*, Beyrut 1990.

HATTÂBÎ, Ebu Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (ö. 388/998), *Meâlimu's-Sünen (Süneni Ebi Dâvud ile birlikte)*, y.y. 1389/1969-1970.

HÂZİN, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadi (ö. 725/1324) *Lübâb-utevil fî meânit-tenzil (Kitabu mecmuati mine't-tefasir içinde)* Beyrut t.s..

İBN ARABÎ, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah (ö. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'an* (thk. Ali Muhammed el-Beccavi), y.y. 1387/1967.

İBN ABDİLBER, Ebi Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1070), *el-İstizkâr*, Beyrut t.s..

_____, *et-Temhîd limâ Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, y.y. 1990.

İBN ESİR, *Üsdü'l-gâbe fî marifeti's-sahabe* (nşr. Muhammed İbrahim el-Benna; Muhammed Ahmed Âşur), (Daru's-Şâb) y.y. 1973.

İBN HÂCER el-Askalânî, Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 852/1448), *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut t.s.

İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 436/1064), *el-Muhalla bi'l-âsâr* (nşr. Abdülgaffar Süleyman el-Bundârî), Beyrut 1988.

- İBN HÜMAM, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî (ö. 681/1457), *Fethul-kadîr*, (Darulfikr) y.y. t.s., 2. Baskı.
- İBN KAYYİM el-Cevziyye, (ö. 751/1350), *Zâdû'l-meâd* (trc.Mehmet Erdoğan), İstanbul 1990.
- _____, *İ'lamu'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, (Darulkutubi'l-ilmîyye) y.y. 1417.
- İBN KUDÂME, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, Kahire t.s.
- İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö. 276/889), *es-Sünen*, Beyrut 1986.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mukrib, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1990.
- İBN RÜŞD, Ebilvelid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (ö. 595), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Mısır t.s..
- İBN TEYMÎYE, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalim, *Mecmûu fetâvâ*, Beyrut 1398.
- İSFAHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, Beyrut t.s..
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1991.
- KEHHALE, Ömer Rıza, *et-Talâk*, Beyrut 1984.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensâri (ö.671/1252), *el-Camî li ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1988.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ekim 1991, V/271-283.
- MÂLİK b. Enes (ö. 179/796), *el-Muvatta*, Beyrut 1994.
- _____, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, Kahire 1324.
- MERGINÂNÎ, Ali b. Ebî Bekr el-Fergânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, Beyrut t.s.
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (ö. 303/916), *es-Sünen*, Beyrut 1930.
- NESEFÎ, Ebulberekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö. 701/1301), *Medarikut-tenzil ve hakaiku't-tevil* (Kitabu mecmûati mine't-tefasir içinde), Beyrut t.s.
- REMLÎ, Muhammed b. Ebu'l Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihabuddîn (ö. 1004/1595), *Nihâyetü'l-muhtac ilâ şerhi'l-Minhac*, (Mustafa Halebi Baskısı) Mısır 1967.
- SABÛNÎ, Abdurrahman, *Medâ hurriyyeti'z-zevceyni fî't-talâk*, Beyrut 1983.

- SAN'ÂNÎ, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826), *Musannef*, Beyrut t.s.
- SERAHSÎ, Şemsüleimme Muhammed b. Sehl, *el-Mebsut*, İstanbul 1983.
- SERÎTÎ, Abdulvedud Muhammed, *Ahkâmu 'z-zevac ve 'talâk*, Beyrut 1995.
- SUYÛTÎ, Abdurrahman Celaledin, *Şerhi Süneni'n-Nesâî (ve Haşiyeti İmam Senûdî)*, Beyrut 1930.
- ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris (204/819), *el-Ümm*, Beyrut 1993.
- _____ *Ahkâmu 'l-Kur'an*, Beyrut 1980.
- ŞEKER, Şule Yüksel, "İslâm Hukukunda Yargı Yoluyla Boşanma ve Nedenleri", *Mehir Dergisi*, Yaz 1998, s. 98-104.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Neylû 'l-evtar şerhi Münteka 'l-ahbar*, Kahire 1971.
- ŞİRBÎNÎ, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni 'l-muhtac ilâ mârifeti meâni 'l-Minhâc*, (Mustafa Halebî baskısı) Mısır 1958.
- TABERÎ, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir (ö.310/922), *Tefsir-i Taberî (Camiü 'l beyan fi tevilî 'l-Kur'an)*, Beyrut 1992.
- TİRMÎZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmi 'u's-sahih*, İstanbul 1981.
- VÂHİDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbün-nüzûl* (trc. Necâti Tetik, Necdet Çağıl), Erzurum 1994.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (1358/1939), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1936.
- YILMAZ, İbrahim, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1996.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer el-Hârezmî, *el-Keşşaf an hakâiku 't-tenzil ve uyûni 'l-ekâvil fi vücûhi 't-tevil*, Kahire 1890.